

OM TILLKOMSTEN AV VÅR
FÖRSTA FOLKSKOLE-
STADGA

AV

ALBIN WARNE

STOCKHOLM 1961
EXPEDIERAS FRÅN FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA:
DROTTNINGGATAN 108, STOCKHOLM
PRIS 10 KRONOR

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
BOKSERIE GRUNDAD AV B. RUD. HALL OCH UTGIVEN AV
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÅRG. XLI 1961

VOL. 103 UNDER REDAKTION AV ALBERT WIBERG

OM TILLKOMSTEN AV VÅR
FÖRSTA FOLKSKOLE-
STADGA

av

Albin Warne

*Arbetet utgivet med anslag från
Statens råd för samhällsforskning*

STOCKHOLM 1961

INLEDNING

Frågan om en förbättrad folkundervisning hade mot slutet av 1830-talet blivit alltmera brännande. Det sociala och politiska läget hade under de båda senaste årtiondena i hög grad förändrats. Såväl i städerna som på landsbygden hade skaran av arbetslösa, det s. k. proletariatet, som levde så gott som på svältgränsen, ökat i oroväckande grad. I ett tal "Om de lägre folkklassernas upplysning" 1837 hade biskop Agardh framhållit, att detta samhällsskikt utgjorde "det stora jäsningsämnet i Europas närvarande inre förhållanden". De maktägande borde i tid besinna sina plikter mot denna samhällsklass och se till, att den fick del av den högre bildning, som en ordnad folkundervisning var avsedd att bibringa. Inom riksdagen hade bönderna lyckats väsentligt stärka sin ställning tack vare sådana framstående ledare som Sven Heurlin, Anders Danielsson och andra. Därmed hade man också fått upp ögonen för nödvändigheten av bättre utbildningsmöjligheter för landsbygdens ungdom. Lantbrukaren behövde ett visst mått av kunskaper ej blott för sin yrkesutövning utan också för deltagande i allmänna angelägenheter. Han kunde få säte "i riksdagen, i domstolar och kyrkoråd" och hade att delta i taxeringar och andra offentliga förrättningar, som krävde en viss grad av bildning och kunskaper. Krav på en förbättrad folkundervisning hade varit en av huvudpunkterna på den liberala oppositionens program. Denna fråga hade till och med betecknats som ett av de viktigaste ärenden, som den kommande riksdagen skulle få att ta befattning med. Såväl inom som utom riksdagen gjorde sig denna mening allt starkare gällande, och man hävdade med allt större eftertryck, att snara åtgärder för en lösning av folkskolefrågan måste anses som en trängande nödvändighet.

I. KRONPRINS OSCAR OCH FOLKSKOLEFRÅGAN

I detta läge kom kronprins Oscar att spela en mycket betydelsefull roll. Han delade reformvännernas uppfattning, att ett initiativ i folkskolefrågan från regeringens sida var ofrånkomligt, och att ständerna vid sin nästa sammankomst därför borde sättas i tillfälle att ta ställning till ett utarbetat förslag i ärendet. I början av december 1838 begav sig konungen till Norge, och kronprinsen förordnades då till ordförande i den tillförordnade regering, som skulle kvarbliva i Sverige. Vid regeringssammanträde den 29 januari 1839 tog kronprinsen upp frågan om förbättrad folkundervisning till behandling. Sedan statssekreteraren i ecklesiastikdepartementet biskop I. Heurlin på anmodan lämnat en del uppgifter om folkskolorna i riket, tog kronprinsen till orda och framhöll, att den första åtgärden till ett allmänt införande av folkskolor var, "att anskaffa en dittills saknad fullständig kännedom om nuvarande tillståndet av denna viktiga del av nationalbildningen". Han föreslog därför, att domkapitlen skulle anbefallas att senast den 1 augusti samma år inkomma med uppgifter angående folkskolorna och folkundervisningens beskaffenhet. De närvarande statsråden instämde häri, och Heurlin fick i uppdrag att utarbeta förslag till nådigt cirkulär i huvudsaklig överensstämmelse med de av kronprinsen i hans anförande till statsrådsprotokollet framförda synpunkterna.

I det kungliga cirkuläret, daterat den 5 februari 1839, heter det, att Kungl. Maj:t prövat nödigt inhämta tillförlitlig och fullständig kännedom om folkskolorna och folkundervisningens beskaffenhet, "på det Vi må komma i tillfälle att bedöma behovet av ytterligare åtgärder till befordrande av denna viktiga nationalangelägenhet". Domkapitlen anbefalldes därför att inkomma med uppgifter i en rad olika avseenden. De skulle dessutom avge utlåtande "om bris-

terna i folkundervisningen, och med fästat avseende på lokala förhållanden tillika uppgiva sättet och medlen att ändamålsenligt förbättra denna viktiga del av nationalbildningen".

De på kronprinsens initiativ vidtagna åtgärderna från regeringens sida var tydligen avsedda att förbereda en proposition i folkskolefrågan till nästkommande riksdag. Att detta var avsikten med kronprinsens ingripande framgår av den artikel, som han under den genomskinliga signaturen "- r" lät införa i ett den 15 februari daterat nummer av statstidningen. I artikeln framhölls, att det som måhända utgjorde ett större hinder, än kostnaderna, mot ett allmänt införande av folkskolor, var den hos en del av de bildade rådande fördomen, att det vore vådligt för lugnet och den allmänna ordningen att befordra upplysningen ibland de lägre klasserna. Dessa fördomar mot den allmänna upplysningen skulle säkert komma att försvinna vid ett närmare besinnande, "och regeringen bör i detta avseende verka medelst sitt öppet uttala nit för folkskolornas införande". Folkskolor hade visserligen uppstått på flera ställen, men denna omsorg saknade system, kontroll och medel för att kunna lämna de frukter, som man därav hade rätt att vänta. Endast genom samverkan mellan regering och ständer vore att hoppas, att dessa skulle "kunna tillvägabringas". "Det är då hög tid, att båda statsmakterna uppriktigt möta varandra för att ordna denna viktiga nationalangelägenhet." Till en början borde från alla stift tillförlitliga upplysningar samlas "rörande de enskilda skolornas tillstånd, det antal barn, som där erhåller undervisning, lärarnas villkor m. m., samt konsistoriernas tanke infordras om medlen att förbättra nationalundervisningen". Med ledning härav borde sedan en fullständig plan utarbetas för allmänt införande av folkskolor och denna plan föreläggas nästkommande riksdag. Härefter följer i artikeln ett i detalj utformat förslag till folkskolelag i 8 punkter, ämnat att utgöra "en ledning för deras överläggningar och begründande, vilka nitälska för allmän upplysning och, i synnerhet, att flytta denna viktiga fråga ifrån välvilliga samtals och fromma önskningsars ofruktsamma fält till verkställighetens praktiska område".

Förslaget till folkskolelag innebar i huvudsak följande bestämmelser:

1. I varje pastorat utses en direktion med uppgift att främja

folkundervisningen. Den utgöres av kyrkoherden samt minst 4, högst 8 ledamöter, valda på allmän sockenstämma. Frågan om ordförandeskapet i direktionen lämnas i förslaget öppen. Huruvida kyrkoherden skulle vara självskriven ordförande eller om direktionen borde därtill välja en av dess egna medlemmar, utgjorde, heter det, "en icke obetydlig tvistefråga". Rättigheten att utse ordförande borde likväl enligt artikelförfattarens mening vara så mycket mindre betänkelig att medgiva "som det icke är tvivel underkastat, att den pastor, som visat sig nitisk att befordra folkbildningen, komme att till ordförande utses".

2. Direktionen uppgör ett efter lokala förhållanden lämpat förslag till folkundervisningens ordnande inom pastoratet. Sedan detta förslag blivit vid allmän sockenstämma antaget, underställes det länets överstyrelse för folkundervisningen. I pastorat, som bestod av en enda församling, kunde det vara tillräckligt med en enda skola. Om pastoratet däremot var sammansatt av flera församlingar, eller om befolkningen var mycket spridd, blev en enda läroanstalt otillräcklig. Man nödgades då anlita någon av följande utvägar: a) inrätta flera skolor; b) anskaffa 2:ne särskilda skolhus, där samma lärare, på olika terminer, undervisar de närmast boende barnen; c) bereda, för de mest avlägsna barnen, tillfälle att härbärgeras och vårdas hos välkänt folk i grannskapet av skolan; eller d) i nödfall begagna det ambulatoriska undervisningssättet.

3. När en församling överenskommit om en eller flera folkskolors inrättande och passande skolhus blivit iordningställda, utgår statsbidrag med 66 rdr 32 sk. banko till ordinarie lön för läraren.

4. "Läraren och lärarinnan" antages av direktionen. Närmare föreskrifter om det kunskapsmått samt betyg å frejd, som erfordrades hos läraren eller lärarinnan, borde meddelas direktionerna genom ecklesiastikexpeditionen. För de lärarekandidater, som direktionerna önskade skicka till Centralväxelundervisningsskolan i Stockholm för utbildning, borde stipendier utanordnas. För undvikande av längre resor vore det önskvärt, heter det, "att en dylik inrättning kunde bli bildad i någon av de södra orterna".

5. Barnen undervisas "i läsning, skrivning, kristendom och räknekonst". De borde även erhålla lämplig undervisning i fosterlandets historia och geografi. Det vore önskligt, heter det, att

flickorna kunde undervisas i passande handaslöjder, och detta borde även kunna beredas, sedan skolan väl kommit i verksamhet.

6. Till lärarens avlöning borde föräldrarna bidra med en lindrig avgift. För barn, vilkas föräldrar ej av pastor försågs med fattigdomsbevis, kunde 4 sk. banko i veckan anses för en passande avgift. Utan att vara särskilt betungande lämnade en sådan avgift en icke obetydlig tillökning i lärarens villkor.

7. Inom varje län bildas en överstyrelse för folkundervisningen, bestående av landshövdingen och biskopen samt trenne inom länet boende män, "som nitälska för menighetens upplysning och sedliga uppfostran". Varje skoldirektion hade att till landshövdingen insända ett förslag upptagande tre namn. De som då erhållit de flesta rösterna, kallades för två år till ledamöter av överstyrelsen, som hade sig anförtrodd "kontrollen över länets folkskolor".

8. Församlingar, som redan inrättat folkskolor, ägde komma i åtnjutande av det till lärarens avlöning utgående statsbidraget på 66 rdr. 32 sk. banko.

Om denna plan, "vederbörligen granskad och utarbetad i alla sina detaljer", underställdes kommande ständer, borde man, heter det i kronprinsens artikel, icke betvivla, att den beredvilligt bleve antagen. Då det ej var tänkbart, att skolor i enlighet med den angivna planen skulle överallt komma till stånd under de två å tre första åren, vore det fullt tillräckligt, att till en början anslå 120 000 rdr banko för ändamålet. Detta anslag skulle utbetalas i samma mån som regeringen tillkännagav för riksgäldskontoret, att skolor blivit inrättade.

De föreslagna åtgärderna för folkundervisningens ordnande, som enligt vad artikelförfattaren hoppades, "skulle motsvara nationens och tidevarvets fordringar", gick således ut på, att minst en fast folkskola med för ändamålet avsedd skolbyggnad skulle inrättas i varje pastorat, att en särskild styrelse skulle ha närmaste ansvaret för undervisningens bedrivande, att föräldrarna skulle ha skyldighet att bidra till lärarens avlöning genom erläggande av viss avgift för varje undervisat barn samt att lärarens ordinarie avlöning skulle utgå av statsmedel med ett belopp av 66 rdr 32 sk. banko. En förutsättning för utbekommande av statsbidrag var dock, att skolan var så inrättad, att minst 50 barn där samtidigt kunde mottagas till undervisning.

Även om det av kronprinsen framlagda förslaget till folkskolelag ej fick någon omedelbar betydelse för den följande utvecklingen, är det av mycket stort intresse såsom uttryck för den liberala uppfattningen om lämpligaste sättet för en lösning av folkskolefrågan. Man ville få till stånd en verklig medborgarskola med undervisning ej minst i sådana ämnen, som kunde sätta den enskilde i stånd att fylla sina plikter "såsom människa och medborgare". Skolan borde därför också frigöras från prästerskapets dominerande inflytande, då det gällde folkundervisningen. I kronprinsens förslag kommer detta till synes ifråga om ordförandeskapet i skoldirektionen. Rättigheten att utse ordförande borde enligt hans mening utan betänkligheter kunna medgivas direktionens ledamöter. Inom överstyrelsen för länet skulle visserligen biskopen vara självskriven ledamot, men ordförandeskapet var tydligen avsett att tillkomma landshövdingen. Till honom och ej till biskopen skulle förslagen insändas, då direktionerna hade att föreslå de icke självskrivna ledamöterna i överstyrelsen.

Föräldraundervisningen, som på konservativt håll tillmättes en avgörande betydelse för folkundervisningen, hade kronprinsen icke mycken tilltro till. Mödrarnas flit, kontrollerad av prästen, skulle enligt denna uppfattning vara den enda uppfostringsanstalten, som behövdes till menighetens upplysning. Denna åsikt var visserligen, framhöll kronprinsen, vacker. Den knöt familjebandet närmare, då den gjorde föräldrarna ansvariga för barnens uppfostran, och borde således icke åsidosättas. Men då det vetande, som barnet på detta sätt erhöll, ej gärna kunde sträcka sig längre än till innanläsning och katekesen, insågs lätt, hur otillräckligt detta blev som folkbildning. Allra mest otillfredsställande blev detta i eller nära de större städerna, "där antingen trägnare sysselsättning eller andra mindre aktningvärda skäl hindra föräldrarna att vårda sina barn, vilka under sådana förhållanden behöva mer eftersyn". Inte minst här framträdde således "behovet av verksammare anstalter för att hindra det uppväxande släktets fördärv".

II. BISKOP HEURLIN OCH GRUNDERNA FÖR EN PROPOSITION I ÄRENDET

De genom det kungliga cirkuläret av den 5 februari 1839 från domkapitlen infordrade uppgifterna och utlåtandena inkom till regeringen under sommarens lopp. I ärendet hade utlåtanden även infordrats från de båda kommittéer, vilkas arbete kunde tänkas ha beröring med här föreliggande spörsmål, nämligen fattigvårdskommittén och kyrkolagskommittén. På grundval av det inkomna materialet igångsattes nu inom ecklesiastikdepartementet åtgärder för utarbetande av en proposition i ärendet.

Biskop Heurlin, som i egenskap av statssekreterare och föredragande i statsrådet närmast var ansvarig för utformningen av det blivande regeringsförslaget, stod här inför en synnerligen vansklig uppgift. Före sin utnämning till biskop i Visby 1838 hade han sedan 1829 varit domprost i Växjö och därunder stått i ett mycket vänskapligt förhållande till Tegnér. Denne hans nära vän och ämbetsbroder hade nu i ett utlåtande med anledning av det kungliga cirkuläret på ett från liberal synpunkt utmanande sätt deklarerat en ytterligt konservativ uppfattning i folkskolefrågan. Folkskolan borde, hade Tegnér gjort gällande, i främsta rummet vila på religiös grund och därför inskränka sig till att meddela innanläsningsfärdighet och kunskaper i kristendom. Skrivning och räkning var visserligen nyttiga färdigheter men borde ej vara obligatoriska ämnen i folkskolan. En folkupplysning, som syftade längre, betecknade han som rent av skadlig, enär den skulle leda till en olycksalig halvupplysning. Vid riksdagarna, där bönderna blev ett lättfångat byte för den liberala agitationen och av denna förleddes att smäda konung och regering, kunde man, menade han, finna avskräckande exempel på, vart en dylik halvbildning kunde föra.

I en artikel i Aftonbladet: "Vem är Tegnér's onda genius?" hade

man velat göra gällande, att det reaktionära utlåtandet från Växjö säkerligen ej var något uttryck för Tegnér's innersta mening i hit-hörande frågor. I själ och hjärta var han ej, heter det, någon motståndare till frihet och upplysning. Som skaldet i allmänhet var han emellertid naiv, mottaglig för intryck, och dessa egenskaper hade en ond demon, upplysningens och det bättre skicket's svurna fiende i vårt land, begagnat sig av för att få honom i sitt ledband.¹ Heurlin's namn nämndes ej i artikeln, men att det var denne som åsyftades framgick med önskvärd tydlighet av sammanhanget. Även om överdrifterna i det insinuanta uttalandet ligger i öppen dag, kan man ej komma ifrån, att vissa faktiska förhållanden i samband med Heurlin's offentliga verksamhet måste ha gett anledning till detta omdöme om hans inställning till de nu föreliggande frågorna. Att Heurlin innerst inne ställde sig en smula kritisk till de från liberalt håll framförda kraven på en genomgripande reform av folkundervisningen är med tanke på hans allmänna politiska inställning åtminstone sannolikt. Berndt Lange har i sin avhandling om Heurlin som politiker framhållit, att denne i det stora hela torde ha omfattat de tankar, som kommit till uttryck i Tegnér's utlåtande i folkskolefrågan, bortsett från den skarpa och hätska ton, som gett detsamma dess utmanande karaktär. I ett brev till Heurlin den 5 februari 1839 har Tegnér gjort ett uttalande, som enligt Lange visar, att de båda i folkskolefrågan stod på samma linje. "Om folkskolan har jag", heter det i brevet, "ej mycket att säga. Jag tror som Du, att ingenting är nödvändigt utom den religiösa bildningen".

Det långtgående reformförslag, som kronprinsen i sin artikel i statstidningen lagt fram och givetvis även muntligt låtit statssekreteraren få del av vid de förberedande överläggningarna i ärendet, var denne i vilket fall som helst ej beredd att helt acceptera. Det fanns dessutom ett par andra förslag till lagstiftning på området, som det gällde att ta ställning till vid utarbetande av en proposition i folkskolefrågan. År 1837 hade en kommitté blivit tillsatt med uppdrag att utarbeta en allmän stadga om fattigvården i riket. Denna kommitté hade år 1839 avlämnat sitt betänkande, och i en särskild bilaga behandlades frågan om barnupp-

¹ Aftonbladet 1840, nr 43.

fostran med ett detaljerat förslag till folkskolelag. I egenskap av statssekreterare hade Heurlin varit självskriven ledamot av kommittén, men på grund av hopade göromål i departementet hade han endast sporadiskt kunnat delta i kommitténs arbete. Något inflytande på arbetet inom kommittén torde han knappast haft tillfälle att utöva, men vid utarbetandet av propositionen blev det nödvändigt för honom att ta ställning till de principfrågor rörande en folkskolereform, som i betänkandet tagits upp till behandling.

Kommitténs förslag innebar, att folkskolor skulle inrättas i alla pastorat, där sådana icke redan fanns. Sådana anstalter var enligt kommitténs mening oundgängligen nödvändiga, och kommunerna själva borde ej ensamma få bestämma, huruvida skolor skulle inrättas eller icke. Staten måste anses ha rätt att fordra av varje samhällsmedlem icke allenast att han var oskadlig för samhället, utan ock att han ägde det kunskapsmått, som gjorde honom till en nyttig medborgare och skicklig att rätt kunna uppfylla sina samhällsplikter. Staten hade därför också rätt att fordra av varje samhällsmedlem ett visst kunskapsmått. Alla barn i konfirmationsåldern måste ha kunskaper i kristendom och innanläsning, men därutöver skulle gossarna kunna skriva och räkna samt känna första grunderna av geografien och fäderneslandets historia. Principiellt måste det anses åligga föräldrarna att sörja för sina barns undervisning, men om detta av någon anledning ej kunde ske, fick skolan ta hand om uppgiften. Folkskolorna kunde vara antingen fasta eller ambulatoriska, beroende på pastoratets vidd och lokala förhållanden, "så att i glest befolkade orter ambulatoriska skolor må införas, men i tätare bebyggda orter fasta skolor inrättas". För handhavande av bl. a. fattigvården och folkundervisningen föreslog kommittén inrättande av en nämnd, sockennämnd, respektive stadsnämnd, med en länsnämnd som regional myndighet. De lokala nämnderna skulle ha en vidsträckt befogenhet. De hade att jämte prästerskapet vaka över, att barnen inhämtade den föreskrivna minimikursen. Detta skulle gälla även den undervisning, som meddelades i hemmen. Om det befanns, att barnet vid 9 års ålder ej kunde läsa rent innantill eller icke gjort de framsteg, som motsvarade dess ålder, så skulle det kunna skiljas från vårdnadshavaren, "vare sig föräldrar, husbonde, hantverksmästare, eller

fabriksidkare eller annan". Likaså skulle det kunna skiljas från uppfostrare, som på grund av sitt leverne befanns oskicklig att fullgöra denna sin uppgift. Beträffande ordförandeskapet i de styrelser, som skulle komma att handhava folkskolans angelägenheter, nämligen sockennämnden, respektive stadsnämnden, innebar fattigvårdskommitténs förslag följande: I sockenstämman skulle kyrkoherden i pastoratet vara självskriven ordförande men i sockennämnden endast då denna behandlade kyrkliga frågor och folkskoleärenden. Det förutsattes nämligen, att nämnden skulle ha att ombesörja, utom fattigvårds- och folkskoleärenden, en mängd andra angelägenheter av kyrklig och världslig natur. Stadsnämnden däremot skulle uteslutande ha att handlägga frågor rörande fattigvården och folkskolan, således inga kyrkliga ärenden. Någon självskrivning för kyrkoherden i församlingen att vara ordförande i dessa nämnder behövde man under sådana förhållanden icke förutsätta, och ledamöterna borde därför ha frihet att själva genom val utse ordförande.

Att detta långtgående förslag skulle kunna befinnas lämpligt som underlag för en proposition i ärendet, var givetvis under då rådande politiska förhållanden uteslutet. I en reservation till betänkandet hade för övrigt Heurlin tillsammans med en annan ledamot av kommittén tagit avstånd från de principer, som kommitténs majoritet velat lägga till grund för sina i betänkandet framlagda förslag. Staten kunde icke fordra mer av sina medlemmar, än att de uppfyllde sina plikter som kristna och samhällsmedlemmar, och därtill behövdes ej mer kunskaper än i kristendom. Att bibringa barnen de nödiga kunskaperna i detta avseende, ålåg föräldrarna. Folkskolans uppgift var att "supplera föräldrarnas oförmåga att uppfylla denna plikt", och barnen borde därför ej tvingas att inhämta mera i skolan. Sin kritiska inställning till kommitténs arbete har Heurlin givit uttryck åt i sin på äldre dagar nedskrivna självbiografi, där det heter: "Com. tog en reformerande riktning o. omfattade nästan alla möjliga frågor, äfven om de med fattigvården icke stodo i det mest aflägsna sammanhang. I många afseende rådde en falsk Philantropi och Liberalism. Reform var tidens lösen, reform i alla riktningar målet."²

² Chr. I. Heurlins självbiografi. G. Thunander: Fattigskola — medborgarskola, 1946, sid. 165, not.

Det andra förslaget till lagstiftning rörande folkskoleväsendet, som det för Heurlin gällde att ta ståndpunkt till vid propositionens utarbetande, hade lämnats av kyrkolagskommittén i en till Kungl. Maj:t avgiven skrivelse. Inom kommittén hade ett förslag till utlåtande utarbetats av professor J. H. Thomander, och detta förslag hade sedan lagts till grund för överläggningar i ärendet. Varken Thomanders förslag eller kyrkolagskommitténs till Kungl. Maj:t avlämnade betänkande har trots ivriga undersökningar från flera forskares sida kunnat påträffas bland handlingarna i riksarkivet.³ Rörande innehållet i detta betänkande är man således hänvisad till ett referat i statsrådsprotokollet för den 7 december 1839, då folkskolefrågan föredrogs inför Kungl. Maj:t. Enligt vad Thomander vid en debatt sedermera i prästeståndet uppgav skulle det vid överläggningarna inom kommittén rörande principerna för en lagstiftning på området ha rätt något delade meningar. Det av honom framlagda förslaget skulle ha inneburit, att om ett barn vid en viss ålder saknade det föreskrivna kunskapsmättet, så skulle prästerskapet äga rätt att ålägga det skolgång. Kommitténs majoritet ville emellertid ej vara med om någon som helst form av tvångsåtgärder. Man litade till att prästerskapet med stöd av kyrkolagens bestämmelser skulle kunna komma tillrätta även med sådana fall. Inom kommittén skulle vidare ha funnits sympatier för en folkundervisning, som syftade till en allmänt medborgerlig bildning, och likaså skulle de fasta skolorna haft flera upplysta och ivriga försvarare inom kommittén, som således anslutit sig till Thomanders uppfattning i det avseendet. Det slutliga ställningstagandet till de föreliggande frågorna kom emellertid att gå i den riktning, som Heurlin i sin reservation till fattigvårdskommitténs betänkande givit uttryck åt, och det förefaller sannolikt, att denne därvid utövat ett avgörande inflytande. Det av majoriteten dikterade förslaget i folkskolefrågan innebar, att den obligatoriska folkskoleundervisningen skulle omfatta kristendomskunskap och innaläsningsfärdighet. Skyldighet för barn att bevista skolan skulle föreligga, endast om föräldrarna ej var i stånd att bibringa sina barn det sålunda stadgade kunskapsmättet. I folkskolan skulle vis-

³ Berndt Lange: Chr. I. Heurlin som politiker, sid. 321, not, och sid. 456. Thunander a. a. sid 170, not.

serligen undervisning meddelas även i medborgerliga ämnen, men endast i de fall, då föräldrarna önskade skaffa sina barn ett högre kunskapsmått, än de själva kunde bibringa dem. Som det centrala i folkundervisningsproblemet framstod för kommittén lärarutbildningsfrågan. Huvuduppgiften var således icke att få till stånd folkskolor, fasta eller flyttande, utan hur man skulle kunna få en duglig lärare i varje församling. Stationeringsorten för hans verksamhet blev en underordnad fråga. Kommitténs förslag gick därför ut på, att för utbildning av lärare särskilda seminarier borde inrättas i samtliga stiftsstäder. Kostnaderna för dessa anstalter, för vilkas bestridande anslag förutsattes utgå av statsmedel, beräknades av kommittén till 30 000 rdr banko, vari ingick 12 000 rdr att utgå i form av stipendier till de i seminarierna intagna eleverna.

De förslag, som avlämnats av de båda ovan nämnda kommittéerna, nämligen fattigvårdskommittén och kyrkolagskommittén, grundades sålunda på helt motsatta principer. För den förra hade enligt Heurlins karaktäristik reform varit lösen, ”reform i alla riktningar målet”. Den hade, ansåg han, kommit på avvägar, och dess förslag i folkskolefrågan förklarade han sig omöjligen kunna gilla. Kyrkolagskommittén däremot hade i sitt förslag intagit en ståndpunkt, som enligt vad han uppger i självbiografien, bättre överensstämde med hans egna tänkesätt i de hithörande frågorna. Det var således på de i detta betänkande framlagda principerna, som han grundade det förslag till folkskolelag, som han på uppdrag utarbetade och sedermera förelade regeringen i form av utkast till regeringsproposition i ärendet.

Det av Heurlin utarbetade förslaget skulle i föreskriven ordning först genomgå i den s. k. statsrådsberedningen, där kronprinsen fungerade som ordförande och där samtliga statsråd hade att uttala sin mening om de föreliggande ärendena. Vid föredragningen av folkskoleförslaget visade det sig, att Heurlin ej på alla punkter kunde vinna gehör för sin uppfattning. Det blev en ingående diskussion, och i en del avseenden bröt sig åsikterna mycket skarpt mot varandra. Mellan kronprinsen och Heurlin kom det till en häftig sammanstötning i en för båda viktig principfråga, nämligen frågan om ordförandeskapet i skolstyrelserna. Som ovan blivit nämnt hade kronprinsen i sin artikel i statstidningen velat av-

skaffa självskriften till denna post för kyrkoherden i församlingen, under det att Heurlin i sitt förslag till folkskolelag tagit upp bestämmelsen, att pastor alltid skulle vara självskriven ordförande.

I sin självbiografi har Heurlin gett en mycket livfull skildring av de närmare omständigheterna vid tillfället ifråga. Han hade, berättar han, mött en del motstånd vid föredragningen och även sett sig nödsakad gå med på en del jämkningar i sin ståndpunkt. Den svåraste striden, heter det, ”angick frågan om ordförandeskapet i skolstyrelserna, och den var ock för mig ganska svår”. De flesta av statsråden anslöt sig till kronprinsens uppfattning, att ordföranden skulle väljas av styrelsens ledamöter. ”Diskussionen blev livlig, å min sida alltför varm. Då alla mina skäl förkastades, uppsteg jag slutligen och förklarade, att en sådan proposition kunde jag ej kontrasignera. ’Varför?’ frågade prinsen; ’det förbjuder mig’, svarade jag och tog mig på prästkappan, ’och detta’, jag tog på biskopskorset, ’men det viktigaste’, och lade handen på mitt bröst, ’mitt samvete’. ’Jag förstår icke’, sade jag, ’vad prästen tjänar till i ett protestantiskt land, om han icke skall stå i spetsen för folkundervisningen. Olika kan förhållandet vara i katolska länder; men erfarenheten har visat, att även där måste man anlita prästerskapet.’ Givetvis var denna anspelning på förhållandena i de katolska länderna ej så litet ogrannlaga från Heurlins sida med tanke på förhållandena inom kungahuset, där man hade en katolik som blivande drottning i ett strängt protestantiskt land. Kronprinsen reste sig också omedelbart från stolen, ”högst vredgad, knäppte den avlagda sabeln på sig och lämnade med häftighet rummet”. Ihre (då hovkansler), som satt närmast Heurlin under sammanträdet, vände sig till honom och yttrade: ”Ni gick för långt!” ”Plikt och samvete”, svarade jag, ”ålägga mig att så handla”. Heurlin gick därpå hem, berättar han, väl nedslagen men i sitt hjärta glad att hava fått anledning avsäga sig det bekymmersamma förtroendet. ”Jag var bestämd att avgå.” Då överläggningarna följande dag återupptogs inom statsrådsberedningen, hade kronprinsen emellertid helt slagit om. Han medgav nu, att Heurlin haft goda skäl för sitt förslag om pastors självskriften, och ansåg, att denne därför borde få sin mening i denna punkt godtagen. Så blev också beslutat, och i sin självbiografi berättar Heur-

lin, att detta kronprinsens handlingssätt rörde honom "nära till tårar". Allt gick sedan efter Heurlins önskan, hurtigt och hastigt och utan ringaste invändning. Föredragningen pågick från kl. 10 till närmare 4 på eftermiddagen, och Heurlin hade då slut på "hela luntan till riksdagen".

För Heurlin återstod nu att vid enskild föredragning inför konungen ånyo genomgå de olika punkterna i förslaget. Efter sammanträdet i statsrådsberedningen hade han varit inviterad till middag hos kronprinsparet, och under samtalet vid middagen hade den enskilda föredragningen kommit på tal. Kronprinsen hade därvid begärt att senare bli underrättad om tidpunkten, då denna skulle komma att äga rum. Så skedde också, och när Heurlin infunnit sig hos konungen och börjat sin föredragning, inträdde kronprinsen i rummet. Konungen var, berättar Heurlin i sin självbiografi, "vid särdeles gott lynne, kysste prinsen på pannan och sade: 'Du har ju övervarit och känner dessa frågor?' — 'Ja'. — 'Sätt Dig ner!' Prinsen satte sig, och jag började ånyo. Allt gick som en lek med lust och gamman. Prinsen var mitt biträde, och konungen blev särdeles belåten. Kl. 9 hade jag 'approuvée' på hela luntan som var tämligen diger."⁴

⁴ Citaten, med normaliserad stavning, från en avskrift i Uppsala universitetsbibliotek.

III. REGERINGSPROPOSITIONEN RÖRANDE INRÄTTANDE AV FOLKSKOLOR

Det utarbetade förslaget till folkskolelag kom dock ej omedelbart att bli föremål för formellt beslut i konselj. Enligt vad Lange i sin avhandling om Heurlin påvisat ägde den enskilda föredragningen inför konungen rum den 14 december, och samma dag erhöll Heurlin, i samband med att konseljen tog julferier, tillåtelse att över julhelgen besöka sin familj, som var kvar i Växjö. Först ett stycke in i januari återupptogs arbetena inom konseljen, och propositionen i folkskolefrågan kom därför ej förrän den 1 februari 1840 att föredragas inför konungen i konselj. I statsrådsprotokollet för nämnda dag, som bifogades propositionen, heter det, att biskop Heurlin uppläste till justering ett, jämlikt Kungl. Maj:ts förut fattade nådiga beslut, uppsatt förslag till proposition rörande allmänna stadganden samt anslag till folkundervisningens befrämjande.

Vid överläggning i samband med föredragningen visade det sig, att man inom konseljen ej var fullt enig om de principer, som låg till grund för det utarbetade förslaget. Statsrådet greve C. G. Hård anmälde avvikande mening och åberopade sitt vid konseljen den 7 december avgivna yttrande, då det avgörande beslutet fattades om avlåtande till ständerna av proposition i ärendet. I detta sitt yttrande hade Hård framhållit, att många socknar var av så inskränkt hemmanstal och folkmängd, att de icke utan kännbar uppoffring skulle kunna bestrida de med en folkskolas inrättande förenade kostnaderna. Tillfälle kunde ej alltid givas för sådana socknar att för ändamålet ingå förening med någon annan intilliggande socken. Skyldigheten att inrätta skola och avlöna lärare skulle medföra en överflödigt kostnad på de ställen, där det stadgade lägsta kunskapsmålet skulle kunna inhämtas i hemmet eller

annorstädes för en betydligt mindre kostnad. Hård ansåg sig därför ej kunna tillstyrka bifall till denna del av det uppgjorda folkskoleförslaget utan hemställde, att Kungl. Maj:t måtte anbefalla samtliga domkapitel "att av vederbörande pastorer infordra upplysningar rörande förhållandet med barnundervisningen inom varje pastorat och förslag till de förbättringar, som av dem kunna anses nödiga jämte uppgift om församlingens förmåga att i mer eller mindre mån kunna desamma åstadkomma". Sedan församlingens innevånare vid sockenstämma yttrat sig, skulle biskoparna och landshövdingarna anmodas att på grundval av detta samlade material gemensamt inkomma med utlåtande i ämnet och förslag till reglerande av folkskolorna inom varje stift. Först sedan dessa åtgärder blivit vidtagna, ansåg Hård, att Kungl. Maj:t kunde vara i tillfälle att fatta beslut om de nödiga bestämmelserna och därom avlåta proposition till rikets ständer. Det uppskov med hela frågan, som därav skulle bli en följd, ansåg han icke behöva medföra någon olägenhet, enär det icke kunde förmodas, att ett tillräckligt antal lärare skulle hinna utbildas "mellan de 2:ne nästinträffande riksdagarna", och de lärare, som kunde utbildas, icke skulle sakna tillfälle till verksamhet vid de skolor, som redan fanns inrättade.

Trots detta kraftiga avstyrkande från greve Hårds sida biträdde samtliga de övriga statsråden det av biskop Heurlin uppgjorda förslaget till regeringsproposition. I enlighet härmed blev detsamma av Kungl. Maj:t gillat, och befallde Kungl. Maj:t, heter det i protokollet, att dess nådiga proposition skulle i enlighet med det till protokollet fogade förslaget "till rikets ständer under denna dag expedieras".

I denna "Kungl. Maj:ts Nådiga Proposition till Rikets Ständer rörande allmänna Stadganden och Anslag af allmänna medel till Folk-undervisningens befrämjande" lämnades först en översikt över folkundervisningens tillstånd och behov. Under de senaste 30 åren hade visserligen denna undervisning blivit betydligt utvidgad och förbättrad. Mångenstädes var den dock ännu bristfällig och otillräcklig "samt icke motsvarande varken sitt förnämsta syfte och ändamål, att utbilda och förädla den religiösa och moraliska känslan, eller tidens fordringar på bildning i allmänhet". Omkring hälften av församlingarna saknade ännu såväl folkskola som

ständig med lön försedd lärare. Mångenstädes rådde brist på skickliga lärare, och många av de redan antagna saknade för det så viktiga kallet nödiga egenskaper. Orsaken häri var att finna till en del uti brist på bildningsanstalter för blivande lärare och uti saknad kontroll över deras fallenhet och skicklighet, innan de antogs. Men den huvudsakligaste orsaken var de ringa och otillräckliga löneförmåner, varmed dessa lärare i allmänhet var försedda.

I det kungliga förslaget till åtgärder för folkundervisningens befrämjande var det således lärarfrågan, som ställdes i förgrunden. För att avhjälpa bristen på skickliga lärare, "vilket Kungl. Maj:t anser vara statens åliggande", föreslog Kungl. Maj:t, att ständerna anvisade medel till inrättande av praktiska bildningsanstalter för blivande lärare. Sådana anstalter borde finnas i alla stiftsstäder och sättas i förbindelse med någon därvarande växelundervisningsskola. Under uppsikt och ledning av en särskild föreståndare skulle lärareleverna där få tillfälle att "utbilda sina anlag och inhämta nödig praktisk skicklighet", varjämte kontroll kunde vinnas över deras "fallenhet, framsteg och kunskaper". Då större delen av dem, som valde denna levnadsbana, kunde antagas sakna medel och tillgångar att uppehålla sig i stiftsstaden under utbildningstiden och för att uppmuntra "yngre skickliga män" att ägna sig åt det mödosamma kallet, hade Kungl. Maj:t funnit nödigt, att ständerna anslog medel till underhåll för eleverna under den tid de begagnade undervisningen vid lärarutbildningsanstalten.

Skulle dessa bildningsanstalter kunna fylla sitt ändamål, var det emellertid nödvändigt, heter det i propositionen, att ett visst löneminimum fastställdes för varje behörigen godkänd och lagligen antagen folkskollärare. Man skulle då ej behöva klaga över brist på skickliga sökande till lärartjänsterna. Blevde detta hinder undanröjt, så skulle även folkundervisningens förbättring och fullkomnande med större säkerhet fortgå. Den högre undervisning, som folkskolan därigenom komme att erbjuda, skulle göra församlingarna mera villiga och benägna att låta sina barn besöka skolan och där inhämta den utvidgade kunskap, som folkskolan framför föräldrahuset hade att erbjuda.

Föregående riksdag hade utgått från grundsatsen, att varje församling vore skyldig att underhålla sin skola och själv avlöna lärare. Kungl. Maj:t erkände visserligen grundsatsens allmänna

giltighet, men trodde likväl, att den kunde och borde medgiva undantag. I många församlingar, i synnerhet i de mindre och glest bebyggda, där kyrkornas medel icke lämnade någon tillgång att använda för folkskoleändamål, skulle lärarens förseende med tillräcklig lön falla sig tungt och överstiga mången församlings egen förmåga. Det vore i sådana fall statens plikt att träda emellan och med något allmänt bidrag understödja församlingens egna bemödanden. Utan att ständerna ginge med på att bevilja nödigt anslag för sådant ändamål, skulle det bli "svårt och betänkligt" att som ovillkorlig skyldighet ålägga alla församlingar i riket att fullt ändamålsenligt ordna sitt folkskoleväsende och förse lärarna med tillräcklig lön. I propositionen föreslogs, att anslag för ändamålet skulle beviljas i form av ett årligt kreditiv att anvisas på riksgäldskontoret, dvs i form av förslagsanslag. Behovet av sådant understöd kunde nämligen ännu ej med någon bestämdhet angivas, vartill kom, att detta behov sannolikt komme att ökas, i samma mån som nya skolinrättningar undan för undan bleve inrättade.

Om nu staten upprättade utbildningsanstalter för blivande lärare och jämväl lämnade bidrag av statsmedel till deras avlönande, så måste det å andra sidan kunna åläggas församlingarna att inom viss tid inrätta skolor och antaga vederbörligen prövade och godkända lärare. Vål vore det sant, heter det i propositionen, att undervisningen i hemmet, om den ombesörjdes av kunniga och kristliga föräldrar, gav barnens religiösa känsla en väckelse och ett stöd, som skolan icke alltid eller lika verksamt kunde erbjuda. Åtminstone måste skolans bemödanden understödjas av den enskilda föräldravården. Glömde åter föräldrarna sina plikter emot barnen och överlämnade åt skolan att ensam ombesörja och bilda barnens både hjärta och förstånd, så försvårades skolans hela bemödande, "och den döda bokstaven kan till och med kväva det högre andliga liv, vartill frön ligga inom människohjärtat". En förbättrad allmän folkundervisning borde således ingalunda undantränga den enskilda inom föräldrahuset och kunde ej heller göra denna överflödig. Likväl borde folkskolor inrättas inom alla församlingar och detta av flera skäl. Det fanns föräldrar som saknade förmåga och tillfälle, stundom också vilja, att lämna sina barn nödig undervisning. Dessutom borde "frånfallna barn" äga tillfälle

att inhämta den undervisning, som saknaden av föräldrar eller anhöriga eljest skulle beröva dem. Härtill kom också en annan sak. Folkundervisningen borde visserligen huvudsakligast vila på religiös grund, "och således en varm och levande kristendomskunskap alltid sättas i främsta rummet och största vikten därpå läggas". Likväl gavs det flera andra kunskapsämnen, som var både nyttiga att inhämta "såsom bidragande till förståndsodling och vilka även i våra tider med en stigande upplysnings fordringar för många kunna anses nödvändiga och i flera, såväl det offentliga som enskilda livets förhållanden i vårt fädernesland outhärliga". Ett sådant tillfälle var det folkskolans uppgift att erbjuda. Undervisningen därstädes måste därför utsträckas till att omfatta även dessa kunskapsämnen och bildningen hos läraren vara större, än föräldrarna vanligen ägde och, åt sig själva lämnade, kunde meddela barnen.

I propositionen betonades, att samhällets högre ändamål ej kunde vinnas, om dess medlemmar lämnades åt råhet och okunighet. Staten måste därför anses ha både skyldighet att vaka över och befordra folkbildningen samt att av varje samhällsmedlem fordra åtminstone det kunskapsmått, varförutan han icke förmodade inse sin bestämmelse eller rätt uppfylla sina plikter. Härav följde, att staten även måste äga rätt att tillhålla de föräldrar, som själva ej kunna eller vilja bibringa sina barn den förberedande kunskap, som utgör villkoren för all sann religiös-moralisk bildning, att i den allmänna skolan låta dessa inhämta, vad föräldrarna försummat att meddela dem. "När skolan tillika erbjuder tillfälle till andra nyttiga kunskaper, varigenom en större upplysning sprides och befordras, så har staten å ena sidan uppfyllt sitt åliggande och kan å andra sidan göra sin rätt emot försumliga föräldrar gällande." Tvångsåtgärder i sådana fall var dock motbjudande, och Kungl. Maj:t ansåg, att man borde framgå med yttersta varsamhet och, till en början åtminstone, varken för mycket stegra fordringar på kunskaper eller utsätta en för tidig barnålder för deras inhämtande. "Man måste överlämna något till föräldrarnas egen omtanke, och då prästerskapet har till stöd för sina påminnelser och uppmuntringar den i lag föreskrivna skyldigheten för föräldrarna, hoppas Kungl. Maj:t, att något egentligt tvång sällan eller aldrig skall komma i fråga."

Beträffande skolavgifter hade erfarenheten visat, heter det i propositionen, att de kunskaper, som erbjöds för intet, "sällan värderades lika högt som de, vilkas förvärvande var förenat med någon kostnad". Det föreslogs därför, att en mindre avgift eller så kallad skolgäld skulle erläggas till läraren av alla barn, som begagnade folkskolan. Läraren skulle härigenom erhålla en behövlig tillökning i sina knappt tillmätta löneförmåner, "och för de mera utmärkta öppnas även utsikt att vid en större, mera besökt folkskola se sina villkor förbättrade".

Slutligen behandlades i propositionen även frågan om särskilda styrelser för de föreslagna skolorna, varvid dock det omtvistade spørsmålet om ordförandeskapet i dessa styrelser ej särskilt berördes. Både för skötande av de ekonomiska angelägenheterna och för väckande och livande hos menigheten av ett allmännare intresse för folkundervisningen var det nödvändigt, framhålles det, att varje församling eller skoldistrikt utsåg en sådan styrelse. Denna skulle då ha till uppgift att gemensamt med kyrkoherden vaka över och besörja allt som hörde till skolan och undervisningen.

Under hänvisning till vad sålunda blivit anfört hemställde nu Kungl. Maj:t, att ständerna måtte antaga de efter dessa principer utarbetade stadgandena rörande folkundervisningen och bevilja de av Kungl. Maj:t äskade anslagen till densammas befrämjande.

Det av Kungl. Maj:t i propositionen till ständerna framlagda förslaget till allmän folkskolestadga för riket innehöll i huvudsak följande bestämmelser:

1. I varje stiftsstad skulle tillfälle beredas för dem, som ville ägna sig åt "folk-lärarekallet" att erhålla undervisning och övning i de nödvändigaste dithörande ämnen. Domkapitlet hade att utse en föreståndare, som skulle ha överinseende över denna undervisningsanstalt och handleda samt i vissa delar själv undervisa blivande lärare. Den praktiska utbildningen skulle ledas av läraren för den i stiftsstaden varande folkskolan. För undervisning i sång och fristående gymnastik skulle särskilda lärare anställas.

2. Till understöd åt behövande och skickliga lärarelever skulle av statsmedel utgå stipendier på 50 riksdaler. Dessa kunde förlängas på ytterligare ett år för den stipendiat, "som vill en längre tid vid undervisningsanstalten kvarstanna".

3. För att kunna bli antagen till elev fordrades, att den inträdessökande kunde skriva, räkna och läsa innantill svenskt och latinskt tryck samt utantill Luthers lilla katekes med den antagna förklaringen och därjämte ägde insikt i biblisk historia, första grunderna av allmän jordbeskrivning och fäderneslandets historia samt kyrkosång.

4. För anställning som lärare vid folkskola fordrades att hava begagnat "folklärareseminarium" minst ett år.

5. I varje socken skulle finnas minst en skollärare, som antingen i fast skola eller ambulatoriskt meddelade undervisning, smärre socknar dock obetaget att förena sig om en gemensam folkskola. Undervisningsämnena skulle vara de i mom. 3 angivna. I fast skola skulle undervisning meddelas minst 6 månader årligen och i ambulatorisk skola minst 10 veckor i varje rote, som församlingen var indelad uti. Om kyrkoherden och församlingen så önskade, kunde undervisningen utsträckas "vidare och till andra ämnen".

6. Inseendet över församlingens skolväsen skulle utövas av kyrkoherden. Vid fyllda 12 år skulle varje gosse och flicka ha lärt läsa innantill svenskt och latinskt tryck och utantill Luthers katekes med den antagna förklaringen samt känna biblisk historia. Den som vid nämnda ålder ej inhämtat detta kunskapsmått, vore skyldig att begagna folkskolans undervisning "för att kunna till nattvardsundervisning antagas". Det skulle likväl vara församlingen obetaget att i samråd med kyrkoherden utsträcka dessa fordringar till att omfatta "jämväl andra kunskapsämnen".

7. Lönen till folkskolans lärare borde utgöra minst värdet av 16 tunnor spannmål, hälften råg och hälften korn, samt fri bostad och bränsle. Om foder och bete till en ko kunde beredas honom, skulle ersättningen i spannmål utgöra 14 tunnor.

8. För barn, som undervisades i fast skola, skulle erläggas en skolavgift av minst 4 skilling i veckan, men om skolan var ambulatorisk, 2 skilling. Skolavgiften för fattiga barn skulle utgå ur fattigkassan. I ambulatoriska skolor borde läraren under lästiden dessutom åtnjuta "fritt uppehälle".

9. Om någon församling av fattigdom var urståndsatt att själv till nämnda minimibelopp avlöna läraren, skulle ansökan om statsbidrag kunna ingivas till Kungl. Maj:t. Sådant bidrag borde ej

överstiga 50 riksdaler, och återstoden av den stadgade avlöningen hade således församlingen att utgöra.

10. För sådant ändamål begärdes i propositionen ett på riksgäldskontoret till Kungl. Maj:ts disposition ställt kreditiv på högst 50 000 riksdaler årligen "till året efter nästföljande riksdag".

11. I varje socken "eller större skoldistrikt" (dvs vid sammanslagning av socknar) skulle finnas en skolstyrelse med kyrkoherden som ordförande samt minst 2, högst 8 ledamöter, valda av församlingen. Denna styrelse hade "ej mindre att tillse, det undervisningen inom socknen behörigen besörjes, än ock att hava in-seende över alla skolan rörande angelägenheter".

12. Enskild skola kunde få inrättas efter anmälan hos skolstyrelsen, som icke ägde vägra bifall härtill, om personen ifråga var välfrejdad.

13. Klockare- och skollärarebefattningarna kunde, "där så ske kan och församlingen det önskar", förenas, i vilket fall läraren utom klockarlönen ägde åtnjuta åtminstone 10 tunnor spannmål jämte utgående skolavgifter.

14. I städer och orter, där bestämmelser om folkundervisningen redan fanns utfärdade, skulle därvid även för framtiden förbli, dock skulle vad ifråga om skolstyrelse blivit föreskrivit anses åligga "även dem, som på vart särskilt ställe över barnundervisningen äga behörigt in-seende".

I allt väsentligt var det således de av kyrkolagskommittén hävdade principerna för en reform av folkundervisningen, som lagts till grund för den kungliga propositionen. Liksom i kommittéförslaget hade huvudvikten lagts vid lärarfrågan. Den angelägnaste uppgiften för staten var ej att förmå församlingarna att inrätta fasta folkskolor utan att få till stånd anstalter för utbildning av lärare. Något företräde för den fasta skolan i bildningshänseende, som fattigvårdskommittén räknat med och även kronprinsen i sin programartikel förutsatt, hade Heurlin vid propositionens utarbetande ej velat medgiva. Undervisningen skulle meddelas antingen i fasta skolor eller ambulatoriskt. Erfarenheten hade visat, framhåller Heurlin i sin självbiografi, "att fasta skolor i vårt land icke överallt äro lämpliga". Ej heller hade i propositionen någon hänsyn tagits till det i de båda nämnda förslagen framförda kravet, att folkskolan skulle tillgodose även den medborgerliga bildningen.

I sin självbiografi uppger Heurlin, att han på denna punkt var beredd på vissa jämkningar i sin ståndpunkt. "Ifråga om undervisningsämnen var jag, heter det, mer eftergivande: blott säker innanläsning och kristendomskunskap sattes i främsta rummet — man måtte sedan upptaga så många ämnen som helst". Det blev emellertid på denna punkt ej någon ändring i det ursprungliga förslaget, bortsett från en mindre justering. Det för alla obligatoriska kunskapsmättet skulle omfatta endast innanläsning, katekes och biblisk historia. Dessa fordringar skulle visserligen kunna utsträckas till att omfatta "jämväl andra kunskapsämnen", men detta medgivande kunde knappast beräknas bli av någon större betydelse, så länge man på landsbygden ännu i allt för stor utsträckning ställde sig avvisande mot varje förslag, som gick ut på ökade skolbildningsmöjligheter för allmogens barn.

Även i fråga om skolpliktsåldern hade Heurlin lyckats hävda den uppfattning, som kyrkolagskommitténs majoritet i sitt betänkande givit uttryck åt, nämligen att några tvångsåtgärder ej skulle komma till användning, även om ett barn vid viss ålder befanns sakna det föreskrivna kunskapsmättet. Sin egen ståndpunkt i detta spörsmål har Heurlin i sin självbiografi angivit i följande ordalag: "Barnens ålder för intagning satte jag icke pris på. Så mycket mer på åldern, då tvång finge användas. Detta våldsamma steg (dvs tvinga barnet att besöka skolan) borde endast i yttersta nödfall användas. Detta inträffade först då föräldrarna ända till barnens 12:te eller 13:de år försummat deras kristendomsundervisning. Det tvång, varmed lagen (dvs kyrkolagen) hotade, trodde jag vara tillräckligt för en nitisk pastor att förhindra alltför grov försummelse å föräldrarnas sida."

Som ovan blivit nämnt hade fattigvårdskommittén i sitt förslag till folkskolelag upptagit bestämmelsen, att i varje p a s t o r a t skulle inrättas en folkskola. I sitt inför statsrådsberedningen framlagda förslag hade Heurlin "i spetsen för stadgan" i stället satt bestämmelsen, att i varje f ö r s a m l i n g skulle finnas en behörigen examinerad och avlönad lärare. I programartikeln i statstidningen hade kronprinsen varit inne på frågan om förhållandet mellan pastorat och församling genom påpekandet, att ett pastorat kunde bestå av en eller flera församlingar, dvs socknar. I senare

fallet måste, ansåg han, en enda fast skola anses otillräcklig. Det förutsattes således i artikeln, att i varje enskild socken en fast skola skulle komma till stånd. Förslag till skolundervisningens ordnande inom pastoratet skulle uppgöras av skoldirektionen och, sedan den blivit på allmän sockenstämma antaget, underställas länsdirektionen för fastställelse. Därmed skulle frågan om folkskoleväsendets ordnande bli en angelägenhet, som också angick den enskilda socknen, ej blott pastoratet som helhet, även om administrationen av skolväsendet genom en för ändamålet utsedd skoldirektion skulle vara en pastoratets gemensamma angelägenhet. I propositionen hade, tydligen under påverkan av denna tankegång, socknen i jämförelse med de tidigare framlagda förslagen, fått sig tillerkänd en mera självständig ställning som skolenhet även i administrativt hänseende genom bestämmelsen, att i varje socken skulle finnas en skollärare, och att i varje socken en särskild skolstyrelse skulle utses "att hava inseende över alla skolan rörande angelägenheter".

Kyrkolagskommittén hade i sitt avgivna betänkande föreslagit, att ett anslag på 30 000 rdr skulle ställas till förfogande för inrättande i stiftsstäderna av anstalter för utbildning av lärare för de nya folkskolorna. Av detta belopp skulle 12 000 rdr anslås till stipendier åt eleverna. De återstående 18 000 rdr skulle lika fördelas mellan de föreslagna utbildningsanstalterna i de 12 stiftsstäderna, vilket innebar ett belopp av 1 500 rdr på var och en av dem. I propositionen hade det av kyrkolagskommittén föreslagna statsanslaget reducerats till hälften, nämligen 15 000 rdr, och av detta belopp var 9 000 rdr avsett till elevstipendier. Det för själva seminarieverksamheten avsedda anslaget kom därmed att för varje utbildningsanstalt uppgå till endast 500 rdr. Detta anslag var avsett, heter det i propositionen, som arvode dels till föreståndaren för anstalten "dels för läraren i den stiftsstadens redan varande folkskola, varest skollärareeleverna komma att inhämta den praktiska bildningen, dels till dem, som meddela undervisning i sång och fristående gymnastik". Fördelningen av anslaget uppdrogs åt domkapitlet, "likväl så att föreståndarens arvode bestämmes till 300 rdr".

IV. UTSKOTTSBEHANDLINGEN AV PROPOSITIONEN

Propositionen i folkskolefrågan blev ej omedelbart i samband med riksdagens öppnande förelagd ständerna utan först senare. Riksdagen hade sammanträtt den 15 januari, och i den till ständerna överlämnade statsverkspropositionen hade under 10. huvudtiteln endast upptagits ett anslag på 15 000 rdr med anmälan, att proposition senare komme att avlämnas. "Då behovet av verk samma anstalter från statens sida till befrämjande av allmänna folkundervisningen börjat allt mer och mer giva sig till känna, föreslår Kungl. Maj:t", heter det i statsverkspropositionen, "att i och för detta viktiga ändamål nu må å tionde huvudtiteln uppföras ett nytt årligt anslag av r:dr 15 000, varav 6 000 till praktiska bildningsanstalter och 9 000 r:dr till stipendier åt blivande skollärare; och vill Kungl. Maj:t om användande av detta anslag göra nådig framställning i sammanhang med beslutad proposition rörande folkundervisningen."

Först några dagar in i februari kunde propositionen i folkskolefrågan föredragas inom de olika stånden. I prästeståndet skedde detta vid sammanträde den 8 februari, då ärendet på sedvanligt sätt bordlades. Propositionen föredrogs ånyo och upplästes inför ståndet den 12 februari, varvid det blev en stunds diskussion, innan densamma på föreskrivet sätt remitterades till utskottsbehandling. Av särskilt intresse är det inlägg i debatten, som gjordes av biskop Heurlin. "Kanske torde man", yttrade han, "fordra av mig, både som ledamot av fattigvårds- och kyrkolagskommittéerna, vid vilkas underdåniga betänkanden, särdeles den senares, synnerligt avseende blivit fäst, och framför allt som tillförordnad föredragande hos H. M. Konungen, en fullständig förklaring eller vederläggning av vad nu, i anledning av den kungl. propositionen blivit anmärkt, men som sådant endast skulle bidra att förlänga diskussionen, vill jag fatta mig helt kort."

Av de frågor, som Heurlin i sitt inlägg i korthet berörde, gällde en prästerskapets medverkan vid kristendomsundervisningen i de blivande folkskolorna. Under den föregående diskussionen hade Geijer gjort det uttalandet, att prästerskapet, så vitt möjligt vore, borde tjänstgöra i folkskolan. Enligt hans mening vore denna möjlighet "mera för handen, än vad man allmänligen i sådant fall föreställer sig". I detta Geijers uttalande hade kontraktsprosten C. F. Björkman instämt med det tillägget, att han ansåg, "att prästerskapet icke endast kunde och borde hava uppsikt över undervisningen utan även omedelbarligen lägga hand vid densamma". Med anledning av dessa inlägg förklarade Heurlin, att denna fråga låg "utom eller bredvid förevarande kungl. proposition". Den kunde således av honom helt och hållet förbigås, "med hänvisning till prästeståndets vid de bägge föregående riksdagarna härom yttrade åsikter". Denna senare hänvisning innebar således, att Heurlin i överensstämmelse med prästeståndets tidigare intagna ståndpunkt motsatte sig varje steg i den av de båda talarna antydda riktningen.

Under diskussionen hade anmärkning riktats mot den i propositionen upptagna bestämmelsen, att barn, som vid 12 års ålder ej hade inhämtat den föreskrivna minimikursen, skulle vara skyldiga begagna undervisningen i folkskolan. I ett anförande hade kontraktsprosten A. Sandberg förklarat, att enligt hans mening nämnda åliggande vore "nog länge fördröjt". På goda skäl borde det kunna inträda "redan vid 10 års ålder, så vida barnen då icke kunna rent läsa svenskt tryck och åtminstone större delen av Luthers katekes utantill". Av fördröjd eller försummad undervisning följde nämligen alltid "större svårighet att sådan mottaga och med fördel begagna". Gentemot detta uttalande invände Heurlin, att vad beträffade åldern, då ungdomen skulle vara förpliktad att begagna folkskolan, hade Kungl. Maj:t ansett, "att härmed borde med yttersta varsamhet förfaras, helst tvångsmedel vore i detta fall obehagliga, och ett sådant stadgande hittills vore för lagstiftningen främmande". Olika meningar hade blivit yttrade, tillade han, vid vilken barnålder tvångsåtgärder mot försumliga föräldrar finge vidtagas, "och de få framdeles tillfälle att söka göra sig gällande".

Beträffande det av Kungl. Maj:t begärda kreditivet på 50 000 rdr

för understöd till fattiga församlingar hade under diskussionen framhållits, att detta belopp vore alltför blygsamt tilltaget, helst man torde befara, "att samtliga församlingar torde i sådant hänseende med underdåniga ansökningar inkomma". Häremot invände Heurlin, att anslaget var avsett att avhjälpa behov, som ej på förhand kunde beräknas och som troligen komme att ökas i samma mån som nya skolor blev inrättade. Med det begärda anslaget och föreslagna högst 50 rdr i varje särskilt fall skulle dock bidrag och understöd kunna lämnas till 1000 församlingar. Det var icke troligt, ansåg Heurlin, "att inom 5 år, eller intill nästa riksdag, flera än 1000 skollärare hinna bildas och behörigen godkännas". Om rikets ständer trots detta ansåg det begärda kreditivet otillräckligt, kunde de antingen bevilja en större summa eller ock bifalla, att kreditivet bleve obegränsat och finge rätta sig efter behovet.

I enlighet med beslut inom de olika stånden blev det inom allmänna besvärs- och ekonomiutskottet, som den framlagda propositionen i första hand togs upp till behandling. Ordförande i detta utskott var friherre Hugo Adolf Hamilton från Boo i Närke, och en av utskottets verksamaste ledamöter vid det nu föreliggande ärendets behandling var kyrkoherden i Viby pastorat i Närke, kontraktsprosten Gustav Vilhelm Gumælius, sedermera prost och kyrkoherde i Örebro.

Friherre Hamilton hade i yngre år, han var född 1802, idkat studier i Uppsala, och där promoverats till filosofie magister. Efter en utländsk resa med en längre tids vistelse i Paris hade han år 1824 återkommit till hemlandet och utnämndes då till kammarherre hos kronprins Oscar, med vilken han sedan barndomen var personligen bekant. Fadern hade nämligen vid den tiden tjänstgjort som överstekammarherre hos konungen och då haft sin bostad på slottet. År 1833 hade Hamilton lämnat sin hovtjänstgöring och på faderns önskan övertagit förvaltningen av Boo fidekommiss med underlydande jämte stångjärnsbruket Gryt. Här nedlade han en energisk verksamhet på olika områden. Därvid hade han kommit att intressera sig också för folkundervisningen. Sin uppfattning i hithörande frågor har han framlagt i en långt senare publicerad skrift, vari han bl. a. redogjort för folkskole-

väsendets ställning i de nordiska länderna.⁵ Genom den år 1809 genomförda politiska omvälvningen hade, framhöll han i denna sin skrift, nationen återvunnit möjligheten att på bestämda tider genom sina ombud deltaga i behandlingen av rikets allmänna ärenden. Därmed hade också ett livligare intresse uppstått för allt, som rörde folkets undervisning. Allt fler röster höjdes också överallt i landet till försvar för den åsikten, att det var nödvändigt att övergå till grundsatsen om obligatorisk skolgång, om man ville uppnå det önskade målet, undervisning åt alla inom skolåldern varande barn. På sin egendom Boo sörjde Hamilton på ett föredömligt sätt för folkundervisningen, och en fast folkskola inrättades där med tiden under ledning av en skicklig lärare, som Hamilton genom direkt hänvändelse till föreståndaren för seminariet i Stockholm lyckats anskaffa.

Den förberedande behandlingen av regeringspropositionen uppdrogs åt en särskild avdelning inom utskottet under Hamiltons ordförandeskap, och i dess arbete har kontraktsprosten Gumælius efter allt att döma tagit en mycket verksam del. Personligen var de båda nära bekanta sedan uppsalatiden. Gumælius hade där under en följd av år varit docent i grekiska, innan han år 1828 kom till Strängnäs som lektor i filosofi. Därifrån kom han som kyrkoherde till Viby i Närke år 1834. Även Gumælius hade ägnat folkundervisningsfrågan ett livligt intresse. Sin principiella ståndpunkt i hithörande frågor har han framlagt i ett intressant aktstycke, som påträffats bland hans på Örebro läns museum nu förvarade efterlämnade papper. Det sker i form av en till domkapitlet i Strängnäs översänd redogörelse för folkundervisningens tillstånd inom de honom anförtrödda församlingarna, Viby och Tångeråsa. Berättelsen är odaterad, men av innehållet framgår, att den tillkommit i början av år 1835. I redogörelsen framhöll Gumælius som sin uppfattning, att det vore av största vikt, att man fick till stånd "stationära skolor". I dessa skulle icke allenast alla barn få "lära läsa i bok och utantill katekesen samt skriva redig stil och den enklaste räkning" utan även "tillfälle givas för dem det

⁵ Närmare härom se Albin Warne: Hugo Adolf Hamilton och folkskolefrågan. Samfundet Örebro stads- och länsbiblioteks vänners Meddelande, n:o XI, 1943.

åstundade att få undervisning i elementerna av fäderneslandets historia och geografi m. m. efter tjänliga, enkom för detta behov utarbetade läro- och läseböcker, ifall någon en gång förmår lösa detta ytterligt svåra problem på ett tillfredsställande sätt". Utom den allmänna nytta, som utvidgade kunskaper måste medföra lika väl för allmogen som för ståndspersoner, kunde därigenom, ansåg Gumælius, ett högst nödigt motgift beredas mot tidningsläsningens "för den mindre kunnige fördärvande inflytande". "Man måste således i tid vara betänkt på en vidsträcktare undervisning för allmogen, såvida man ej vill se den helt och hållet utsatt för vådan att kringföras av de första opinionsväder, som blåsa ifrån dylika ströpapper". I syfte att främja folkbildningen bildade Gumælius några år senare ett läsesällskap i församlingen, kombinerat med ett sockenbibliotek.⁶

Resultatet av arbetet inom utskottets beredningsavdelning blev ett utkast till betänkande med anledning av den kungliga propositionen jämte ett förslag till folkskolelag. Det föredrogs sedermera vid plenarsammanträde med utskottet och godkändes där, varefter det överlämnades till statsutskottet för slutlig prövning i de delar, "som med anslags beviljande stod i gemenskap". Det av beredningsavdelningen utarbetade förslaget har tydligen passerat de båda utskotten i någorlunda oförändrat skick. Från ordförandens sida har efter allt att döma utvecklats en viss aktivitet för att få förslaget godkänt i föreliggande skick, vilket underlättades därigenom, att han fungerade som ordförande även vid de gemensamma överläggningarna mellan de båda utskotten i form av "sammansatt stats- och ekonomiutskott". Detta antydes i en av de till utskottsbetänkandet fogade reservationerna, vari det heter, att betänkandet, ehuru förträffligt till sin syftning, dock innefattade flera förslag, som mötte hinder i verkligheten. För att undanrödja dessa hade under överläggningarna inom utskotten andra förslag blivit framförda, "men nitet eller ömtåligheten att bibehålla betänkandet oförändrat, sådant som det, från början färdigt, av ordföranden blivit föredraget för utskotten och där på få tim-

⁶ Om Gumælius' initiativ för bildande av ett läsesällskap i Viby se Albin Warne: Om tillkomsten av Viby läsesällskap. Samfundet Örebro stads- och länsbiblioteks Meddelande, n:o XVII, 1960.

mar genomgången, har icke lämnat dessa motförslag något utrymme". Även en annan av statsutskottets ledamöter, professor Thomander, har i en avgiven reservation gjort en liknande antydan. Genom stats- och ekonomiutskottets gemensamma beslut, varutinnan han varit av avvikande mening, hade det blivit hans skyldighet, förklarade han, att som ledamot av förstnämnda utskott, med anledning av det av det senare utskottet "omsorgsfullt utarbetade och statsutskottet förelagda betänkandet", yttra sig över folkundervisningen i hela dess vidd och icke endast i de delar, "som med anslaget beviljande stå i gemenskap".

Det av stats- samt allmänna besvärs- och ekonomiutskottet avgivna betänkandet är daterat den 29 juni 1840. Utom till den kungl. propositionen hänvisas till ett stort antal i ärendet väckta motioner inom de olika stånden. Utskotten hade, heter det i betänkandet, på det noggrannaste övervägt innehållet såväl i högstberörda nådiga proposition samt därav föranledda yttranden inom stånden som de i ärendet väckta motionerna. Likaså hade utskotten tagit kännedom om de från domkapiteln inkomna utlåtandena samt de överläggningar, "vilka i detta viktiga ämne under sistförflutna riksdag ägt rum". Innan utskotten gick in på själva sakfrågan ville de å ena sidan med vördnad och tacksamhet erkänna "Kungl. Maj:ts ömma omsorger för folkundervisningens framgång inom fäderneslandet och å andra sidan uttala sin tillfredsställelse över, huru "varmt och enhälligt" svenska allmogen genom sina vid riksdagen församlade ombud uttalat sig i frågan. Även om den invändningen kunde göras, att utskotten vid sin behandling av ärendet ej strängt hållit på sparsamhetsprincipen, "så torde det också medgivas, att när landets allmoge själmant och enhälligt yrkar på utvägar att befrämja upplysning och bildning, dess röst icke bör höras förgäves och att andra utgifter böra stå tillbaka för sådana, som erfordras till danande av goda uppfostringsanstalter, utan vilka alla bemödanden att åstadkomma önskvärda förbättringar i samhället skola misslyckas".

Det kraftiga betonandet av bondeståndets och därmed allmogens intresse för en förbättrad folkundervisning torde ha haft till syfte att påverka stämningen inom detta stånd till förmån för de av utskotten framlagda förslagen, som innebar betydande anslagskrav. Vad det ovan citerade uttalandet närmast syftade på, var

bondeståndets inställning till folkskolefrågan vid 1834—35 års riksdag, då man kraftigt yrkat på åtgärder för att få till stånd folkskolor med ett brett utrymme för de medborgerliga ämnena. Också vid nu pågående riksdag hade man inom bondeståndet velat giva sin mening tillkänna i hithörande frågor genom ett flertal motioner, som avlämnades redan innan den kungliga propositionen inkommit till ståndet. Det fanns anledning förmoda, att de av utskotten nu framlagda förslagen ej skulle komma att i allo godtagas av bondeståndet vid de kommande överläggningarna i frågan. Flera av de till betänkandet fogade reservationerna från representanter för bondeståndet hade även givit antydan om, i vilka avseenden motstånd från böndernas sida var att vänta. I en av dessa reservationer heter det, att utskotten visserligen utgått från den riktiga synpunkten, att staten hade rätt att tillse och fordra det varje individ vore skyldig att inhämta ett visst kunskapsförråd för att kunna uppfylla de plikter staten av honom fordrade, men utskotten hade enligt reservantens mening "sträckt tvånget på kommunerna för långt, längre än nödvändigheten kräver, för dess säkerhet att kunna verkställa, vad denna lag kommer att bjuda". I det ovan citerade uttalandet i utskottsbetänkandet synes således ha legat en underförstådd vädjan till bondeståndet, att i de kommande överläggningarna i frågan ej frångå den folkskolevänliga inställning, som ståndet tidigare vid olika tillfällen givit uttryck åt.

Det av utskotten framlagda betänkandet gick i sina huvudpunkter ut på följande:

1. Minst en lärare "skall" anställas i varje socken. Vid ringa folkmängd må en eller flera socknar förena sig om en lärare. Minst en fast folkskola "bör" finnas i varje pastorat och ställas under inseeende av kyrkoherden och skoldirektionen. I de fasta folkskolorna borde undervisning meddelas minst 8 månader om året med uppehåll på sommaren och vid jultiden.

2. I allmänhet borde det bli varje kommuns eget åliggande att bekosta inrättandet eller uppbyggandet av nödiga skolhus och draga försorg om deras framtida underhåll. De församlingar, som på grund av fattigdom var urståndsatta att själva bekosta skolhusbyggnaden, skulle dock av allmänna medel "i låneväg" kunna komma i åtnjutande av undsättning. Beviljat understöd skulle icke

få utbetalas, ”förrän församlingen vidtagit sådana åtgärder, som kunde styrka, att den vore allvarligt betänkt på skolhusets uppbyggande och skolans organisering”.

3. Såväl i huvudstaden som i varje stiftsstad skulle tillfälle beredas för dem, som ville ägna sig åt ”folklärarekallet”, att i ett seminarium erhålla undervisning och övning i de nödvändigaste till detta kall hörande ämnen. Domkapitlet hade att utse föreståndare, och denne skulle ha till uppgift att ”handleda och i det teoretiska såsom pedagogik och catechetik m. m. själv undervisa blivande skollärare”. ”Den praktiska bildningen” skulle det åligga läraren vid stadens folkskola att meddela. Domkapitlet hade att tillse, att för lärareleverna tillfälle bereddades att erhålla undervisning i musik, företrädesvis kyrkosång, ävensom i fristående gymnastik. Fordringarna för inträde på seminariet angavs med samma ordalag som i propositionen. Föreskrifterna om arvode till lärarna är mera preciserade än i propositionen, likaså bestämmelserna om stipendier. Den som uppbar stipendium skulle vara skyldig att minst för 3 år antaga lärarbefattning, då sådan erbjöds honom. Var och en som ville anses behörig att söka lärarbefattning, skulle minst ett år ha begagnat ”folk-lärare-seminarium eller annat motsvarande läroverk”. Beträffande fordringarna för godkänd folkskollärarexamen lämnas utförliga föreskrifter. Han skulle bl. a. ha ådagalagt ”fullgod insikt och ådagalagd förmåga att undervisa i följande ämnen: pedagogik (!) och catechetik, kyrkosång, fysisk geografi” o. s. v., bl. a. också ”i geometri och linearteckning samt naturläran”. Vid folkskollärares antagande skulle ”avseende i första rummet fästas vid deras gudsfruktan, kristliga sinne, fromhet och ödmjukhet”.

4. I stället för de i propositionen föreslagna veckopenningarna till läraren, vilken avgift enligt utskottens mening vore ”för mycket betungande och dessutom för ändamålet mindre tjänlig” tillstyrkte utskotten, att en avgift av minst 2, högst 8 skillingar banko skulle till skolkassan erläggas av varje skattskyldig person i församlingen, således oavsett om han hade barn i skolan eller icke. Åt kommunerna själva överlämnades att inom dessa gränser bestämma avgiftens storlek. Utskottsförslaget innebar, att lärare med fullständigt avgångsbetyg från seminarium skulle avlönas med minst det belopp, som angavs i propositionen, dvs minst värdet av

16 tunnor spannmål, men med tillägget, att hälften skulle utgå in natura och hälften i penningar till ett bestämt belopp av 53 rdr 16 sk. banko. Om någon församling vore urständsat att själv till nämnda minimibelopp avlöna sin lärare, skulle understöd av statsmedel kunna beviljas församlingen för sådant ändamål.

5. Skollärare- och klockarebefattningarna borde sammanslås, så snart detta lät sig göra. För de förenade tjänsterna skulle klockare- och lärarelönerna oavkortade uppbäras, så länge lönerna sammanräknade icke uppginge till 40 tunnor spannmål. När lönerna översteg detta belopp, ägde kommunerna frihet att avdraga överskottet på lärarelönen.

6. Av varje lärares lön borde en bestämd del årligen avsättas till bildande av en fond för pensionering av lärare, som på grund av ålder eller sjukdom avgick ur tjänsten.

7. Varje barn i skolåldern borde begagna skolan så länge och intill dess följande minimum av kunskaper hunnit inhämtas: a) att med lätthet läsa rent och väl svenska språket innantill, såväl latinsk som svensk stil; b) skriva; c) religionskunskap och biblisk historia; d) quattuor species; e) försvarlig färdighet i svenska språkets rättskrivning; f) kännedom om det allmännaste av fäderneslandets historia och geografi; g) första grunderna i naturläran; och h) kyrkosång.

8. Undervisningen för de barn, som vore skyldiga att besöka folkskolan, borde begynna, då de uppnått en ålder av 7—9 år. För de barn, som efter föräldrarnas önskan undervisades i hemmet, skulle skolgångsskyldigheten inträda vid samma ålder. Vid tider, som framdeles komme att bestämmas, skulle i varje skola examina anställas, varvid även barn, som undervisades i hemmet, hade att infinna sig för att då förhöras.

9. I sådana fall, då ett pastorat bestod av 2 eller flera socknar eller utgjorde endast en socken av betydande vidd ”och den varande eller blivande fasta skolan kunde befinnas så avlägsen från åtskilliga byar, hemman, torp och lägenheter, att många barn skulle i avståndet möta hinder för skolans begagnande”, borde ”ambulatoriska skolor” inrättas. Dessa borde omfatta vissa bestämda rotar, och undervisning i var och en av dem meddelas 3 månader om året. Lärarna i de ambulatoriska skolorna borde under den tid, som var bestämd för skolans hållande inom en viss

rote, besöka de övriga skolorna åtminstone var 14:de dag "för att därstädes vid utsatta förhör kunna utröna, huruvida läsningen även under deras frånvaro behörigen fortgått". I de pastorat, där jämte den fasta skolan ambulatoriska skolor voro av nöden, skulle dessa lika med den förra bekostas gemensamt av hela pastoratet, "evad större eller mindre delar begagna den ambulatoriska skolundervisningen".

10. I de städer, där apologistskolor saknades, borde sådana skolor, som de av utskotten nu föreslagna, även inrättas i varje stadsförsamling, och skulle för dessa samma bestämmelser gälla som för folkskolorna på landet.

11. Ehuru utanläsning i skolorna av katekes m. m. borde äga rum under lärarens ledning, tillstyrkte utskotten, att det "likväl måtte åligga vederbörande prästerskap att meddela barnen undervisning i religionen, särdeles såvitt den avser dess tillämpning på hjärta och leverne, samt att för sådant ändamål infinna sig uti de fasta skolorna minst en gång varje vecka och i de ambulatoriska lika ofta, därest icke lokala förhållanden och andra omständigheter lägga för svåra hinder i vägen".

12. Beträffande lärometoden ansåg utskotten, att växelundervisningsmetoden, "under iakttagande av de modifikationer, vartill läroämnenas beskaffenhet kan föranleda, desto hellre måtte antagas, som tillfälle därigenom beredes för meddelande av undervisning åt så många barn, skolorna kunna inrymma".

13. "Uppmuntringar och belöningar" ansåg utskotten vara bland de medel, "som i främsta rummet torde verka till håg för läsning och tävlan barnen emellan". Utskotten föreslog därför, att tjänliga böcker, till vars anskaffande församlingen utan särdeles svårigheter borde kunna bereda tillgångar, måtte utdelas åt de barn, "som genom flit, skicklighet och ett gott uppförande utmärka sig". De huvudsakligaste hindren för skolgångsskyldighetens fullgörande ansåg utskotten vara fattigdom eller tredskande från föräldrarnas sida. Vad det förstnämnda hindret angick, tillstyrkte utskotten, "att de barn, vilkas föräldrar eller målsmän icke äga tillgång att bekosta deras kläder, underhåll vid skolan och nattläger, varda av församlingens fattigkassa understödda, ävensom att sådana barn må, sedan de inhämtat färdighet uti innanläsning, äga frihet att blott en eller tvenne gånger i veckan

skolan bevista". Detta medgivande skulle gälla även barn, som genom för lång skolväg eller "oblid årstid" hindrades från att besöka skolan alla dagar. Vad angick hindret för skolgång genom föräldrarnas tredska ansåg sig utskotten böra hemställa, att föräldrarna borde undergå varning först av prästerskapet och, där sådant ej hjälpte, av kyrkorådet eller av kommunalstyrelsen, i händelse en sådan framdeles bleve organiserad. Om dessa varningar visade sig fruktlösa, skulle barnen skiljas från föräldrarna "och till vårdande åt enskilda personer överlämnas, varvid barnens underhåll jämte skolpenningar må hos föräldrarna eller målsmännen i laga ordning utmätas".

14. På söndagarna skulle, så vitt möjligt, undervisning meddelas av vederbörande prästerskap och lärare ej blott i religionen utan även i övriga för skolorna föreskrivna läroämnen. Vid dessa tillfällen borde också förhör anställas med ungdomen i kunskaps-hänseende. Utskotten ansåg sig därjämte böra uttrycka den önskan, att "för skolundervisningens fortgång och befrämjande sockenbiblioteks inrättande måtte uppmuntras".

15. Anmälan om inrättande av enskild skola skulle göras hos skolstyrelsen. Endast om sökanden var välfrejdad och ägde erforderlig undervisningsskicklighet, kunde tillstånd beviljas. Vad undervisningen angick skulle sådan skola "lyda under skolstyrelsens inseende".

16. Läraren ägde, när så befanns nödigt, utdela aga. Därvid skulle han dock iakttaga "yttersta varsamhet och låta sig angeläget vara att genom ordning och allvar göra agan så umbärlig som möjligt är; börandes dock oärlighet och lögn lämpligt bestraffas".

17. I varje socken skulle finnas en skolstyrelse bestående av kyrkoherden som ordförande och ansvarig för dess protokoll samt av ledamöter, valda av församlingen. Biskopen och domkapitlet i varje stift skulle ha till åliggande att sorgfälligt tillse verkställigheten av anstalterna för folkundervisningen "samt vaka över deras ledning och utveckling till den viktiga bestämmelse, som därmed åsyftas". Berättelse över förhållandena i församlingen beträffande folkundervisningen skulle av kyrkoherden årligen insändas till biskopen, som hade att insända densamma till chefen för ecklesiastikdepartementet jämte eget utlåtande, föranlett av denne berättelse "och den kännedom biskopen i övrigt inhämtat".

Utskotten ansåg sig till slut böra erinra om, att hur omsorgsfullt de än bemödat sig om att föreslå stadganden, "som överallt måtte finnas tillämpliga", så måste de dock föreställa sig att på en eller annan ort särskilda hinder för tillämpligheten skulle kunna möta, som det icke varit möjligt att taga i beräkning, "men som måste föranleda till undantag, där de av vederbörande ämbetsmyndigheter bekräftas".

Av den ovan lämnade sammanfattningen av innehållet i det avgivna utskottsbetänkandet torde ha framgått, att det av ekonomisk-utskottet utarbetade och av statsutskottet i de ekonomiska punkterna godkända förslaget till folkskolelag endast i mycket ringa utsträckning bygger på det förslag, som framlagts i den kungliga propositionen. Redan den yttre utformningen av utskottsförslaget visar, att man inom ekonomiskutskottet velat åstadkomma ett självständigt utformat program för folkundervisningens ordnande, oberoende av de i regeringens förslag angivna riktlinjerna. Sitt förslag hade utskotten utformat i 17 paragrafer, de flesta av dem med ett flertal moment, under det att propositionen var uppställd i 14 punkter utan särskilda underavdelningar. Den inbördes ordningen för de behandlade ämnena är en helt annan än i propositionen, och bestämmelserna har i utskottsförslaget fått en mera lagtextformad karaktär. Det innehåller därjämte ett stort antal bestämmelser, vartill motsvarighet saknas i regeringsförslaget.

Viktigare var emellertid, att utskotten i sin principiella inställning till de behandlade frågorna intog en helt annan ståndpunkt än regeringen. Detta gäller först och främst frågan om skolformen. Enligt propositionen skulle det i varje socken finnas minst en vederbörligen utbildad lärare, som antingen i fast skola eller ambulatoriskt meddelade undervisning åt socknens barn. I utskottsförslaget medtogs visserligen bestämmelsen om minst en lärare i varje socken, men därtill fogades den viktiga bestämmelsen, att i varje pastorat skulle finnas minst en fast skola, där undervisningen skulle pågå minst åtta månader om året. Härtill lades ytterligare den bestämmelsen, att lärares anskaffande och fasta skolors inrättande skulle sättas i verket inom loppet av fem år, räknat från 1840 års ingång. Utskottet hade ej förbisett heter det i betänkandet, att på sina håll hinder kunde möta för inrättande av en fast skola och hade därför räknat med att även am-

bulerande skolor kunde bli nödvändiga, men detta betecknades uttryckligen som en nödfallsåtgärd, och det betonades, att även dessa skolor skulle stå under inseeende av kyrkoherden och skolstyrelsen, som hade att vaka över, att undervisningen leddes "i samband med den fasta skolan och i överensstämmelse med den för henne gällande plan".

Enligt propositionen skulle varje gosse och flicka vid fyllda 12 år ha lärt läsa innantill och katekesen med den antagna förklaringen utantill samt känna biblisk historia. Endast den som ej inhämtat detta kunskapsmått hade skyldighet att begagna folkskolans undervisning. I utskottsbetänkandet däremot räknades med skolgång för alla barn från 7—9 årsåldern, "så länge och intill dess" de inhämtat den stadgade lärokursen, som utom innaläsning, kristendom, skrivning och räkning även omfattade historia, geografi och naturlära. Befrielse från skolgång kunde komma i fråga endast om föräldrarna själva var i stånd att bibringa sina barn detta kunskapsmått, och även i sådant fall förelåg skyldighet för barnen att med bestämda mellanrum infinna sig i skolan för att förhöras på sina kunskaper. Möjligheterna för föräldrarna att fylla de krav, som i undervisningshänseende sålunda ställdes på dem, bedömdes emellertid av utskotten som mycket begränsade. I många hem kunde man finna liknöjdhet för allt, som ej hängde samman med de dagliga behoven, "i förening med en bedrövlig okunnighet, ofta fattigdomens följeslagare". Att nu bygga sina förhoppningar endast, eller till och med till största delen, på föräldraundervisningen, skulle vara så mycket mera fåfängt, "som denna icke är att påräkna, just där den bäst behövdes, hos den fattigaste och okunnigaste delen av folket". Utskotten förklarade sig visserligen ha velat lämna föräldraundervisningen all möjlig frihet, men i verkligheten innebar utskottsförslaget skolplikt för alla barn från 7—9 årsåldern fram till konfirmationsåldern. Biskop Heurlin förklarade också i ett anförande i prästeståndet sedermera, att just häri låg skillnaden mellan utskottsförslaget och propositionen. "Skillnaden mellan Kungl. Maj:ts och utskottets åsikter och avsikter är den", yttrade han, "att utskottet velat tvinga alla barn till skolgång för att vinna ett något högre kunskapsmått".

Även från en annan synpunkt var det enligt utskottens mening

nödvändigt med skolundervisning som komplement till hemundervisningen. Den traditionella undervisningen i hemmet var till sin natur "stationär", den växte icke med behovet i vidd och utsträckning. Fordringarna på flera och mera omfattande kunskaper, även för de arbetande klasserna, hade blivit allt högljuddare, och de varken borde eller kunde tillbakavisas. I visst avseende kunde skolundervisningen anses som "en nödfallshjälp" för utebliven föräldraundervisning, men i annat avseende måste den betraktas som ett kraftigt medel att lyfta folket från okunnighet och råhet och att till alla klasser utbreda kunskapsodling, varpå en rätt folkbildning ytterst måste vila. "I ett land som Sverige, varest jordbrukaren, bergsmannen och hantverkaren hava en närmare andel i statens offentliga värv, där få de till allmänna folkundervisningen, utöver religionen, hörande ämnena en större vikt genom själva samhällsförfattningen, och ett billigt avseende måste fästas vid nödvändigheten att för dem av det uppväxande släktet, vilka i sin ordning en gång komma att deltaga i lagstiftning, lagskipning och beskattning, öppna tillfällen till inhämtandet av en mot tidens stigande fordringar svarande bildning."

Beträffande tvångsåtgärder mot försumliga föräldrar hade Kungl. Maj:t, som ovan blivit nämnt, ansett, att härmed borde förfaras med yttersta varsamhet. Några stadganden i detta avseende hade därför ej upptagits i propositionen, och frågan "vid vilken barnålder" tvångsåtgärder borde vidtagas, hade lämnats öppen, eftersom olika meningar därom "hade blivit yttrade". För utskotten framstod det som nödvändigt, att tvångsmedel måste tillgripas mot föräldrar, som försummade sina uppfostringsplikter. Som yttersta tvångsmedel anbefalldes den av fattigvårdskommittén föreslagna åtgärden, att barnen i sådana fall skulle skiljas från föräldrarna och för vårdnad överlämnas till andra personer, varvid kostnaderna för barnens underhåll skulle kunna i laga ordning utmätas. Utskotten räknade visserligen med, "att folkskolans ändamålsenliga organisation" skulle komma att tillvinna sig föräldrarnas förtroende, och att ett sådant yttersta ingripande därför i allmänhet ej skulle behöva ifrågakomma. Likväl måste man, ansåg utskotten, "antaga möjligheten av de fall, då icke fattigdom utan endast tredskande å föräldrars eller målsmäns sida att uppfylla givna föreskrifter verkar till eftersättande av skolgångsskyl-

digheten, varigenom både kommunernas hopp om barnundervisningens framgång och deras uppoffringar för ändamålet skulle givas till spillo".

Utskottens prövning av det framlagda regeringsförslaget i folkskolefrågan hade således resulterat i ett på väsentliga punkter helt nytt förslag till folkskolelag, grundat på en helt annan principiell inställning till folkskolans uppgift och verksamhetsformer, än den som kommit till uttryck i propositionen. I stället för en fattigskola med mycket begränsad, uteslutande religiös målsättning och utan någon särskild övervakning av den till hemmen förlagda undervisningen, hade man här fått en i detalj utformad medborgarskola, nämligen en fast folkskola i varje pastorat med brett utrymme för medborgerliga ämnen, skolplikt för praktiskt taget alla barn i skolåldern, effektiva åtgärder för skolpliktens ordentliga fullgörande, rättvisare fördelning av bidragen till lärarens avlöning o. s. v. Det visade sig också under den följande debatten, att biskop Heurlin, som enligt vad som ovan framhållits haft närmaste ansvaret för regeringsförslagets utformning, med all kraft vände sig emot utskottens betänkande, som han ställde i skarp motsättning till de i propositionen angivna principerna för en lagstiftning på området.

Till utskottsbetänkandet hade fogats ett stort antal reservationer, som i olika avseenden hävdade en annan uppfattning, än den som kommit till uttryck i det av majoriteten inom utskottet utformade förslaget. Stor betydelse för ärendets fortsatta behandling fick en av biskop Agardh avgiven mycket vidlyftig reservation, vari han närmare utvecklade sin uppfattning om förhållandet mellan föräldraundervisning och skolundervisning. Det var egentligen endast i denna punkt, som han hyste en från majoriteten avvikande mening, förklarade han, men denna punkt var för honom så väsentlig, att han nödgades i sin reservation bli "vidlyftigare än vanligt". Utskotten hade visserligen i betänkandet i en allmän sats förklarat sig erkänna föräldraundervisningens vikt, men det oaktat syntes det honom ovedersägligt, att ett verkställande och utförande av utskottens förslag skulle innebära, att all föräldraundervisning komme att upphöra i Sverige, "liksom den icke finnes i de länder, där skolor av det slag, som utskotten åsyfta äro allmänt införda". Som exempel härpå anförde han förhållandena i Sachsen

och Preussen, som han ansåg att utskotten tagit till mönster, då det gällt organiserandet i stort av folkundervisningen i vårt land. I dessa länder hade nämligen föräldraundervisningen gjorts nära nog omöjlig genom stadgandet, att föräldrarna skulle bevisa, att barnen erhöill samma slags undervisning som i skolan. I Sverige hade emellertid, ansåg han, utvecklats ett helt annat undervisningssystem, som hade sin fasta grund i en allmän övertygelse hos folket, att det vore föräldrarnas plikt och även rätt att själva besörja sina barns undervisning, antingen genom egen handläggning därav, där detta lät sig göra, eller genom personer, vilka man tilltrorde förmåga därtill "under föräldrarnas uppsikt samt i barnens hem eller grannskapet därav". Agardh måste dock medgiva, att i våra dagar föräldraundervisningen var vida "ofullkomligare och bruten" än den fordom varit. Därtill kom, att meddelandet av de kunskaper, "som under civilisationens framsteg nu med skäl äro nödvändiga även för den lägre klassen", översteg många, ja, de flesta föräldrars förmåga. Skolor kunde därför numera icke undvaras, och inrättande av sådana var därför "ett av de allra högsta behoven". Både föräldraundervisning och skolor var således nödvändiga, och det fanns enligt Agardh ej mer än ett sätt för deras bibehållande, "nämligen att skola och föräldraundervisning sammanbindas till ett organiskt helt och att den senare införlivas i skolundervisningens mekanism såsom ett nödvändigt element".

Agardhs plan för "sammanbindning" av skola och föräldraundervisning till en organisatorisk enhet gick ut på att barnen endast 3 eller 2 bestämda dagar i veckan, i undantagsfall endast en eller halv dag, allt efter olika omständigheter, skulle infinna sig i skolan för att erhålla läxor. Dessa skulle överläsas i hemmet och därefter i skolan på bestämda dagar förhöras och närmare förklaras. Metoden med hemläxor och deras förhörande i skolan hade enligt Agardh i alla tider praktiserats i de högre skolorna och ej mött några hinder. Med den angivna planen för undervisningens bedrivande skulle den gamla, "hittills vanliga läsningen under föräldrarnas ögon" förbliva, sådan den tidigare varit. "Brytningen bleve nästan ingen, emedan allt vore blott en utveckling och ett fullkomnande av en redan allmän landssed". Om man menade, att undervisningen på detta sätt skulle komma att gå alltför långsamt, så kompengades detta därigenom, att en sådan lindrig skolplikt

skulle kunna utsträckas ända till det femtonde året. Detta medförde då den viktiga fördelen, "att undervisningen icke, såsom nu sker, behövde avstanna just under den farligaste tiden av barnåldern, utan tvärtom barnens uppfostran bliva något helt och oavbrutet, som slutade sig först i nattvardsgången, såsom dess yttersta punkt och upplösning". Stadgandet om ett visst kunskapsminimum, efter vars inhämtande skolplikten, enligt utskottsförslaget, skulle upphöra, ansåg Agardh "högst skadligt". "Minimum blir oundvikligen snart det allmänna maximum, och skolgångens och undervisningens avbrytande och upphörande före första nattvardsgången, som härigenom uppstår, måste medföra de menligaste följder. Uti hemläsningsskolor, där hela skolpliktigheten består uti att regelbundet infinna sig 1 eller 2 eller 3 dagar i veckan, allt efter omständigheterna, och där således denna skolgång kan och bör fortsättas ända till nattvardsgångsåret, kan intet minimum komma ifråga. En del barn komma att därvid hinna längre, en del andra mindre långt, men alla stå under en jämn uppfostran och uppsikt, ända till dess de, efter första nattvardsgången, inträda i det allmänna samhällslivet."

I själva verket innebar den av Agardh i hans reservation framlagda planen ej något alternativ till utskottsförslaget om fasta skolor, utan närmast en komplettering och en starkare betoning av vissa sidor av den undervisande och uppfostrande verksamheten i skolorna. Även med skolgång enligt den av utskotten föreslagna ordningen kunde givetvis föräldrarnas medverkan i den av Agardh önskade utsträckningen bli ett värdefullt led i skolundervisningen. För läraren skulle helt naturligt skolarbetet väsentligt underlättas, om han överallt hade att påräkna föräldrarnas hjälp vid barnens hemarbete och om han kunde utgå ifrån, att detta hemarbete stod "under föräldrarnas uppsikt och tillsyn och följdes av deras deltagande". Ytterst gick Agardhs plan således endast ut på ett organiserat samarbete mellan skolan och hemmet, då det gällde barnens undervisning. Skolan skulle visserligen bestämma "hela undervisningens gång". Men den skulle å andra sidan genom en viss ordning med barnens hemläxor och genom begagnande av "goda och enkla läroböcker" göra det möjligt för föräldrarna att medverka i undervisningen genom "att blott följa barnets hemläsning med uppmuntrande uppmärksamhet och liv-

givande deltagande". Detta skulle enligt Agardhs mening sällan utebliva inom svenska allmogen, "som i allmänhet har en stor aktning för läsning och vad därtill hör". Föräldrarnas deltagande i sina barns undervisning på angivet sätt var ej något nytt, som nu först skulle införas, "utan något som i alla tider ägt rum och som ännu är det allmännaste undervisningsättet".

Trots den i många avsnitt glänsande framställningen är det agardhska förslaget om "hemläsningsskolor" i fråga om detaljer anmärkningsvärt vagt och på åtskilliga punkter även oklart utformat. Själv har han tydligen varit medveten om detta. Avslutningsvis har han nämligen tillfogat en passus, där det heter, att han ansett det tillräckligt att i sin reservation "framställa själva huvudtanken om inrättande av regelbundna hemläsningsskolor i vårt land". Han hyste inga större förhoppningar, att hans förslag skulle "vinna någon allmännare uppmärksamhet" och "i sådant fall är framställandet av alla detaljer av sådana skolors inrättning överflödigt". Om det låg någon sanning i själva tanken och dess utveckling, "och dessa skolors framträdande ej av lagen helt och hållet hindrades, utan det lämnades frihet att inrätta sådana på ena eller andra sättet, så skulle, ifall försök någonstades gjordes med hemläsningsskolor, en jämförelse bliva möjlig". Ifall de vore grundade på en falsk tanke, så skulle de av sig själva dö ut och ej mera komma i fråga. "Däremot om de verkligen äro både verkställbara och överensstämmande såväl med sunda undervisningsprinciper som vårt lands alldeles egna förhållanden, så skola de, utan något tvivel, uppstå av sig själva och utbreda sig över allt."

V. DEBATTEN OM UTSKOTTSBETÄNKANDET I DE OLIKA STÄNDEN

a. Ridderskapet och adeln.

Det av sammansatta stats- och ekonomiutskotten avgivna betänkandet i folkskolefrågan upptogs i slutet av juli till behandling i de olika stånden, sedan bordläggning en eller ett par gånger på sedvanligt sätt ägt rum. På riddarhuset föredrogs ärendet den 22 juli och gav där anledning till en ingående debatt. Inställningen till utskottsförslaget var hos adeln en smula reserverad. Greve Georg von Rosen, som i egenskap av ledamot av ekonomiutskottet hade att ingå i svaromål gentemot de från olika håll framförda invändningarna mot förslaget, var själv ingen övertygad anhängare av det framlagda reformprogrammet. Under debatten fann han sig till och med föranlåten erkänna, att han "i åtskilliga omständigheter" icke delade de åsikter, som i betänkandet fanns uttalade. Han hade dock underlåtit att avgiva någon formlig reservation, enär han ej velat "öka betänkandets längd". Utskotten hade visserligen, förklarade han, väntat sig en sträng granskning av sitt förslag i folkskolefrågan, men de hade dock väntat sig en rättvis sådan. Det var för att besvara några av de anmärkningar, som han fann obefogade, som han nu tagit till orda i debatten.

En huvudpunkt i utskottsförslaget var bestämmelsen om en fast skola i varje pastorat, dvs området för en kyrkoherdes ämbetsutövning. Då ett pastorat i allmänhet bestod av moderförsamling jämte en eller flera annexförsamlingar, innebar detta, att endast i moderförsamlingen skulle finnas fast skola med vederbörligen godkänd lärare. I annexförsamlingarna däremot skulle finnas vederbörligen godkänd lärare, men skolan där behövde ej nödvändigtvis vara fast utan kunde vara vad som benämndes ambulerande, dvs flyttande på flera stationer. Enligt utskottsförslaget

skulle denna senare skolform få finnas även i sådana fall, då moderförsamlingen hade en så betydande utsträckning, att avståndet till den fasta skolan från vissa "byar, hemman, torp och lägenheter" var för stort, för att det skulle vara möjligt för barnen att begagna denna. Det var mot dessa bestämmelser, som anmärkningarna under debatten på riddarhuset i främsta rummet riktade sig. Landshövding A. von Hartmansdorff, som i ett mycket utdraget anförande genomgick utskottsförslaget punkt för punkt, ansåg, att bestämmelsen om minst en fast skola i varje pastorat borde helt utgå ur förslaget. Det fanns pastorat av den beskaffenheten, exempelvis i skärgårdarna, i Norrland eller i vidsträckt skogsområden, att en fast skola ej kunde med någon fördel begagnas av församlingens barn. I sådana fall var det enligt hans mening "alldeles oriktigt att vilja tvinga pastoratsborna till hennes anläggande". I stället borde det få bero på vederbörande församlings egen prövning, huruvida skolan skulle vara "fast eller omgående", i händelse, tillade han, "det tillåtes mig att begagna ett svenskt ord i stället för det främmande, som utskotten nyttjat". Han vände sig också mot bestämmelsen, att det i varje socken skulle finnas minst en lärare. För ridderskapet och adeln var det utan tvivel väl bekant, yttrade han, "att i vissa landsorter, särdeles i Norrland, och jag tror, även i vissa socknar inom Dalarna, är undervisningen hemma i husen så fullständig och god, att man svårligen kan önska henne bättre". Detta kunde man säkrast finna, om man samtalade med allmogen från dessa landsorter eller reser därigenom. I likhet med biskop Agardh i dennes reservation ansåg han det därför för en verklig skada, om en undervisning, som nu så väl och på ett religiöst sätt meddelades hemma i husen, skulle komma att upphöra, därigenom att lärare onödigtvis tillsattes i sådana församlingar, och föräldrarna av sådan orsak ansåg sig befriade från omsorgen att åt sina barn meddela den undervisning de själva i ungdomen erhållit. Bestämmelserna hade således enligt hans mening i utskottens förslag fått en alltför "ovillkorlig och kategorisk formulering".

Även greve C. H. Anckarsvärd vände sig mot den i utskottsförslaget upptagna bestämmelsen om minst en fast skola i varje pastorat. "Jag hemställer till Eder kännedom, mina herrar", yttrade han, "huru många lokaler inom Sverige finnas, som kunna

åstadkomma en fast skola på en punkt inom församlingen, vartill icke de, som skola begagna skolan, skulle hava mera än $\frac{1}{4}$ mils väg eller betydligt mera. Under våra snöyor, under våra långa vintrar, säger det sig självt, att barnet om 7 eller 9 års ålder icke kan begagna skolan, då den dit från sitt hem hade $\frac{1}{2}$, ofta en hel mil, ifall en sådan fast skola inrättades. Att tro att vi skulle kunna komma till det resultat, att flera fasta skolor, eller så många fasta skolor skulle inrättas, att distanserna därigenom jämnades, lärare var och en finna, i anseende till därmed förenade kostnader, vara omöjligt". Det gällde därför, ansåg han, att finna en utväg, varigenom behovet kunde fyllas utan att kostnaderna blev för stora. En lösning på problemet trodde han sig ha funnit genom en anordning, som innebar, att i stället för att skolan kallades fast därmed skulle avses en lärare, som vore fast, dvs bunden vid socknen. Denne skulle då en dag varje vecka uppehålla sig inom vart och ett av de distrikt, som socknen för det angivna ändamålet var uppdelad i, 4 eller 5 distrikt, "ifall man ansåg att 6 vore för många". Läraren hade därvid tillfälle att dels repetera, vad han förut gått igenom, dels gå igenom nytt stoff. På detta sätt skulle man då också kunna "underhålla" hemläsningen. Tryckningen av de tabeller m. m., som behövdes för en sådan undervisningsmetod, borde bekostas av staten och tillhandahållas föräldrarna för en billig penning, dock ej gratis, enär det låg i allmänhetens natur, ansåg han, "att icke värdera den sak, varför man icke utlagt pengar".

Andra talare riktade kritik mot utskotten för deras benägenhet att vilja även i detalj reglera folkundervisningen i församlingarna. Man hade, framhölls det, bort inskränka sitt utlåtande till de allmänna grundsatserna av ämnet med förbigående av detaljförhållandena. Härigenom kunde det ha funnits utsikter att nå det åsyftade målet, under det att med utskottens förslag "det med visshet bleve förfelat". Ett utarbetat förslag till sådana allmänna bestämmelser framlades under debatten av general J. P. Lefrén. Den punkt, som skulle ersätta de detaljerade bestämmelserna i § 1 av utskottsförslaget hade i det av Lefrén framlagda förslaget fått följande formulering: "Varje församling är pliktig att efter behov, råd och lägenhet besörja att tillfälle till barnundervisning icke må saknas, helst i den allmänna folkbildningen nu för tiden sådana

ämnen måste ingå, i vilka det för föräldrar icke är möjligt att undervisningen själva besörja”.

Till försvar för utskottsförslaget i denna punkt uppträdde greve von Rosen, ehuru han, som ovan nämnts, ”i åtskilliga omständigheter” i övrigt ej delade de i betänkandet framförda synpunkterna. Han medgav, att det kunde finnas många församlingar, som var så vidsträckta, att icke alla dess invånare kunde begagna den fasta skolan. Med fast skola menade han då, ”en lärare och ett hus, varest allmogens barn kunna samlas för erhållande av den undervisning, som erfordras”. Men utskotten hade just för sådana fall tillstyrkt inrättande av ambulatoriska skolor vid sidan av de fasta. Då man under diskussionen gentemot utskotten betonat hemläsningens betydelse, ville han erinra om, att utskotten ej direkt gått in på denna fråga men ej heller förbjudit eller motverkat ett sådant deltagande från föräldrarnas sida. Uttryckligen hade medgivits, att föräldrarna ägde rättighet att uppfostra och bilda sina barn, men utskotten hade på samma gång funnit det nödvändigt, att man hade tillgång till en skola för dem, som saknade förmåga eller vilja därtill, ”och få äro de av allmogen, som äga förmågan att giva sina barn den bildning, som kan erhållas i skolan”.

Under debatten på riddarhuset var det även en annan punkt i utskottsbetänkandet, som man rätt allmänt vände sig emot, nämligen bestämmelsen om det kunskapsmått, som erfordrades för befrielse från skolgång. Hartmansdorff ansåg, att det i folkskolan visserligen borde vara tillfälle för en var att i samtliga de av utskotten angivna ämnena, således även i geografi, historia och naturlära, förvärva kunskaper. Men det för alla obligatoriska kunskapsmättet borde inskränkas till ”att med lätthet läsa rent och väl svenska språket innantill, såväl latinsk som svensk stil, skriva, känna sin kristendom och slutligen att räkna quattuor species”. Detta kunskapsmått trodde han, att allmogen själv ansåg nödigt att inhämta. ”Så länge man med detta minimum av kunskaper kan bli både nämndeman och riksdagsman, torde det icke lyckas att genom några tvångsåtgärder driva saken längre”. Utskottets förslag att bland de obligatoriska ämnena även upptaga kyrkosång och däruti fordra någon färdighet, fann han så mycket olämpligare, som han ej visste, hur man då skulle gå tillväga med dem, som ej

hade någon röst. De som hava röst må man gärna examinera, men de övriga böra få sjunga så gott de kunna. Även en annan talare ifrågasatte, huruvida det av utskotten föreslagna kunskapsmättet kunde anses nödvändigt för den stora del av allmogen, ”vars barns öde det är att söka tjänst hos andra och framför allt genom sitt handarbete (dvs sina händers arbete) förtjäna föda”. Olämpligt fann han stadgandet, att ett barn, som njutit undervisning i hemmet, skulle ha skyldighet att i alla de nämnda ämnena undergå examen tillsammans med skolans barn. Följden skulle bli, att när ett barn befanns okunnigt i de delar, som föräldrarna icke varit i stånd att meddela undervisning i, bleve barnen ”fråntagna föräldrarna och satta i skolan: detta är för mycket”.

Att utskottets förslag beträffande kunskapsminimum i verkligheten innebar skolplikt för det övervägande flertalet barn, betonades med en något annan utgångspunkt av friherre A. Leijonhufvud, en av reservanterna mot utskottsbetänkandet. I en tid, då samhörigheten mellan föräldrar och barn beklagligen alltmer upplöstes, vore det, ansåg han, icke ”försiktigt” att däråt giva en offentlig hyllning ”på det sätt att man, så till sägandes, förklarar en fader oberättigad att undervisa sina barn”. Liksom en föregående talare trodde även han, att en så hög kunskapsgrad, som utskotten föreslagit, ej vore behöflig för den, ”som skall sköta plogen och husliga slöjder”. För sin del ville han ingalunda förmena en yngling att på egen hand förtjäna sitt bröd, ” därföör att han ej känner naturläran eller saknar insikt i kyrkosång och vad mera utskotten anser så nödvändigt”. Skolan borde vara till endast för dem, som hade tillfälle att begagna sig av densamma. Det obligatoriska kunskapsmättet borde inskränkas till att ”väl läsa i bok och skriven stil, ävensom att kunna skriva samt känna Luthers katekes och quattuor species”. Med avseende på det fordrade kunskapsmättet framhölls av greve Anckarsvärd, att intet annat ”maximi- eller minimibelopp” borde fastställas än ”att kunna väl läsa och väl skriva samt räkna regula di tri”. Han ville emellertid fästa uppmärksamheten vid, att han med ”väl skriva” menade ”att kunna skriva svenska språket efter grammatikens grunder”. Därtill fordrades ”ovillkorligen att grammatiken måste läsas i folkskolan, men under andra villkor än de, varunder vi själva inhämtat den”. Han ansåg det nämligen i högsta måtto olämpligt att

lära svenska språket med den grammatik, som innehöll "latinska ordbestämmer", vilka ej kunde göras begripliga på annat sätt än genom översättning. Han önskade fördenskull, att något lämpligt premium måtte utsättas för den, som inom viss tid bäst utarbetade en svensk grammatik, "byggd på svenska bestämningar med fullkomligt uteslutande av alla främmande".

Den kritiska inställningen till utskottens förslag om visst kunskapsminimum var således starkt framträdande under debatten. Endast ett par av talarna ansåg sig kunna helt instämma i de av utskotten framförda synpunkterna. En av dem var P. R. Bråkenhjem, matematiklektor vid krigsakademien på Karlberg. Han förklarade sig ej finna något skäl till att nedsätta "minimibeloppet av det kunskapsförråd", som utskotten föreslagit. En del av de talare, som yrkat nedsättning i det av utskotten föreslagna kunskapsmättet hade för övrigt, framhöll han, tillstyrkt en utökning i annat avseende. Så exempelvis greve Anckarsvärd, som yrkat på att barnen skulle lära sig skriva svenska språket grammatikaliskt riktigt. "Jag betvivlar, att det låter sig göra; och vad nyttan därav beträffar, så skulle jag snarare önska, att de finge lära något i naturvetenskapen samt svenska historien och geografien". Detta kunde mycket väl ske, ansåg han, under övningarna i innanläsning, om därvid användes sådana böcker, varuti dessa ämnen vore på lämpligt sätt avhandlade.

Ännu mera obetingat på utskottens sida i detta avseende ställde sig P. G. Cederschöld, sedan gammalt en ivrig förkämpe för en förbättrad folkundervisning. Han förklarade sig ej kunna dela den mot utskottsutlåtandet riktade anmärkningen, att det föreslagna "minimibeloppet av kunskaper vore för stort och borde inskränkas till färdighet i att läsa, skriva och räkna". En talare hade i detta hänseende gått ännu längre, yttrade han, och, "om jag fattat rätt hans mening", ansett det vara tillräckligt att blott kunna läsa. Han kunde icke instämma i dessa åsikter. Rätta sättet för rikets ständer "att visa sin benägenhet med de lägsta folkklasserna, och, om jag så får säga, göra dem fullt delaktiga av medborgerliga rättigheter samt därigenom öka deras välstånd, på samma gång som deras bekymmer lindrades", vore enligt hans mening att öppna möjligheten för dem "att på förståndets väg uppnå samma höjd i kultur, som de s. k. högre klasserna inne-

hava". En av de föregående talarna hade trott, framhöll han vidare, "att insikt i naturläran icke borde ifrågakomma". För sin del ansåg han ingen kunskap viktigare "än den om skapelsen, varigenom ett högre, sannare och mera tillfredsställande begrepp erhålles om det högsta väsendet, än det som inhämtas ur katekesen, nämligen att Gud är en ande till sin varelse etc. Dessutom tror jag det vara säkraste sättet att göra människan lycklig att för henne öppna tillträde till tankens andevärld; emedan det endast är där, som människan kan finna värdiga och till förädling ledande föremål för sin sällhet, då däremot den sällhet, som sökes uti blott de rent sinnliga eller djuriska nöjena, är alltför flyktig, samt leda till laster och brott. Ju flera kunskaper människan äger, ju flera utvägar äger hon också till beredande av sin sällhet och behöver icke anlita brännvinet eller andra kroppsliga retemedel för att vara lycklig". Bland de kunskaper, som på en gång utvecklade själsanlagen och medförde en bestämd nytta uti det praktiskt livet var enligt hans mening mekaniken ovedersägligen en av de förnämsta. "Jag skulle därför önska, att utskotten ville öka minimibeloppet av det erforderliga kunskapsförrådet med kändedom uti grunderna av mekaniken, emedan man därigenom icke blott skulle bättre förstå att nyttja de redskap, man redan äger till arbetets bedrivande och äga en ledning att själv förbättra dessa redskap samt att uppfinna nya, utan även hava en stor själsnjutning av själva dessa redskaps förunderliga verkningar." Av de nu anförda skälen kunde han icke annat än på det högsta protestera mot varje försök att minska kunskapsmättet.

Även en del andra punkter i utskottsförslaget utsattes för en tämligen hårdhänt kritik från olika håll. I stort sett kan det sägas, att ridderskapet och adeln på få undantag när ställde sig avvisande till det av utskotten framlagda betänkandet. Hade det gällt frågans avgörande, skulle överläggningen på riddarhuset med all säkerhet ha resulterat i avslag på hela det framlagda förslaget till folkskolelag. På motståndarsidan nöjde man sig nu med att yrka återremiss av ärendet till sammansatta utskottet. Ej ens någon av ståndets utskottsledamöter kände sig uppfordrad att häremot yrka bifall till utskottets förslag. Greve C. F. von Horn, ordförande i statsutskottet, fann sig till och med föranlåten att avråda sina utskottskolleger från att "ingå uti alltför vidlyftig vederläggning

av de anmärkningar, som blivit gjorda emot förevarande betänkande”, emedan han förmodade, att de, i likhet med honom själv, funnit ”åtskilliga av dessa anmärkningar av så viktig beskaffenhet”, att de snarare skulle önska återremiss av betänkandet för att komma i tillfälle att närmare begrunda, vad som blivit anmärkt, ”än att betänkandet bleve antaget i dess närvarande skick”. Efter slutad överläggning blev detta också ståndets beslut.

b. Borgarståndet.

Debatten i borgarståndet gav vid handen, att man där i stort sett anslöt sig till utskottets förslag. Tönen angavs redan från debattens början genom ett anförande av den inflytelserike brukspatronen Tore Petre, en av det liberala partiets ledande män och en varm folkskolevän. Han sade sig med tacksamhet vilja erkänna de förenade utskottens åtgörande i denna för svenska allmänheten dyrbara angelägenhet. Folkundervisningen hade länge saknat ”ett allmännare behjärtande”. Det var då så mycket mera glädjande, yttrade han, dels att tidens krav hade förmått Kungl. Maj:ts regering till det steg, som tagits genom propositionens framläggande, ”dels ock att rikets ständers ekonomiutskotts 84 delegerade i anledning av regeringens proposition framlagt förevarande förslag”. (Antalet ledamöter var i statsutskottet 36 och i ekonomiutskottet 48). Petre förklarade sig i stort sett dela de åsikter, som framförts i utskottsbetänkandet. Han hade därvid ej kunnat undgå att fästa sin uppmärksamhet vid den agardhska reservationen. Något motsatsförhållande mellan denna reservation och betänkandet hade han ej kunnat finna. ”Förgäves har jag sökt att i utskottens betänkande igenfinna anledningen för de slutsatser, herr Agardh därav hämtat och med sin originella penna tecknat. Uti utskottens utlåtande förefinnes efter mitt förmenande ingen grund för herr Agardhs förklarande, att utskotten skulle hava förkastat föräldraundervisning och haft att förhindra, att barnen må inom familjerna arbeta med sina läxor under föräldrars och anhörigas ögon”. Petre ville ej neka till, ”att vårt lands alldeles egna lokalförhållanden i förening med klimatiska hinder tala för herr Agardhs mening i avseende på svårigheterna att giva skolundervisningen på landet en allmännare omfattning”. Han var emeller-

tid tveksam, huruvida de sålunda förefintliga svårigheterna på sätt reservanten föreslagit borde föranleda ”inrättande av så kallade hemläsningsskolor i regelbunden ordning”. Agardhs plan i den vägen fann han visserligen ”vacker och populär” och den var dessutom stödd ”av flera iakttagelser i det enskilda livet och på ett verkligen bevisande sätt med utmärkt talang utförd”. Men Petre var ändå ej beredd att utan en närmare undersökning och prövning ta ställning till de av Agardh uppdragna riktlinjerna. Den möjligheten var nämligen ej utesluten, ansåg han, att den agardhska planen ”skulle kunna till den grad misslyckas, att folkundervisningens stora syftemål helt och hållet förfelades”.

Även en annan av de liberala föregångsmännen inom ståndet, brukspatronen C. F. Wærn, ville ge utskotten sitt erkännande för deras ”ganska väl och omsorgsfullt utarbetade förslag i detta viktiga ämne”, för vilket ståndet ”torde komma att förklara dem sin tacksägelse”. Han fann det emellertid naturligt, att ifråga om detaljer olika meningar skulle komma att göra sig gällande inom ståndet. Man hade därför att räkna med, ansåg han, att resultatet av överläggningarna skulle bli ett beslut om återremiss. För sin del ville han med tanke härför taga upp några av punkterna i utskottsförslaget till närmare granskning för beaktande vid ärendets fortsatta behandling i utskotten. En av dessa punkter gällde förslaget om söndagsskolor för ungdom. Ifråga om denna söndagsundervisning, som han betecknade som nyttig, önskade han likväl, att densamma icke måtte ”utsträckas till sådan stränghet mot barnen, som hela veckan bevistat skolan, att de ändock icke skulle få söndagseftermiddagarna fria”. Även onsdags- och lördagseftermiddagarna borde ”efter gammal god praxis bestås lov”. Mången hade ”genom allt för långt drivet skoltvång för hela livstiden fattat avsky för all intellektuell förkovran”.

Vid sin granskning av utskottsbetänkandet tog Wærn också upp en annan punkt av betydligt större principiell innebörd. Det gällde ordförandeskapet i skolstyrelsen. Utskotten hade i denna fråga, som ovan blivit nämnt, följt propositionen, vari föreslagits, att kyrkoherden i församlingen skulle vara självskriven ordförande i denna styrelse. Under debatten om utskottsbetänkandet på riddarhuset hade en av talarna uppgivit, att ekonomiutskottet i sitt förslag till folkskolelag från början icke haft med bestämmel-

sen om självskriften för kyrkoherden. "I avseende på ordförande i skoldirektionen", yttrade han, "hade ekonomiutskottet på egen hand icke ansett kyrkoherden därtill självskriften, men i förening med statsutskottet övergick man på den mening, som nu betänkandet innebär".⁷ För Wærn framstod den sålunda införda bestämmelsen om självskriften för kyrkoherden som olämplig. Den borde enligt hans mening ändras därhän, att ordförandeskapet i skolstyrelsen "må bero på fritt val inom densamma". Det kunde ofta inträffa, framhöll han, "att pastor är en ålderstigen eller sjuklig person, som icke kvalificerar sig för sysslandet, oberäknad den förutsättning, att man icke torde hava anledning inrymma högvördiga prästerskapet mera uteslutande makt än hitintills att leda hela folkundervisningen".

Att ekonomiutskottet vid sin utformning av förslaget till folkskolelag rönt stark påverkan av den ståndpunkt, som fattigvårdskommittén i sitt betänkande intagit i folkskolefrågan, har påpekats i det föregående. Ett inlägg under debatten i borgarståndet av en av ledamöterna i fattigvårdskommittén, stockholmsbryggaren Daniel Helsingius, är i detta sammanhang av ett visst intresse. Han sade sig ha varit hindrad att övervara diskussionen i statsutskottet rörande det av ekonomiutskottet utarbetade förslaget till betänkande, "som på en gång i hela dess vidd avgjordes, enär utskottet ansåg sin uppmärksamhet böra fästas endast vid anslagsfrågan". Under sitt ledamötskap i fattigvårdskommittén hade det för honom varit fägningsamt att finna, "det man där med synnerlig värme omfattade folkundervisningen och att man i denna kommitté sökte förskaffa sig alla de upplysningar, som kunde medföra ett gott resultat". Han hade nu med nöje funnit, förklarade han, "att allmänna besvärs- och ekonomiutskottet vid utarbetandet av förevarande betänkande följt i många delar de idéer, som i detta avseende inom fattigvårdskommittén utvecklades". Han hade dock funnit, tillade han, "att utskotten i vissa delar träffat på några bättre idéer, men däremot i andra delar ej gått den rätta vägen".

I allmänhet var det detaljerna i utskottets lagförslag, som blev föremål för invändningar på en del håll. Man framhöll också, att

⁷ Ridderskapets och adelns protokoll, 1840—41. Band 10, sid. 191.

allt detta reglerande i detalj, som utskotten givit sig in på, överhuvudtaget var olämpligt. Utskotten borde ha nöjt sig med att fastställa de allmänna principerna för ett ordnande av folkundervisningen och överlämnat detaljerna åt den verkställande makten att bestämma. "Man har ej", yttrade en talare, "bort fordra av den ena statsmakten (dvs riksdagen) mer än medel, nödiga för ändamålet. Av den andra statsmakten (dvs regeringen) må det bero att ställa förslaget i verkställighet." Att utskotten "inlåtit sig i vidlyftigt reglementerande" betecknades av en annan talare som "mindre välbetänkt". Det tillkom ej rikets ständer att författa skolordningar. "Om man förr haft sådana principer, tror jag, att våra undervisningsverk aldrig blivit organiserade."

Endast i undantagsfall hade man invändningar att göra mot själva grunprinciperna i utskottsförslaget. Justitieborgmästaren i Karlskrona H. F. Christiersen hade varit frånvarande vid ärendets behandling i utskottet men vid genomläsning av betänkandet funnit, att det i vissa delar varit av den "hårda beskaffenhet", att han mot detsamma måste rikta en del anmärkningar. Han ansåg, att mycken uppmärksamhet borde fästas vid biskop Agardhs reservation. Denna hade tillkommit först efter ärendets slutbehandling i utskotten och hade därför ej kunnat tjäna till "att förbättra eller liksom uppmjuka huvudgrunderna i betänkandet". Vad han vände sig mot var, att betänkandet enligt hans mening vore alltför "imperativt" och "ingripande i föräldrarätten". Visserligen hade utskotten ej velat fränkänna föräldrarna rätten att undervisa barnen i hemmet, men skolstyrelsen hade tillerkänts behörighet att upphäva denna lika naturliga som rättvisa rättighet genom bestämmelsen, att barnen kunde inkallas till examen och, om de ej innehade föreskrivet kunskapsmått, tvingas att begagna sig av undervisningen i skolan. Enligt hans mening borde betänkandet omarbetas, så att hemläsningen uttryckligen "införlivades med skolordningen". Därigenom skulle, på sätt Agardh föreslagit, de ambulatoriska skolorna kunna undvikas. Dessa betecknade han som rent av farliga. Det hände ofta, förklarade han, att lärarna i dessa skolor mindre ägnade sig åt "att kringsprida lärdomar och goda seder än överlämna sig, till dåliga exempel, åt självsvald och liknöjdhet, som sällan till rättelse kunna kontrolleras".

En annan principinvändning gällde skolpliktsåldern, som man

menade, att utskotten satt alldeles för låg. Borgmästaren i Landskrona A. Helleday ansåg det vara alldeles för tidigt för barnen att börja läsningen vid 7 års ålder. Undervisningen i folkskolorna borde påbörjas först vid sådan ålder, att den kunde fortgå oavbrutet, intill dess konfirmationsundervisningen skulle begynna. Med skolgångens början redan i sjuårsåldern borde det i utskottsförslaget föreskrivna kunskapsmättet kunna vara inhämtat redan vid 10 à 12 år. Tiden därifrån och fram till 15-årsåldern, dvs tiden för konfirmationsläsningens början, skulle därmed ej längre komma att användas för kunskapsinhämtande. Även från moralisk synpunkt vore det av betydelse, att barnen i denna åldersperiod hade sysselsättning med skolarbete och därmed stod under skolans övervakning och fostran. Även ett par andra talare opponerade mot den av utskotten föreslagna åldern för skolpliktens inträdande. Det vore omöjligt för barn i denna tidiga ålder, ansåg man, att varje dag infinna sig i skolan, isynnerhet vid sådana årstider, då det var svårt att ta sig fram på vägarna. Barnen borde ej förpliktas att begagna skolan, förrän de uppnått 10-årsåldern, varemot de då skulle vara skyldiga att ha lärt läsa rent innantill, innan skolgången begynte.

Den allmänna inställningen till betänkandet var annars, som nämnts, i det stora hela välvillig. Något direkt yrkande om bifall till utskottsförslaget i föreliggande skick framställdes dock ej. I stället förklarades från flera håll, att man ingenting hade att invända mot det framställda yrkandet om återremiss till utskotten. Grosshandlare F. Schartau i Stockholm, som i egenskap av utskottsledamot energiskt uppträdde till försvar för utskottens ståndpunkt, sade sig vara övertygad om, att de framställda anmärkningarna mot betänkandet skulle komma att tagas i betraktande av utskotten vid en eventuell återremiss, ”men jag fruktar dock, att de ej till allas nöje kunna varda besvarade”. En annan talare förklarade, att han visserligen helst önskat, att betänkandet kunnat, utan återremiss, bifallas av ståndet. Med hänsyn till de reservationer, som bifogats detsamma, och till vad åtskilliga talare under den nu förda debatten andragit, ansåg han emellertid så många giltiga skäl tala för en återremiss, att han för sin del anslöt sig till detta yrkande. Sedan överläggningen förklarats avslutad,

beslöt också borgarståndet enhälligt, att betänkandet skulle återremitteras till utskotten för ny behandling.

c. Bondeståndet.

Överläggningen i bondeståndet den 22 juli blev av betydligt kärvare karaktär än i borgarståndet. Så gott som enhälligt gick man till storms mot de av utskottet föreslagna bestämmelserna om lagstadgad obligatorisk folkskola. Därvid kom givetvis de ekonomiska synpunkterna på det föreliggande förslaget att dominera, men även i sådana avseenden, där ekonomiska överväganden ej spelade in, ställde man sig i hög grad kritisk.

Ett inlägg i frågan hade gjorts av Per Sahlström redan vid sammanträde den 15 juli, men någon debatt blev det ej denna gång, utan ärendet bordlades på nytt. Sahlström förklarade sig i detta sitt anförande med tacksamhet erkänna det förtjänstfulla, som innefattades i utskottsutlåtandet, särdeles ”det deltagande nit för folkundervisningens allmänna utbredande, som utskotten i ingressen till betänkandet så öppet och fosterländskt uttalat”. Emellertid kunde han för sin del ej godkänna en del föreskrifter och bestämmelser, som betänkandet innehöll. Han begärde därför, att till detsamma få foga vissa anmärkningar och erinringar. En av anmärkningarna gällde kostnaderna för den skolhusbyggnad, som varje pastorat skulle ha skyldighet att iordningställa. Många socknar skulle ej stå ut med att bestrida dessa kostnader, i all synnerhet om där redan fanns den i lag föreskrivna sockenstugan och denna var så beskaffad, att den ej utan betydlig kostnad kunde omändras, så att den kunde bli användbar till skollokal. Det hade därför varit riktigast, ansåg han, att utskotten hade föreslagit bidrag av statsmedel även i sådana fall, och detta utan återbetalning istället för lånevägen, som utskottsförslaget innebar. Man hade vid handläggningen av denna fråga bort inse, ”att en socken, för fattig att bekosta skolhusbyggnad, av ingen makt i världen kan förbindas eller tvingas att vidtaga åtgärden av ett lån, det invånarna icke anse sig kunna återgälda; och förty skall den påräknade folkundervisningen med dess välgörande följder utebliva, såvida icke för skolan och läraren tjänliga rum på annat

sätt eller mot hyra finnas att tillgå, vilket för dylika socknar högst sällan lärer bliva händelsen”.

Just den föreslagna skyldigheten för pastoratet att bekosta skolhus och lärarbostad var en av de främsta orsakerna till det häftiga motståndet från bondeståndets sida mot bestämmelsen om minst en fast skola inom varje pastorat. Detta stadgande skulle, framhölls det, ”ansenligt försvåra och fördyra skolinrättningen inom pastorater och socknar”. Det borde därför överlåtas åt varje socken ”att efter egen överläggning bygga skolhus eller hyra rum”. J. Christoffersson från Kronobergs län föreslog, att riksbankens vinst skulle användas för ändamålet. Om det goda ändamålet med skolinrättningar skulle kunna vinnas ”och nödvändiga skolhusbyggnader tillvägbringas”, så måste, ansåg han, ”staten på annat sätt än i låneväg härutinnan bidra”. Riksbankens räntevinst borde kunna användas för detta ändamål, ”och av banken på en gång utgå till så stort belopp, som kunde svara mot behovet”. Detta belopp skulle då fördelas lika över hela riket till varje pastorat i mån av dess folkmängd. En sådan åtgärd vore enda möjligheten att inom en femårsperiod få till stånd ”den högst nödvändiga folkskoleinrättningen”, eftersom det ”i annan händelse aldrig bleve möjligt att på de flesta ställen verkställa den”. Detta skulle vara en skäligen uppoffring från statens sida, i all synnerhet som ”nationen i århundraden alltid bidragit till de högre lärdomsskolorna, där ganska få av allmogens barn kunna erhålla någon undervisning”.

Att statsunderstöd behövdes för att fattiga socknar skulle vara i stånd att bygga skolhus och lärarbostäder underströks även av F. von Zweigbergk från Skaraborgs län. Den av utskotten föreslagna anordningen, att staten lånevägen skulle komma till undsättning i fall av behov, ansåg han sig ej kunna gå med på. De utfattiga socknarna hade föga hopp att bli tillräckligt välstuerade för att kunna återbetala ett på detta sätt erhållet understöd. Skulle något resultat kunna uppnås, så måste enligt hans mening anslag utgå direkt till kommunerna efter deras behov och folkmängd utan någon återbetalningsskyldighet. För att möjliggöra statsbidrag även till skolbyggnader, ej blott till lärarlöner, som utskottsförslaget avsåg, yrkades av flera talare, att det av Kungl. Maj:t begärda kreditivet på 50 000 rdr skulle ökas till 100 000.

Den av J. Christoffersson framkastade tanken, att man för ändamålet skulle kunna använda riksbankens vinst, togs upp även av andra talare. G. B. Appelqvist från Blekinge framhöll som sin åsikt, att ständerna måste anses ha rätt att disponera denna vinst. Om banken mot förmodan skulle komma på obestånd, så tillkom det ju ständerna att svara för dess förbindelser. Bankoutskottet hade för övrigt gjort det uttalandet, att bankens vinst borde användas till allmännyttiga ändamål, ”och intet sådant lär finnas av mera allmän vikt och sann nytta än folkundervisningen”.

Att staten lämnade direkta bidrag också till skolbyggnader, betraktades således inom bondeståndet som ett oundgängligt villkor, för att man skulle kunna gå med på förslaget om en lagstadgad, obligatorisk folkskola. Detta statsanslag borde då utgå till i första hand behövande socknar i förhållande till folkmängden, men man var också inne på tanken, att bidrag skulle utgå till ”varje mindre pastorat eller större socken” med ett bestämt belopp, exempelvis 100 rdr banko, således oberoende av den ekonomiska situationen inom församlingen. Det i propositionen föreslagna kreditivet skulle då behöva än ytterligare höjas utöver den höjning till det dubbla, som en annan talare föreslagit, och man beräknade att ett kreditiv på 200 000 rdr då skulle bli erforderligt. Det ansågs vara så mycket rimligare att staten gjorde denna uppoffring för folkskolorna på landet, som städerna hade anslag av kronotonde och andra allmänna medel för sina undervisningsverk. ”Obestridligt är”, yttrade denne talare, ”att inge medel kunna bära rikare och för fosterlandet mer sant gagnande frukter än de, vilka användas att befordra allmän upplysning. Lyckligtvis äro i vår tid de missfoster få, som finna sig vid att hålla massan i okunnighet och mörker.”

Det fanns emellertid, framhölls det under diskussionen, också ett annat allvarligt hinder, då det gällde att få till stånd fasta skolor i församlingarna. Utskotten hade visserligen föreslagit, att inom varje pastorat skolhus skulle byggas och underhållas, men i utlåtandet hade ej nämnts ett ord om på vad sätt man skulle erhålla det för ändamålet nödiga markområdet. Det behövdes ej blott tomtplats och utrymme för själva skolbyggnaderna, utan det krävdes enligt utskottsförslaget också ”experimentalält för skolan”, dvs för undervisningen i trädgårdsskötsel, ”samt kreaturs-

underhåll åt läraren". Anskaffandet av sådana "lägenheter" på passande plats inom pastoratet skulle säkerligen bli ett ej ringa hinder för fasta skolors inrättande. Utskotten borde således, ansåg man, vid upprättande av sitt förslag om minst en fast folkskola i varje pastorat ha tagit med i beräkningen, på vad sätt sådana svårigheter skulle kunna lösas, "på det att icke ett absolut hinder för skolornas anläggning måtte förefinnas".

Man hänvisade också till att de lokala förhållandena ofta var sådana, att bestämmelsen om minst en fast skola måste te sig som orimlig. Endast en ambulatorisk skola kunde i sådana fall tillgodose behovet av nödig undervisning för församlingens barn. Folkskolestadgan borde därför innehålla endast allmänna bestämmelser om skolväsendets ordnande. Förhållandena inom de olika församlingarna var alltför olikartade för att det skulle kunna vara möjligt att utfärda i detalj gående bestämmelser i detta avseende. I ena socknen hade invånarna kanske "högst en knapp fjärdingsväg till kyrkan", i en annan 2 mil och i åtskilliga socknar flera mil. Den ena socknen hade kanske några hundra invånare och den andra "4, 6, 7000". En fast skola vid kyrkan i moderförsamlingen skulle under sådana förhållanden svårigen kunna på ett tillfredsställande sätt lösa problemet om en ordentlig skolundervisning i de av utskotten angivna läroämnena. Särskilt för norrlandssocknarna skulle det vara orimligt, framhöll man, att grunda folkundervisningen på ett system med fasta skolor. I Jämtland och Härjedalen och angränsande landsdelar kunde avståndet till kyrkan uppgå till 8, "ja, ända till 18 mil", och byarna låg långt avskilda från varandra. Man hade där att räkna med sådana hinder, som gjorde varje försök att samla barnen till en enda fast skola i pastoratet fullständigt meningslöst. Den enda möjligheten att "i de norra trakterna" ordna folkundervisningen på ett tillfredsställande sätt var att där grunda skolväsendet på ett system med ambulerande skolor, och denna metod måste därför "bliva lagligen stadgad". "En var borde inse", yttrade Sven Jonsson från Jämtland, "att det icke kan bli möjligt för allmogen i dessa trakter att under de flesta månaderna av året sända sina barn till en så avlägsen inrättning utan att därjämte förse dem med särskilda vårdare för deras ekonomiska skötsel, så framt man ej vill,

att deras intellektuella bildare skall ingå i dessa bestyr och omsorger."

Vad man i första hand vände sig emot inom bondeståndet var således bestämmelsen i utskottsförslaget, att den fasta skolan skulle vara den normala skolformen överallt, och att den ambulatoriska skulle betraktas som en nödhjälpsanstalt, som snarast möjligt borde avvecklas och ersättas med en bättre anordning. Den flyttande skolan borde i stället, ansåg man, i författningen förklaras fullt legitim. Det skulle tillkomma församlingen själv att avgöra vilken skolform, som med hänsyn till de lokala förhållandena kunde anses som den mest lämpliga. Därmed skulle man komma ifrån den dryga byggnadsskyldigheten beträffande skolhus och lärarbostad, som bestämmelsen om minst en fast skola förde med sig. Lärarlönen skulle då också kunna bestämmas av församlingen själv utan några statliga föreskrifter om viss minimilön och om lönens uppdelning i kontantlön och naturaförmåner. Men kritiken mot utskottsförslaget riktade sig också mot de, enligt vad man ansåg, alltför preciserade föreskrifterna rörande det kunskapsmått, som erfordrades för befrielse från skolplikt. Under hänvisning till en av prosten C. F. Björkman avgiven reservation förklarade Peter Claesson från Elfsborgs län, att han ansåg det av utskotten föreslagna kunskapsminimum alldeles för omfattande "för allmogens barn, vilka icke böra tvingas att begagna folkskolor". "Vad behöver väl fattiga torpare- och inhysesjhjones flickebarn lära sig skrivning, quattuor species, historia och geografi och vad som värst bleve, försvarlig färdighet i svenska språkets rättskrivning, som i min tanke endast kan vinnas genom mångårig övning". Kunskapsmättet borde, ansåg han, "bero på skolhusdirektionen att pröva och bestämma". För fattiga barns undervisning i alla dessa ämnen skulle det bli nödvändigt att i stor utsträckning använda fattigkassans medel. Men dessa kassor var i allmänhet "utblottade och erforderliga för andra ändamål". Med det av utskotten föreslagna för alla obligatoriska kunskapsmättet skulle det bli nödvändigt med särskilda sammanskott från församlingsborna sida "för att fullända fattiga barns studier".

Även Sone Persson från Skåne gick i ett utförligt anförande till storms mot de föreslagna bestämmelserna om kunskapsminimum, som han ansåg "alldeles för vitt utsträckt". För fattiga och

mindre bemedlade personer skulle det vara och bliva en omöjlighet att hålla barnen i skola "så länge och intilldess de hunnit fullkomlig skicklighet i allt det, som i detta betänkande är föreskrivet". Att anlita fattigkassan till understöd för sådant ändamål, ansåg han högst olämpligt, då dessa kassor var alldeles otillräckliga för sin egentliga uppgift. Han insåg visst, framhöll han, "nödvändigheten av att även de fattigas barn i tid få upplysning om religionen och undervisning i dess lära", således att de kunde "redigt och väl läsa i bok, såväl svensk som latinsk stil, samt ock utantill Luthers lilla katekes med dess förklaring, om det ock skulle ske på allmän bekostnad inom socknarna". Kunde under tiden, vad gossarna beträffade, "de något få lära skriva och räkna", så vore det så mycket bättre, synnerligast de som därtill hade anlag. "Men att allt detta och mycket mera skall vara ett tvång, enligt föreskriften, utan någon skillnad på könet eller skolungdomen, anser jag vara för överdrivet tilltaget."

Att beträffande flickorna kravet på det för alla obligatoriska kunskapsmättet borde kunna sättas lägre än för gossarna, betonades också av Per Pålsson från Skåne. Enligt hans mening borde i folkskolestadgan punkten om det för alla obligatoriska kunskapsmättet erhålla ett tillägg av följande lydelse: "Dock må med skoldirektionens begivande, i de enskilda fall, då omständigheterna sådant föranleda, kunskapsmättet kunna inskränkas till vad som finnes här angivet under litt. a-e och h (dvs historia, geografi och naturlära uteslutna) samt flickor även kunna från litt. a och e befrias (dvs innanläsningsfärdighet och färdighet i svenska språkets rättskrivning uteslutna). Även J. Christoffersson från Kronobergs län kom i sitt anförande in på frågan om det för flickorna obligatoriska kunskapsmättet. "För mig synes det alltför hårt stadgat", yttrade han, "om en fattig husfader skall vara tvungen och skyldig att hålla sina döttrar i skola, till dess de lärt sig räkna, skriva och inhämta en del statsmannavetenskaper, helst de aldrig användas i allmänna värv". Det borde stå en fattig torpare och "eho det vara mände" i dylik belägenhet fritt att undslippa allt tvång, och det skulle istället få ankomma på vars och ens eget omdöme och tillgångar "att låta meddela flickor den undervisning, som, utom kristendomskunskapen, kan finnas tjänlig".

Skulle det befinnas nödvändigt att utsträcka kunskapsminimum

till det omfång, som utskotten föreslagit, så måste detta förutsätta, betonade man, att staten trädde emellan, då det gällde skolundervisning för fattiga barn och eventuellt också underhåll för dem under skoltiden. De förmögna klasserna må gärna lämna sina barn alla de nyttiga lärdomar, som kunna åstadkommas, yttrade en av representanterna från Bleking, "men må icke undervisningsverket så ordnas, att det bliver en ohjälplig börda för den fattige jordbrukaren och arbetsklassen". Det vore enligt hans mening högst sällsynt "att se den tjänande arbetsklassen kunna göra sig särdeles nytta med vidsträcktare lärdom än innanläsning och kristendom". Han yrkade därför, "att tvångsmedel till högre lärdom icke användas, förrän staten befinner sig i tillfälle och villig att bestå alla kostnaderna för de obemedlades undervisning". En annan talare framhöll, att då Kungl. Maj:t nu genom sin proposition velat afhjälpa den klagan, som allmogens representanter både nu och vid föregående riksdagar framfört "över den bland allmogen rådande okunnigheten och mörkret", så hade man hyst det hopp, att tillräckliga medel därtill måtte anslås, "samt i och för ändamålet rätt användas". Hur detta lämpligast borde ske, vore en angelägenhet, som ej så mycket berörde bondeståndet, utan ordnandet härutav finge ankomma "på det stånd, som denna sak egentligen rör".

Denna försiktiga antydning, att lösandet av den ekonomiska frågan, då det gällde folkskolors inrättande, närmast berodde på prästeståndet, togs upp av en följande talare, som gick mera rakt på sak. Eftersom prästerna genom tillkomsten av goda folkskolor skulle erhålla en stor lindring i sina ämbetsåligganden, så borde det, förklarade Peter Jönsson från Jönköpings län, ankomma på prästerskapet att ekonomiskt möjliggöra inrättandet av sådana. "Av vilken källa kan man då mera rättsenligt fordra ett bidrag till befrämjande av folkskolor än av prästerskapets dryga löneinkomster? Varigenom skulle väl lämpligare kunna beredas tillfälle till boställe åt skollärarna än genom att anslå därtill några av de många ecklesiastikhemmanen? Denna lättnad, denna uppoffring för folket, vore i sanning icke obillig. Hade utskotten i sammanhang med frågan om folkskolors bildande behandlat de inom vårt stånd väckta motionerna om indragning av vissa överflödiga biskopsämbeten, så hade utan tvivel medel därigenom kunnat bliva beredda till skollärares avlöning." Det förslag, som utskotten

i sådant avseende framställt, ansåg han alldeles oantagligt, då man besinnade de dryga utgifter, ”som för en mängd fattiga personer därav skulle bliva en följd”.

Mot förslaget om seminarier för utbildning av folkskollärare vände man sig med stor skärpa under debatten. Man ansåg, att lärare för de nya folkskolorna mycket väl skulle kunna utbildas vid sådana redan befintliga lancasterskolor, som kunde befinnas lämpliga för ändamålet. De föreslagna seminarierna vore obehörliga ”i de flesta orter”, förklarade Anders Jonsson från Östergötland. Det fanns tillräckligt många läroanstalter, som kunde ”åstadkomma folklärares bildande utan nya läroverks inrättande”. Vissa lärdomsskolor hade så ringa elevantal, att lärarna där mycket väl kunde hinna med att jämväl sköta om utbildningen av blivande folkskollärare. Han tog som exempel ”Linköpings läroverk”, (dvs lärdoms- och apologistskolan), där antalet studerande år 1818 var 410, men år 1838 endast 281, utan att lärarpersonalen därigenom undergått någon minskning. Vid Söderköpings lärdomsskola hade de där anställda lärarna under de senaste åren endast haft 10 lärjungar att undervisa. Dessa och liknande skolor borde då enligt hans mening mycket väl kunna fullgöra även den uppgiften att meddela nödig undervisning åt dem, som ämnade ägna sig åt lärartjänst i de nya folkskolorna.

Sone Persson från Skåne hade i det framlagda förslaget om seminarier särskilt fäst sig vid den ökning av ”lönekrävande personal”, som därav skulle bli en följd. Dessa ”skollärareseminarier” ville han för sin del helt och hållet avstyrka. De skulle innebära tillkomsten av en ”alldeles överflödig tjänstepersonal”. Den summa, som dessa tjänstemän årligen skulle uppbära, kunde efter hans mening ändamålsenligare användas ”till befrämjande av själva saken”, dvs folkskolors inrättande. Samma synpunkter på frågan framfördes av J. Christoffersson från Kronobergs län. Vad angår det i betänkandet ingående förslaget om inrättande av ”seminarier för skolläraryngarnas uppkomst och utbildning”, så anser jag detta, yttrade han, ”som helt och hållet överflödigt”. Staten skulle därigenom endast åsamkas ”en nyskapad utgift och en överflödig tjänstepersonal”. Finge man bara skolor till stånd och skolhus för detta ändamål bleve uppbyggda och behörigen inredda, så funnes nog de personer, menade han, som gärna skulle vilja åtaga sig be-

fattningen som lärare. ”Man ser nog, att tjänstemannabanan icke är tillräcklig för alla som därefter sträva, utan större delen av dem, som skaffat sig den teoretiska bildningen, måste ofta låta sin bästa tid avlöpa, innan någon befordran för dem kan erhållas.” Vad som snarare var av nöden för dem, som ämnade sig till lärartjänster vid folkundervisningen, var den praktiska utbildningen, och denna kunde efter hans förmenande säkrast erhållas ”vid de många redan bildade lancasterskolorna”, utan att därför behöfve offras ”varken stipendier eller statsanslag”.

Med denna uppfattning i lärarutbildningsfrågan kunde man givetvis ej godkänna formuleringen av den punkt i utskotts-förslaget, som avsåg behörighet för lärartjänst vid folkskola. Föreskriften att för sådan behörighet fordrades minst ett års studier vid seminarium innebar dessutom, ansåg man, en inskränkning i församlingarnas rätt att antaga lärare, ”en rättighet, som synes böra noga vårdas”. Ett förslag till omformulering av denna punkt framlades av skånerepresentanten Per Pålsson. Den borde enligt hans mening erhålla följande lydelse: ”Den som genomgått 3 klasser av lärdomsskola eller 2 i apologistskola och visar sig hava inhämtat tillräcklig undervisning i musik, synnerligen kyrkosång, samt i fristående gymnastik, må, därest han vid stiftsstadens folkskola eller större växelundervisningsskola tillika inhämtat undervisning och övning i de nödvändigaste till folklärarkallet hörande ämnen, vara berättigad att söka skollärarebefattning”. Sådan rätt skulle tillkomma även den, ”vilken, utan att hava genomgått lärdoms- eller apologistskola, under tjänstgöring vid folkskola ådagalagt, att han äger nödig skicklighet och tillräckliga kunskaper”.

Man var således tämligen ense om, att det även utan seminarier och kostnadskrävande anslag till stipendier åt eleverna mycket väl skulle låta sig göra att erhålla skickliga lärare till de nya folkskolorna. I det sammanhanget kom man också in på frågan om prästerskapets medverkan vid folkskoleundervisningen. Det yngre prästerskapet borde, ansåg man, kunna få söka och med församlingens önskan erhålla befattningen som folkskollärare, under förutsättning att de innehade tillräcklig kunskap i växelundervisningsmetoden. För prästerna själva skulle en sådan anordning innebära en given fördel, ”ty därigenom övades de unga religionslärarna att i en framtid, då de uppträda såsom sådana uti en för-

samling, med större vana och mera kunskaper, hos folket redigare och fattligare framställa religionssanningarna”.

Ett par av talarna kom under debatten också in på den brännande frågan om ordförandeskapet i skolstyrelserna. Hans Jansson, den blivande talmannen i bondeståndet, vände sig mot utskottens tillstyrkan av den i propositionen intagna bestämmelsen, att kyrkoherden skulle vara självskriven ordförande i ”skoldirektionen”. Man kunde nämligen vara övertygad om, förklarade han, att om kyrkoherden hade ”fallenhet för ett slikt ordförandeskap samt allmänt förtroende”, så skulle han utan tvivel bli vald därtill. ”Men exempel givas, att församlingens pastor saknar den praktiska förmåga, som fordras för ledningen av en folkskola, oaktagat han likväl i övrigt förmår meddela den religiösa undervisningen, som tillhör hans ämbete.” Jag har mig bekant tillade han, ”den strid, som länge blivit förd därom, huruvida kyrkan ovillkorligen bör hava uppsikt över skolan eller icke, eller, som man kallar det, skolans emancipation från kyrkan. Jag är en av dem, som önska en sådan emancipation, ehuru jag inser, att folkundervisning och sann bildning måste vila på en religiös grund.” I denna stridsfråga intog Per Sahlström en mera avvaktande hållning. Han förklarade, att han ingalunda önskade ”till stridsorsak förvandla frågan om kyrkoherdes rättighet att städse vara ordförande i skolstyrelsen inom varje församling”. ”Min plikt bjuder mig dock att göra några erinringar mot utskottsförslaget”, fortsatte han. Dels kunde det någon gång inträffa, att ”verklig kyrkoherde” ej fanns i församlingen utan endast vikarie, dvs vice pastor, ”måhända ung och mindre förfaren” i det viktiga värvet att noggrant vårda skolans angelägenheter”. Det kunde dessutom hända, ”möjligen undantagsvis”, att kyrkoherden vore mindre lämplig ”för skolans tillsyn och nitiska handhavande” än annan inom socknen boende person. Trots dessa invändningar fann han dock ej skäl att reservera sig mot en ovillkorlig tillämpning av förslaget om självskrivethet för pastor. Han sade sig nämligen vara övertygad om, att bestämmelsen därom ”för de flesta fall” vore ganska användbar.

Inför detta kompakta motstånd från bondeståndets sida måste det ha framstått som en nära nog hopplös uppgift att söka försvara utskottets ställningstagande i de olika frågorna. Mot slutet

av debatten tog emellertid Sven Heurlin till orda för att ingå i svaromål och bemöta de viktigaste av de under debatten framkomna anmärkningarna mot utskottsförslaget. Eftersom en och annan av de uppträdande talarna syntes ha åsyftat ”en rubbning i själva grundprincipen”, såg han sig föranlåten, yttrade han, att göra några erinringar om ”nyttan och nödvändiga behovet av så kallade fasta skolor på landet”. ”Bildning och upplysning är det samma för människan som regnet för jordens fruktbarhet. Skola vi nu endast åtnöjas med den upplysning, som våra fäder tid efter annan medfört. Nej, mina bröder, vi vilja taga ett steg längre framåt på visdomens fält! Vi vilja lära våra barn att känna sina medborgerliga plikter, rättigheter och skyldigheter; lära dem att känna, till vilket stort ändamål de äro skapade, och att ingen människa skapar sig själv, sin storhet eller sina brister; ty det är naturens frö i hennes själ, som måste odlas och utvecklas, för att en gång mogna och bära god frukt.” Han gick därefter närmare in på de under debatten framförda anmärkningarna mot olika punkter i förslaget. Man hade velat göra gällande, förklarade han, att ambulatoriska skolor skulle vara lika ändamålsenliga som fasta. Undervisningen i dessa från gård till gård flyttande skolor måste emellertid ske i familjens egna boningsrum. Hur skulle det vara möjligt för lärjungen att i ett sådant rum, ”omgiven av varjehanda förströelser”, kunna inhämta samma kunskapsgrad som i en fast skola, ”där uppmärksamheten endast är fästad vid det rätta och sanna”. För att vinna det stora mål, som med betänkan det åsyftades, nämligen att få till stånd fasta skolor överallt, ordnad skolgång för barnen och bestämda löneförmåner för lärarna, var han beredd att tillstyrka ett ännu större statsanslag än det av utskotten föreslagna. Han skulle önska, förklarade han, ”att en dubbel summa eller 100 000 rdr banko måtte av statens medel anslås och årligen utgå”, och även med en sådan ökning av skattebördan tvekade han icke att lämna sin röst för bifall till det framlagda utskottsbetänkan det.

Även Ola Jeppsson från Bleking uppträdde till försvar för utskottens förslag. Han hade begärt ordet, förklarade han, för att i allo försvara detta förslag, fastän han i vissa delar haft en från utskotten avvikande mening. Ett så häftigt motstånd mot utskottsförslaget, som det han under den nu pågående diskussionen

erfarit, hade han icke väntat sig. När utlåttandet inkommit till de förenade utskotten från den avdelning inom ekonomiutskottet, som haft i uppdrag att utarbete detsamma, och därstädes föredragits in pleno, hade man betecknat det som "ett förtjänstfullt arbete". Då under behandlingen där vissa anmärkningar framfördes, "ungefär i lika syftning med de i dag framställda", så bemöttes dessa med invändningen, "att bondeståndet genom motioner, som av utskotten blivit handlagda, till och med i avseende på minimum av det kunskapsmått, vilket i folkskolan borde inhämtas, gått längre än utskotten i betänkandet vågat föreslå". Gentemot dem, som utdömt förslaget om lärarutbildning, betonade han, att seminarier vore en nödvändighet, ty utan övning bildades inga skickliga lärare. För att få fram sådana, "och dymedelst vinna det åsyftade ändamålet", vore det också nödvändigt med tillräckliga löneförmåner för dem. "I annat fall kunna vi förbli vid det gamla." För att utskotten skulle få kännedom om de under diskussionen framställda anmärkningarna "och därefter verkställa gagneliga modifikation", ville han dock ej motsätta sig återremiss. "Åt själva saken, samt de i betänkandet uttryckta goda och hedrande huvudprinciper, önskar jag all framgång."

I debattens slutskede tog Per Sahlström ännu en gång till orda. Mot förmodan hade, yttrade han, betänkandet inom bondeståndet rönt "flera olikartade motsägelser och svårigheter". Han medgav, att det möjligen fanns omständigheter därvidlag, som han ej kunnat fullt intränga i. Men han hade dock, försäkrade han, efter sin förmåga sökt befordra den allmänna folkbildningen, fastän han ofta haft orsak att beklaga "den ringa framgång försöket rönt, då en allmännare upplysning hos allmogen velat befordras". Två viktiga principer hade dock bondeståndet genom det nu framlagda betänkandet fått erkända, nämligen "folkupplysningens nödvändighet och statens förbindelse att till dess ordnande bidraga". Det ville då synas, "som vore ändamålet för våra bemödanden så vida vunnet, att vi därmed tills vidare kunna anse oss belåtna". En ytterligare utveckling och framgång av folkundervisningen skulle då, liksom allt annat stå i försynens hand. Hans övertygelse var emellertid, att kravet på en allmännare folkupplysning "framtränger med en, snart sagt oemotståndlig kraft, allt efter som nyttan därav mer och klarare inses". Därvidlag hoppades han

mycket på medverkan av prästerskapet ute i landsorten, ty detta ansåg han "helt olika mot det prästerskap, med sina äldre biskopar i spetsen", som fanns representerat vid riksdagarna. Sitt anförande avslutade Sahlström med en vädjan till ståndsbröderna att visa "all möjlig moderation i anmärkningsväg, på det vårt dyrbara ändamål icke måtte förfelas".

Efter avslutad överläggning blev resultatet också i bondeståndet, att betänkandet återremitterades till de båda utskotten för ny behandling med beaktande av de under debatten gjorda "såväl skriftliga som muntliga" anmärkningarna.

d. Prästeståndet.

Som man kunde vänta var det inom prästeståndet, som det av utskotten avgivna betänkandet underkastades den mest ingående och sakkunniga granskningen. Även här var man i vissa avseenden starkt kritisk mot de föreslagna och enligt mångas mening alltför detaljerade bestämmelserna. Å andra sidan gav flera av talarna uttryck för sin tillfredsställelse över att utskotten med sådant nit och intresse "omfattat detta viktiga ärende" och sin tacksamhet för den "noggrannhet, varmed de utarbetat sitt förslag till folkundervisningens befrämjande". Det var i främsta rummet utskottens principiella inställning till den föreliggande frågan, som gjorde, att det framlagda betänkandet borde hälsas med särskild tillfredsställelse, framhöll prosten C. E. Hallström, sedermera biskop i Visby. Han betecknade det som ett av de viktigaste, som den innevarande riksdagen hade att erbjuda. "Vid första uppfattningen därav", yttrade han, "framställer sig såsom ett betydelsefullt framsteg, att man, i märklig skiljaktighet från förlidne riksdags företeelser, nu kommit både till den insikt och det erkännande, att staten icke endast har att sörja för sina ämbets- och tjänstemäns bildning till erforderlig skicklighet utan även bör med nit, omtanke och uppoffring vaka däröver, att tillfälle finnes för hela menigheten, för det egentliga folket, att förkovra sig i intellektuellt hänseende, att stiga i upplysning och därav beroende sedlighet och mänskligt värde. En stor princip är därmed uttalad: den att staten icke blott är en skyddsanstalt till betryggande av ordning, rätt och självbestånd, utan har därutöver de dyraste ålig-

ganden, i egenskap av uppfostringsanstalt, vilken det tillkommer att vårda och främja allt, som ingår i föreställningen om en sann mänsklighet.”

Även om man var beredd att, som en talare uttryckte det, ”instämna i den tacksamhet, som av flera talare blivit hemburen utskotten för den omsorg och möda, varmed de behandlat detta ärende, som rör det viktigaste för samhället och det heligaste för medborgsmänniskan”, så var man å andra sidan ej beredd ”att i allt dela utskottens åsikter”. Vad man i första hand vände sig emot, var även här bestämmelsen om minst en fast skola i varje pastorat. Man hänvisade till prosten Björkmans reservation till betänkandet och ansåg i likhet med honom, att kommunerna själva borde få bestämma, vilket slag av skola, fast eller flyttande, som skulle finnas inom församlingen. Den fasta skolan borde, framhöll biskop Nibelius, i allmänhet äga företräde, ”men under vissa förhållanden bliver den mindre ändamålsenlig än den flyttbara”. Att en fast skola skulle finnas ”inom varje församling”, ansåg prosten E. Agrell ”ofta icke nödigt, flerstädes heller icke ändamålsenligt, i synnerhet i vidsträckta socknar, där ambulatoriska skolor äro tjänligare”. Enligt hans mening var för övrigt själva uttrycket ”ambulatorisk” ett långt och osvenskt ord, som borde utbytas mot ”flyttskola” eller ”flyttbar skola”.

Ej ens prosten Hallström, som i sitt ovan berörda anförande dock förklarar sig dela utskottens principiella inställning till folkskolefrågan, var beredd att på ifrågavarande punkt helt instämna i utskottsutlåtandet. Han sade sig gilla själva yrkandet om minst en fast skola i varje pastorat, ”dock så modifierat, att inom varje pastorat må h e l s t en fast skola inrättas”. Man borde nämligen, ansåg han, icke ”så regelbinda saken, att ej en ambulatorisk kunde, där omständigheterna så föranleda, göra till fyllest”. Stadgandet om en fast skolas erforderlighet för varje pastorat stod för övrigt, påpekade han, ”såsom det nu blivit uppställt, icke väl tillsammans med föregående 1:sta moment, varest medgives, att tvenne eller flera socknar, således väl även 2:ne smärre pastorat, må kunna om en lärare sig förena, enär det dock icke kan vara behöfligt att flera skolor finnas än lärare”. Han hänvisade till att i den kungliga propositionen dessa båda moment, dvs om fast skola och om sammanslagning av socknar, blivit sammanförda i en

punkt och enligt hans mening där bättre uttryckta än i utskottsförslaget. Hallströms förslag gick därför ut på, att första paragrafen i folkskolestadgan skulle ha följande lydelse: ”I varje socken skall vara minst en skollärare, som antingen i fast skola eller ambulatoriskt meddelar undervisning; smärre socknar dock obetaget att om en folkskola sig förena.”

Frågan om nödvändigheten av minst en fast skola i varje pastorat togs sedermera i debatten upp av professor Thomander. Han hade, meddelade han, fått i uppdrag av ”den åldrige styresmannen för Lunds stift” (dvs biskop W. Faxé) att inför ståndet anmäla, ”att enligt hans åsikt intet hinder i Lunds stift, som dock har åtskilliga ganska vidsträckta pastorater, möter för stadgandet om en fast skola i varje prästgäll (dvs pastorat), ävensom det aldrig kan rätt lyckas med folkundervisningen, där ej en fast skola, åtminstone såsom normalskola för pastoratet finnes inrättad”. Även i de fall, då den fasta skolan ej var tillgänglig för alla barn i församlingen, vore den således nödvändig som en slags mönsterskola, utgörande liksom ett högre stadium och normgivande för folkundervisningen i övrigt inom pastoratet.

Denna fråga om den fasta folkskolans ställning inom det lagstadgade skolväsendet kom också Geijer in på, då han omedelbart efter Thomander tog till orda i debatten. Han utgick ifrån, att föräldraundervisningen av ålder varit grundvalen för den svenska folkbildningen. Numera ägde detta förhållande mest rum i de norra provinserna. Norrland var den del av riket, trodde han, ”varest undervisningen mest bestrides av föräldrarna, och även bäst”. Han hade sig genom berättelse bekant, att det ej skulle vara ovanligt att där träffa en allmoge, som icke allenast var uppläst i många stycken, utan jämväl kände sig äga kunskapsbehov, som dess medbröder i andra landsorter antingen alldeles icke eller ock blott i en ringare mån delade. ”Så skall där icke vara ovanligt att i bondstugan träffa goda böcker eller uti socknarna lånebibliotek.” För sin del tvivlade han på, att de grundsatser, som uttalades i utskottsbetänkandet, vore tillämpliga i de norra provinserna. Däremot trodde han, att de vore ”ganska tjänliga för Skåne och de södra provinserna, varest folkundervisningen, såsom grundad på skolan, är högst kommen”. Men emellan Skåne och Norrland ”äro uti vårt land otaliga mellangrader”. Det fanns församlingar,

som hade både fasta och ambulatoriska skolor, andra åter, där man icke hade skola av någotdera slaget. "Således måste väl den fråga här göras, om för så olika förhållanden kan såsom allmän grundsats göras gällande, att minst en fast skola skall inom varje pastorat inrättas." Nu fanns det emellertid i vårt land, menade Geijer, "i själva verket åtminstone utkastet till en högre och en lägre folkskola". Den högre var den, som kallades fast, den lägre utgjordes av den ambulatoriska eller omgångsskolan. "Den frågan uppstår således här: Är det av utskotten föreslagna minimum i kunskapsbelopp beräknat för den högre eller den lägre skolan? Av den lägre skulle jag anse, att icke annat än den enklaste undervisning bör fordras: läsa, skriva, räkna. Det gäller om dessa som om alla elementer, att ett rätt och ändamålsenligt bibringande av dem är av högsta vikt." Även den lägre folkskolan hade således härutinnan en betydelsefull uppgift att fylla. Icke desto mindre ville han instämma med utskottet "i dess princip" om minst en fast skola i varje pastorat. "Jag anser fasta skolor såsom enda villkoret för alla främsteg i folkundervisningen, och jag önskar därför, att inrättandet av sådana må på alla möjliga sätt varda uppmuntrat."

Från en helt annan utgångspunkt räknade också biskop Hedrén med två slag av folkskolor, en lägre och för alla obligatorisk och en högre, avsedd för dem, som önskade förvärva ett mera omfattande kunskapsmått. Utskotten hade, förklarade han, "betraktat folkskolan under blott en enda avdelning och därefter reglementerat för hela dess område lika". Härutinnan måste enligt hans mening "obestriddligen ett fel vara begånget, när den läroanstalt, varom här är fråga, delar sig av sin grundbestämmelse i tvenne väsentligen skilda avdelningar, nämligen fattigskolan, som hon med det gamla namnet kallas, och den egentliga folkskolan". Den förra var en nödhjälpsanstalt avsedd för barn, vilkas föräldrar icke kunde eller förstod eller ville undervisa sina barn. Den vore således att anse som "en nödvändig fyllnad i en väl inrättad fattigvård". Utskotten hade emellertid, ansåg han, "om icke förbisett detta, måhända viktigaste, tidens behov, likväl förblandat det och liksom ställt det bakom ett annat, visserligen värt all uppmärksamhet, men ingalunda så hårt eller så allmänt tryckande, nämligen apologistskolans utflyttning bland massan av fol-

ket". Den lägre obligatoriska folkskolan skulle således enligt Hedréns uppfattning vara endast en "nödhjälps" till supplerande av bristande eller helt felande föräldraundervisning. Kunskapsfordringarna borde därför inskränkas till enbart kristendom. Sedan detta mål blivit nått, hade denna avdelning av folkskolan fyllt sin uppgift. Skulle något mera härutöver inläras, tillhörde det "den andra avdelningen, apologistskolan, realskolan eller, som man kunde kalla den, den egentliga folkskolan". Dessa båda avdelningar kunde enligt hans mening mycket väl skötas av en och samma lärare och stå under tillsyn av samma styrelse, men de båda avdelningarnas olika karaktär bestämde dock "gränserna för de olika syften, som anstalterna tillkomma". Hedréns ståndpunkt var således den, att ingen församling borde ha skyldighet att inrätta något annat slag av skola än fattigskola. "Skulle någonstädes fattiga, och sålunda fattiga barn, alldeles saknas", varpå han sade sig haft exempel, "så må även där tills vidare fattigskolas stiftelse kunna fördröjas".

Att utskotten med sådan bestämdhet fastslagit behovet av minst en fast folkskola inom varje pastorat sammanhängde med den i vida kretsar rådande uppfattningen, att undervisning i allmänt medborgerliga ämnen var en trängande nödvändighet även för den landsbygdsungdom, som ej hade tillfälle att begagna undervisningen i städernas apologistskolor. I den meningen hade biskop Hedrén otvivelaktigt rätt, att utskotten ej klart formulerat folkskolans dubbla uppgift att dels vara en obligatorisk ersättning för bristande föräldraundervisning, dels vara en frivillig påbyggnad på föräldraundervisningen, där sådan var tillfinnandes. Enligt utskottsförslaget skulle även denna överkurs i medborgerliga ämnen vara obligatorisk för alla barn. Problemet blev då, hur man skulle kunna hävda detta krav gentemot de barn, som på grund av fattigdom varken hade tid eller råd att regelbundet delta i skolundervisningen eller gentemot svagt utrustade barn, som ej med än så regelbunden skolgång var i stånd att fylla de uppställda kunskapskraven.

Motståndet inom prästeståndet mot det framlagda förslaget till folkskolelag berodde framför allt på, att man där ej ville erkänna den av utskotten hävdade principen, att folkskolan även skulle ha till uppgift att meddela allmänt medborgerlig bildning. Den gängse

uppfattningen på prästerligt håll formulerades av biskop Nibelius, då han som förste talare öppnade den långa debatten. Det för lärjunge i folkskolan stadgade minimum av kunskap synes mig för högt, yttrade han. "Endast riktig innanläsning och kristendoms-kunskap må av alla fordras. Det är väl ändå denna senare, som, rätt uppfattad av förstånd och hjärta, säkrast leder till den av utskotten för var och en som nödig ansedda insikten: den om människans bestämelse, ävensom till håg att verka för denna. Tillfälle bör vara öppet för den, det önskar, att inhämta annan kunskap, men genom tvång böra föräldrar ej drivas att för sina barn söka en sådan." Prosten E. S. Ödmann i Wendel, Uppland, "själv inspektör över en folkskola" (dvs donationsskolan i Wendel från 1798)⁸ ville ej bestrida det av utskotten uppsatta minimum av kunskaper, men han ansåg att det ej borde "ovillkorligen bestämmas", utan istället överlämnas till pastor att bestämma det för alla barn obligatoriska kunskapsmättet. Hans erfarenhet var, att många barn inhämtade "flera kunskaper" än de i utskottsförslaget uppräknade, under det att barn "med trögare fattningsgäva" eller sådana, vilkas föräldrar icke hade råd att hålla dem kvar i skolan, fick nöja sig med ett ringare kunskapsmått. Naturläran syntes honom under alla förhållanden "tämligen överflödig".

I allmänhet ville man således ej bestrida värdet av kunskaper även i medborgerliga ämnen för allmogens barn. Vad man vände sig emot var utskottens förslag, att kunskaper i dessa ämnen skulle vara obligatoriska för alla barn och att tvångsåtgärder skulle kunna tillgripas för att gentemot försumliga eller tredskande föräldrar hävda dessa krav. "Mot den föreslagna spartanska lagstiftningen, att barnen kunna från föräldrarna skiljas och till vårdande åt enskilda personer överlämnas, måste jag protestera", yttrade prosten Ödmann. "Väl inser jag vikten därav, att tredskande föräldrar och målsmän tillhållas strängeligen att meddela sina barn eller myndlingar nödig uppfostran och undervisning; men därtill måtte andra utvägar beredas än taga barnen ifrån dem. Endast i högst få olyckliga fall, då föräldrarna till sin levnad äro ytterst fördärvade och alldeles vanvårda sina barn, borde en så sträng lag kunna tillämpas."

⁸ G. Westling: Huvuddragen av den svenska folkundervisningens historia, 1900, sid. 226.

Endast undantagsvis riktade man kritiken mot den medborgerliga bildningen i och för sig. Prosten O. Nordhammar ansåg, att medborgerlig undervisning överhuvudtaget ej hörde hemma i folkskolan. Samhällsutvecklingen hade, menade han, tagit en falsk riktning och gick ut på "dels fåfänglighet, dels blott och bart materiella intressens befordran". Denna utveckling kunde man konstatera hos de högre samhällsklasserna, och den hotade att tränga ned till allmogen. Man kunde "svårigen mot denna falska riktning vara för mycket på sin vakt". "Mätte den icke från de förnämre folkklasserna intränga på de lägre, vilka efter min övertygelse innehava en, relativt till deras ställning, högre ståndpunkt i moraliskt hänseende än de förra, isynnerhet vad beträffar den egentliga allmogen." Enligt Nordhammars mening innebar utskottsförslaget om medborgerlig undervisning i folkskolan en viss fara för, att den falska riktning, som bildningen sålunda tagit, skulle tränga ned också till allmogen. I betänkandet förutsattes att barnen genom skolans undervisning skulle göras skickade att som vuxna delta i lagstiftning, lagskipning och beskattning. Visserligen kunde det aldrig bli fråga om att påtruga barnen en bildning, som skulle sätta dem i stånd att fullgöra sådana samhällsliga uppgifter, men mot en falsk inriktning av bildningsverksamheten kunde man enligt hans mening aldrig vara nog på sin vakt. Vid granskningen av det föreliggande betänkandet hade han för övrigt funnit det besynnerligt, att man föreskrivit medborgerlig undervisning även för flickorna. "Det ser ut som om avsikten vore, att ock kvinnorna skulle komma att framdeles delta i offentliga angelägenheter. Vi skulle således komma att erhålla en kammare med representanter av båda könen. Tiden, då detta kan komma att inträffa, lär dock icke stå så nära för dörren, att man behöver därtill göra förberedelser, och jag tror, att det varit tillräckligt, om det hetat barn av mankön samt ett annat minimum blivit utsatt, åtminstone för kvinnkön."

Den av utskotten föreslagna bestämmelsen, att kyrkoherden i församlingen skulle vara skyldig att i folkskolan själv sköta den egentliga undervisningen i kristendom stötte på ett kompakt mostånd hos prästeståndet. Den principiella inställningen till frågan klargjordes i ett anförande av biskop Nibelius. "Vad undervisningen i kristendom beträffar", yttrade han, "bör visserligen

pastor i församlingen med synnerlig uppmärksamhet följa den. Mot det stadgande, att han eller hans medhjälpare skulle vara förbundna att en eller flera dagar i veckan inom skolan deltaga i denna undervisning, anser jag dock svårigheter möta. Dels bliver detta åliggande ofta omöjligt att förena med andra ämbetsplikter; dels anser jag, att, då, enligt betänkandet, det tillkommer läraren i folkskolan att leda barnens utanläsning i katekes m. m., även åt honom lämpligast uppdrages att lämna de förklaringar, som med barnens fattningsgåva kunna vara förenliga. Äger han för sin befattning erforderliga egenskaper, så bliver han, genom sitt förhållande till barnen och sin närmare kändedom av dem, för meddelandet av den här ifrågavarande kunskapen den rätta personen. Den egentliga religionslärarens, prästens, arbete vidtager där skol-lärarens slutar." Prosten Ödmann ansåg likaså, att läraren i folkskolan vore den som bäst kände barnens "framsteg och fattningsgåva, böjelser m. m." och därför också bäst kunde tillämpa religionsundervisningen "på barnens hjärta och leverne". Bland kompetensvillkoren för läraren ingick ju, påpekade Ödmann, att han skulle äga kunskap i kateketik (dvs förmåga att undervisa genom frågor och svar), och detta stadgande skulle vara tämligen överflödigt, om katekiserandet påvilade annan person.

Prosten J. Osterman ville i den angivna bestämmelsen om prästens undervisningsplikt se "ett hemligt, ehuru illa dolt försök att efterhand göra prästen till skollärare". "Var och en för folkundervisningen nitisk själasörjare lärer visst icke underlåta att, så ofta han kan, besöka skolorna i sin församling för att där leda undervisningen, särdeles den som avser religionen, men att föreskriva sådant som en honom åliggande skyldighet är att allt för långt utsträcka fordringarna på hans verksamhet." Det fanns, framhöll han, pastorat med 5 à 6 socknar, där lika många skolor således skulle komma att inrättas, fasta eller ambulatoriska, och många långt avlägsna från prästgården. Hur under sådana förhållanden skyldigheten att besöka var och en av dessa minst en gång i veckan och där giva undervisning i religionen kunde stå tillsammans med fullgörandet av de mångfaldiga andra prästerskapet åliggande ämbetsgöromål, lämnade han åt var och en opartisk att bedöma.

Utöver denna skyldighet hade utskotten, som ovan blivit nämnt, även föreslagit, att prästerskapet och lärarna skulle till-

sammans hålla söndagsskola med ungdomen. Därvid skulle undervisning meddelas ej blott i kristendom utan även i övriga för folkskolan föreskrivna läroämnen. "Icke nog således", yttrade prosten Osterman, "att prästen flera söckendagar i veckan skall sysselsätta sig med barnundervisning, han skall då även fortsätta detta arbete på själva söndagen, sedan hans tid och verksamhet av andra ämbetsgöromål blivit tagen i anspråk! Vill man då icke unna prästerskapet någon stunds ledighet på själva vilodagen?" Det fanns pastorat, där prästerskapet var skyldigt att duplicera, och där sista gudstjänsten ofta icke slutades förrän klockan 4 à 5 på eftermiddagen. Sådant hade icke bort vara obekant för utskottens ledamöter, ansåg han, och det föreföll honom då oväntat, att inga reservationer blivit avgivna "emot ett flerstädes överkställbart och i alla fall mindre nödigt förslag". "Söndagsskolor hava hittills varit inrättade endast för sådana, som söckendagarna icke hava tillfälle bevista skolan, såsom hantverkslärlingar, tjänstehjon m. fl., men att etablera läsning och förhör om söndagarna med dem, som redan blivit fria från skolgångsskyldigheten, är ett alldeles nytt förslag, som blott skall öka prästerskapets och lärarnas besvär." Det var ingalunda Ostermans mening förklarade han, att prästen skulle ställa sig avvisande mot varje som helst medverkan vid skolundervisningen. "Må prästen gärna, om han så kan och vill, bliva skollärare även om söndagen; må han gärna därtill uppmuntras, om man så finner nödigt, men att ålägga honom sådant såsom en plikt, för vars underlåtenhet han kan komma i ansvar, däremot måste jag för min del protestera."

En annan punkt i det framlagda utskottsförslaget, som utsattes för hård kritik, var bestämmelserna om lärarutbildningen. Man var tämligen ense om, att de föreslagna seminarierna var obehövliga och att den nödvändiga praktiska utbildningen lämpligast kunde förläggas till de i stiftsstäderna befintliga folkskolorna. Den teoretiska utbildning, som krävdes, inhämtades bäst i någon lärdoms- eller apologistkola. Prosten Ödmann framhöll som sin mening, att den som ämnade bli folkskollärare borde styrka sig hava genomgått 3 klasser i en lärdomsskola eller 2 klasser i en apologistkola. Detta borde anses fullt motsvara bestämmelsen i utskottsförslaget, "att minst ett år begagna folklärareseminarium eller annat motsvarande läroverk". Den praktiska bildningen borde

”ganska snart, åtminstone inom 3 månader” kunna inhämtas ”vid stadens folkskola”. Enligt Geijers mening skulle utbildningsfrågan kunna lösas, om man ville anslå lämplig gottgörelse åt sådana lärare vid befintliga större folkskolor, som åtog sig att praktiskt utbildade lärare för folkskolor. ”Min tanke är”, yttrade han, ”att bildandet av skickliga skollärare, vilka förvärvat sig nödiga förberedande kunskaper, vartill allmänna läroverket lämnar tillfälle, ej bör skiljas från bestående större skolor, vilka utgöra de bästa plantskolor även för lärarna”. Han sade sig ha så mycket större skäl till denna sin åsikt, som han haft ”under sina ögon” läraren vid Prins Gustavs folkskola i Uppsala Anders Oldberg. Denne hade nämligen utbildat flera skickliga folkskollärare för landsortens behov, ”utan att därför njuta annan belöning än tillfredsställelsen av uppfyllda plikter”. ”Om sådana nitiska, upplysta lärare finge någon lämplig belöning, så tror jag, att icke seminarier skulle för bildande av skollärare erfordras.”

Även inom prästeståndet ställde man sig således i stort sett avvisande till det av utskotten framlagda betänkandet. De ledamöter av ekonomiutskottet, som kände sig uppfordrade att ingå i svaromål på de framställda anmärkningarna, gjorde detta i mycket försiktiga vändningar och med uttryckliga reservationer på en eller annan punkt. Ordföranden i utskottet, biskop J. A. Butsch, avgav mot slutet av den långa debatten den deklARATIONEN, att han vid ärendets behandling först i ekonomiutskottet och sedan i sammansatta utskottet begagnat ”tillåtelsen att från riksdagen vara frånvarande”. Som ledamot av ekonomiutskottets första avdelning hade han dock deltagit i de förberedande överläggningarna och därvid i två väsentliga punkter haft en från majoriteten avvikande mening. Den ena gällde grundsatsen om tvånget för församlingarna att inrätta folkskolor och tvånget för barnen att bevista skolan, den andra gällde formerna för statsbidrag till församlingarna. Sådant bidrag borde enligt hans mening utgå till alla församlingar, ”som i mån av sina tillgångar visat sig själva vilja göra något för det goda ändamålets uppnående”. Utan att frånga sin ”inom avdelningen föga understödda mening” hade han, ”hellre än att envist vidhålla den, efter förmåga bidragit till att utveckla och genomföra den rådande åsikten”, och han ville ej neka, att den hade mycket för sig. ”Till vilken grad den även i sina detaljer

låter försvara sig, har redan en värd talare inom detta högvärdiga stånd tillräckligen ådagalagt, och att sluta av de till utskottens handläggning remitterade motioner och yttranden i ämnet kunde icke förmodas, att någon annan, mindre genomgripande åtgärd, än den utskotten föreslagit, skulle inom representationen vinna ett allmännare bifall.”

Professor A. A. Grafström sade sig i ekonomiutskottet hava deltagit i utarbetandet av nu ifrågavarande betänkande. De grunder, på vilka detsamma vilade, förklarade han sig i huvudsak gilla. Han hade i vissa detaljer varit av avvikande mening, men i bestämmelsen om, att undantag kunde medgivas vid tillämpningen av stadgans föreskrifter, ansett sig ha en tillräcklig garanti för, att vederbörligt avseende skulle komma att fästas vid sådana lokala förhållanden, som kunde påkalla modifikationer. Gentemot anmärkningarna, att det obligatoriska kunskapsmättet vore alltför omfattande, ville han framhålla, att kunskap i skrivning och räkning numera kunde anses som ett oundgängligt behov för allmogen, ”om den skall emanciperas från de bedrägerier, för vilka den ofta nog är utsatt genom sin okunnighet i dessa delar. Denna kunskap fordras för att rätt kunna vårda sin egendom, huru obetydlig den må vara, för att rätt kunna bedöma en transaktion medborgare emellan — med ett ord för att vara man för sig.” Med avseende på det stadgade skoltvånget kunde han ej finna någon spartansk hårdhet i den föreslagna rättigheten för skolstyrelsen att i sista hand skilja barnen från hemmet. ”Det måste givas en sådan för att kunna rädda de olyckliga barnen, som få uppväxa utan vård och tillsyn till hedendom och fördärv.”

I sitt anförande hänvisade Grafström till ”en ståndsbroder”, som ”grundligen upptagit och vederlagt” de mot betänkandet riktade anmärkningarna. Ehuru han ansåg sig kunna ha ett och annat att tillägga, ville han dock icke därmed upptaga ståndets tid utan i stället inskränka sig till mera allmänna reflexioner, av vilka några här ovan refererats. Denna hänvisning till en föregående talare, som skulle ha grundligt vederlagt de mot betänkandet riktade anmärkningarna, liksom den ovan nämnda av biskop Butsch gjorda antydning, att en värd talare inom ståndet ”tillräckligen” skulle ha ådagalagt, till vilken grad betänkandet även ifråga om detaljerna lät försvara sig, kan ej undgå att väcka

förväning. I den föregående långa raden av talare finns det nämligen ingen, som de gjorda uttalandena rimligen kan passa in på. I och för sig är det egendomligt, att man bland talarna till försvar för utskottens ståndpunkt ej påträffar namnet på den man, som, enligt vad som ovan framhållits, med all sannolikhet tagit mycket verksam del i utformningen av utskottsförslaget, nämligen kontraktsprosten G. W. Gumælius. Givetvis har han kunnat vara borta från riksdagen vid det tillfälle, då betänkandet behandlades i prästeståndet, nämligen den 29 juli, men detta är i och för sig föga troligt. Det hela kompliceras därav, att bland Gumælius' efterlämnade papper, nu förvarande på läns museet i Örebro, påträffats några koncept till riksdagsanföranden, av vilka ett just avser ifrågavarande överläggning i folkskolefrågan den 29 juli. Innehållet passar in på de av professor Grafström och biskop Butsch under debatten gjorda hänsyftningarna på det av "en värd ståndsbroder" hållna anförandet. Prosten Gumælius skulle således verkligen ha deltagit i debatten och därvid i ett utförligt anförande uppträtt till försvar för det framlagda betänkandet, detta både ifråga om principerna för lagförslaget och detaljerna i dessamma. I det tryckta protokollet från sammanträdet i prästeståndet nämnda dag återfinnes emellertid, som redan blivit nämnt, inget anförande av Gumælius.

Vid en undersökning, som på begäran benäget verkställdes av en tjänsteman på riksarkivet, har konstaterats, att bland prästeståndets där förvarade handskrivna protokoll för riksdagen 1840—41, vilka är av "konceptnatur", finns vid eftermiddagsplenium den 29 juli en talarlista, som upptar namnet Gumælius. Att Gumælius verkligen uppträtt i debatten, framgår därav, att, på sedvanligt sätt sedan ett anförande hållits, namnet blivit överkorsat. Till yttermera visso finns efter namnet följande anteckning: "Häri instämde professoren Retzius och prosten Lindmark". De efterföljande talarnas anföranden är införda i protokollet genom hänvisningar till deras bilagda koncept. Så har emellertid ej skett beträffande Gumælius' anförande. Orsaken kan ha varit, att han av någon anledning ej kommit att inlämna konceptet för bifogande till det vid sammanträdet förda protokollet. Därmed har också det sedermera tryckta protokollet kommit att uppvisa en lucka just beträffande detta anförande. Vilken än orsaken kan ha varit

till denna hans underlåtenhet, synes det sålunda vara ställt utom allt tvivel, att det påträffade aktstycket utgör konceptet, tyvärr ej fullt komplett, till det av Gumælius vid sammanträdet i prästeståndet den 29 juli 1840 hållna anförandet till försvar för utskottsbetänkandet i folkskolefrågan.

Ur många synpunkter är det påträffade aktstycket av mycket stort intresse och skall därför i det följande något närmare beröras. Som nämnt var det vid eftermiddagsplenium den 29 juli, som Gumælius tog till orda. Debatten hade då pågått från kl. 10 på förmiddagen till kl. 2, då förhandlingarna avbröts för middagspaus. Man samlades på nytt kl. 1/2 6 och förste talare var då kontraktsprosten J. Öhrnberg. Efter honom talade prosten Lyth, professor Thomander och professor Geijer. Därpå följde ett kortare inlägg av talmannen, ärkebiskop Wingård, som bl. a. opponerade mot en uppgift av Geijer, att Sverige i förhållande till sin folk mängd hade ett talrikare prästerskap än något annat protestantiskt land och att överflödet borde kunna användas för skolans behov av lärare. Efter talmannens inlägg tog professor Grafström till orda, och det var i början av sitt anförande, som han fällde det ovan citerade yttrandet om "en värd ståndsbroder", som "grundligen upptagit och vederlagt" de mot utskottsbetänkandet framförda anmärkningarna. Av detta yttrande att döma har Gumælius således talat omedelbart före Grafström, dvs efter det att ärkebiskopen kommit med sitt inlägg mot Geijer.

Gumælius inledde sitt anförande med att uttala en förmodan, att "förevarande betänkande, som redan en större del av dagen sysselsatt det högvördiga ståndet", förmodligen även för den återstående delen därav skulle komma att taga ståndets uppmärksamhet i anspråk. Det kunde också anses vara fullt i sin ordning, menade han, "att det stånd, vilket har sig uppdragen den närmaste vården och uppsikten om folkbildningen", visade ett så livligt och varmt deltagande för detta viktiga ämne, "att ej en förmiddag varit tillräcklig att behandla det med tillbörlig noggrannhet och fullständighet". Endast ett enda betänkande, "det så kallade dechargebetänkandet" hade, förklarade han, fordrat lika lång tid för sin prövning. "Närvarande betänkande är i ett avseende också ett slags dechargebetänkande, nämligen såvida det ådagalägger, huru utskotten uppfyllt ständernas sig visade dyrbara för-

troende genom föreläggande av fullständiga grunder för en förändrad eller rättare förbättrad folkundervisning." Under den föregående debatten i ståndet hade nästan alla talare visserligen lovordat det framlagda betänkandet, men därvid hade tillika det säregna förhållandet inträffat, att var och en framställt en lång rad anmärkningar. Knappast någon del av betänkandet hade undgått sådana. Om alla dessa anmärkningar skulle befinnas grundade, komme av det "så ampert lovordade" betänkandet föga mer att återstå som godkänt, "än att skolor böra finnas och, där det är nödigt, av det allmänna understödjas".

Rörande ärendets behandling i utskotten lämnade Gumælius det meddelandet, att det föreliggande betänkandet, som utarbetats av ekonomiutskottets första avdelning, bestående av 16 ledamöter, vid den därpå följande behandlingen i sammansatt stats- och ekonomiutskott undergått "endast ett ringare antal mindre betydliga förändringar". Det högvärdiga ståndet torde ej, tillade han, "misstycka den upplysning, att blott en eller annan av de talrika anmärkningar, som i dag blivit framställda, är ny. Nästan alla hava redan förut vid bearbetningen eller granskningen varit gjorda och till sin halt prövade. Att flera av dem, vilka synas lätt nog kunna förklaras, det oaktat av fler än en talare bliva upprepade och därigenom synas erhållit en förökad vikt torde mest böra tillskrivas det olika sätt på vilket diskussionen föres inom utskotten och stånden. I de förra kan en anmärkning, så fort den blivit gjord, få företagas till vederläggning. I stånden få de, som borde lämna upplysningar till försvar för ett utlåtande, kanske först då få ordet i sin ordning, när alla anmärkningar äro gjorda och till yttermera visso flera gånger förnyade".

I fortsättningen av sitt anförande förklarade sig Gumælius ha varit en av dem, som deltagit i "den första bearbetningen" av betänkandet. Detta innebar då skyldighet för honom att upptaga de mot detsamma riktade anmärkningarna "och efter förmåga förklara och försvara de grunder, på vilka det stöder sig". Han ville dock på förhand tillkännagiva, att han ej i den meningen ansåg sig skyldig försvara betänkandet, att han erkände det i allo vara med hans grundsatser "fullkomligen instämmande". Tvärtom hade han i mera än en punkt varit av olika tanke med majoriteten inom avdelningen. Han hade dock ej fäst så mycket avseende där-

vid, att han ansett sig böra taga sin tillflykt till reservationsrätten. Med uppriktig glädje hade han nämligen sett betänkandet "på viktiga, även av mig godkända grunder uppväxa till ett väl sammanhängande helt" och hade därför "ej ävlat att störa eller förstöra detta sammanhang" endast för att få sin mening gällande. "I så viktiga nationalfrågor som denna, i vilken det är högst angeläget att meningarna förena sig för att vinna ett önskat mål, synes mig den enskilda meningen, där den ej är ovedersägligen riktig och sann och som sådan kan göra sig gällande, böra blygsamt stiga tillbaka och lämna rum för den allmännare godkända."

Den första av de grundsatser, varifrån avdelningen utgått vid betänkandets utarbetande, var "ett livligt erkännande av föräldraundervisningens vikt". Föräldrarna skulle själva få besörja sina barns undervisning, helt och hållet eller till någon del, "allteftersom de det förmå, endast mot det villkor, att de motsvara de billiga, ingalunda överdrivna fordringar, som staten i detta hänseende måste göra". Därmed ansåg man i avdelningen, att allt skäligt avseende blivit fäst vid föräldrarnas "oförnekliga rättighet och det allmännas egen fördel av de första och heligaste föreningsbandens — familjebandens — närmare sammanknytning". Att utsträcka denna rättighet ännu längre till att omfatta även föräldrar, som ej ville eller kunde undervisa sina barn, själva eller genom andra, det vore "att liknöjt åse, huru okunnigheten och med detsamma dess vanliga följeslagare: lättjan, fattigdomen, utsvävningen och brottet ohejdat mer och mer utbreda sitt olycksaliga välde". Ville man som i detta fall vinna ett högt och viktigt syftemål, dvs en förbättrad folkundervisning, så fick man ej låta avspisa sig med ett ord, om än i sig självt aldrig så betydelsefullt, och det syntes honom, "som den anmärkning ej vore oskälig, att ord till en icke ringa del fått företräda sak", då det gällde de i debatten framställda kraven på större utrymme för föräldraundervisningen.

Under den pågående debatten i ståndet hade man med förkärlek utnyttjat de av Agardh i hans reservation till betänkandet framförda synpunkterna beträffande "föräldraundervisningens höga värde och det bästa sättet att hindra dess avtagande". Man hade velat göra gällande, att de som deltagit i utarbetandet av det framlagda betänkandet "ej tillbörligen värderat och begagnat den

utmärkte utskottsledamotens framställda åsikter". Gumælius bestred, att biskop Agardhs åsikter i denna fråga skulle ha lämnats obeaktade inom utskottsavdelningen. Under de förberedande överläggningarna där hade Agardh fått tillfälle att "ofta och utförligt" utveckla sin mening, och lika ofta hade den under "en mångsidig diskussion" blivit prövad, "utan att den i sin helhet förmått göra sig gällande och antaglig". Den av Agardh inom avdelningen muntligen framförda motiveringen för sitt förslag hade på Gumælius ej gjort något större intryck, förklarade han. Ett helt annat intryck hade han fått, då han blivit i tillfälle att läsa den skriftligt avfattade reservationen. "Denna snilletts lysande prägel, som är det hela påtryckt; denna varma hänförande framställning, som så lockande, jag ville nästan säga förledande talar till inbillningskraft och känsla, verkade i början så omotståndligt, att jag trodde mig läsa något för mig alldeles nytt, eller åtminstone något, som jag ej förut givit akt på." Men så hade han läst igenom reservationen ännu en gång, "med lugn prövning", och han hade då funnit, "att saken var densamma, som jag förut hört yrkas, men att den iklätt sig en ny, vida skirare och mera glänsande dräkt". Avklädde man denna och skärskådade innehållet fördomsfritt, så skulle man finna, att det endast obetydligt skilde sig från utskottsbetänkandet, "och att det ingalunda, som man tyckes tro, kan läggas till grund för ett nytt, självständigt och fullständigt ordnande av denna viktiga angelägenhet".

I utskottsbetänkandet hade föräldraundervisningen, betonade Gumælius, betecknats som ett högst önskvärt befordringsmedel för en god uppfostran. Det hade också uttryckligen framhållits, att den borde främjas, där den kunde "bibehållas och uppmunttras". Men utskotten hade ej sett föräldraundervisningens nuvarande tillstånd hos oss sådant, som det "idealt" hade skildrats av reservanten. "När man inträder i stugan, så försvinner poesien, och verkligheten — prosan — framställer bilden sannare, ehuru icke så skön. Visserligen är gudsfuktan och sedlighet i förening med en säker om också icke vidsträckt kunskap sedan forna tider hemmastadda i många orter av fäderneslandet; i ingen saknas de alldeles. Men om vi gå in i de särskilda boningarna, till särskilda hushåll, huru ofta träffar man icke då ett alldeles motsatt förhållande, och det icke blott bland proletärerernas klass,

utan till och med bland den besuttna allmogen. Det är detta bedrövlige förhållande, som hotar att mer och mer bliva allmänt, om ej hinder i tid däremot uppställas". Detta fick man enligt Gumælius' mening ej lämna ur sikte, "när man vill framställa ej endast en skön och hänförande, utan tillika praktiskt redbar och verkställbar lära".

"Vad är då", fortsatte Gumælius, "det egentligen nya i denna så mycket beundrade och så högt lovordade teori för folkskoleväsendet? Jo, att föräldraundervisningen skall sättas i förening med skolundervisningen och att detta skall åstadkommas genom hemläxor". Men detta var ju ingenting nytt. Det hade övats i alla våra skolor redan från äldre tider. Därför hade det i betänkandet förutsatts något, som ej behövde föreskrivas, "emedan det redan förefinnes och måste finnas, såvida ej all undervisning skall inskränkas inom skolväggarna, vilket väl icke av någon på allvar lärar kunna antagas såsom nyttigt och önskvärt". Betänkandet lade således inga hinder i vägen för hemläsningens införande eller bibehållande, där den kunde grundas på föräldrarnas kunskap och goda vilja, men utskotten hade ej tilltrött sig att införa den överallt såsom en nödvändig föreskriven form, då den ej tillika kunde antagas överallt verkställbar i den mening reservanten vill hava den förstådd. "Hela olikheten mellan betänkandet och reservationen, såvida jag förstår fatta den, ligger således däruti, att reservanten vill ha uttryckligen föreskrivet, vad betänkandet väl förutsätter men ej kunnat påbjuda såsom allmän regel, så länge det ej för den nödvändiga verkställigheten överallt kunnat påräknas understött, allraminst i det mindre goda förhållande, som för närvarande mångenstädes beklagligtvis äger rum." En annan skillnad var enligt Gumælius' mening den, att reservanten ansåg, att skolan ej behövde besökas mer än 2 à 3 gånger i veckan, då betänkandet ville hava den besökt alla dagar under lästiden. Skulle det verkligen vara fördelaktigt, att barnen finge så lång ledighet från skolan, isynnerhet då de, som ofta var fallet, under föräldrarnas utesysslor saknade tillräcklig tillsyn och tillräcklig sysselsättning? Ville man bereda dem tillräcklig tid till dessa omordade hemläxors överläsning, så vore det, menade Gumælius, bättre, att den dagliga skoltiden bestämdes kortare, så att barnen på det sättet fick längre tid att vistas i hemmet.

Sitt utförliga bemötande av de agardhska synpunkterna på folkundervisningen avslutade Gumælius med att beona, att olikheterna mellan betänkandet och reservationen ej var av så väsentlig vikt, att man som skett under diskussionen i ståndet behövt draga upp en så skarp skiljelinje mellan dem. ”Tvärtom torde den inre verkliga skiljaktigheten böra antagas såsom ingen eller högst ringa, och den yttre, som rör själva sättet för undervisningens meddelande, ej heller kunna anses för så högst väsentlig, innan reservanten i detalj fått utveckla sin plan för själva verkställigheten, då jag skall vara den förste att påyrka betänkandets modifierande i enlighet därmed, ifall den visar sig verkligen innehålla något alldeles eget och detta tillika allmänligen verkställbart.”

Den andra viktiga grundsatsen i utskottsbetänkandet var enligt Gumælius ”det öppna erkännandet av folkskolans nödvändighet”. Denna sak hade ända intill senaste tid varit omtvistad. Man hade alltid skjutit fram föräldraundervisningen såsom den förnämsta och för allmogens behov mest lämpliga och fullt tillräckliga, ”ända tills det blivit alldeles oförnekligt, att den ej överallt är tillräcklig ens till meddelandet av den första färdigheten i innanläsning”. En annan utväg måste således väljas för att suppleras föräldraundervisningen, där den alldeles fattades och fylla dess brister, där den var otillräcklig. Någon annan tjänlig utväg till vinnande av detta ändamål gavs ej än att få till stånd skolor. Mångenstädes kunde visserligen god färdighet i bokläsning vinnas i hemmet, och där var det ej nödvändigt med skolundervisning för detta behov. Men i många fall var föräldrarna själva alldeles okunniga, och kunde således icke en gång ifråga om innanläsningsfärdighet vara sina barns lärare. Vore icke för sådana fall folkskolan av det största behov påkallad? Även om tillståndet vore bättre, än vad det nu i verkligheten befunnits vara, och alla föräldrar således kunde och ville samvetsgrant sörja för denna den första delen av barnens undervisning, så kunde därmed folkskolor ingalunda anses umbärliga. Det fordrades nämligen nu för tiden något mera i kunskapsväg, vilket ej alla föräldrar, ej ens större delen av dem själva mäktade åstadkomma. ”Kunskapsodlingen i förening med industrien och statsskicket har i senare tiden utvecklat sig i en ny riktning, som gör, att alla samhällsklasser mer och mer närma sig varandra och flyta tillsammans, emedan gräns-

skillnaden både i opinionen och verkligheten bliva allt omärkligare.”

För Gumælius stod det klart, att med dessa ändrade samhällsförhållanden upplysningen sökte sig ned också till de lägre samhällsklasserna och därmed för dem öppnade vägen till förbättrade levnadsförhållanden. ”Samhällets egen rätt förstådda fördel fordrar sålunda, att tillfälle till förökade kunskaper öppnas även för allmogen. Ja, det är icke annat än den vanligaste rättvisa, som fordrar detta, såsom en statens skyldighet. Härav föreskrives således folkskolan såsom en nödvändig och allmänt behövlig institution. Utskotten hava erkänt detta och lagt detta till grund för sitt betänkande. Denna grundsats bestämmer således karaktären av de meddelade föreskrifterna och har utstakat gången för deras uppställning.”

Av denna grundsats följde också, framhöll Gumælius, en annan, nämligen statens rättighet att draga försorg om denna undervisnings verkställighet, ”det vill säga att på denna punkt uppträda som målsman och medlare och tvinga den liknöjde och tredskande att uppfylla de givna föreskrifterna, varförutan hela inrättningen skulle medföra ringa eller ingen verkan”. Staten hade skyldighet att vårda sig om det späda släktets uppfostran och undervisning. Så länge föräldrarna själva uppfyllde de dem åliggande plikter, behövde ej staten direkt träda emellan, men när de ej kunde eller ville ”uppfylla vad de böra, då blir staten sina unga medlemmars målsman, bereder medel till undervisnings erhållande på annat sätt, nämligen genom skolor, och vakar över, att de begagnas, även om det stundom ej skulle kunna låta sig göra utan användande av tvång. Detta allt följer av skolans erkännande såsom en ej blott nyttig utan ock såsom en nödvändig institution, vilken staten därför måste besörja och efter sitt behov reglera.”

Som den tredje i betänkandet uttalade grundsatsen betecknade Gumælius den föreslagna bestämmelsen om ”prästerskapets rätta förhållande till folkskolan”. Under hänvisning till stadgandet om skyldighet för vederbörande prästerskap att minst en gång i veckan infinna sig i den fasta folkskolan och där meddela barnen undervisning i religionen gick Gumælius in på den närmare innebörden av denna bestämmelse. Den närmaste uppsikten och vården om folkskolan tillkom prästerna i deras egenskap av ”folk-

lärare". De skulle i folkskolan vara i föräldrars ställe, och det vore för dem en samvetsplikt att där vaka över barnens sorgfälliga undervisning och uppfostran. Såvida håg och tid sådant medgav och krävde, kunde de därvid själva medverka vid undervisningen i vilket som helst av folkskolans läroämnen. Deras egentliga uppgift kunde detta dock ej anses vara. Däremot måste det ömtåligaste undervisningsämnet, religionen, i alldeles särskild grad tillhöra dem att ta hand om, eftersom de hade till uppgift att vara religionslärare i församlingen. Religionsundervisningen borde därför av prästen besörjas icke endast vid en viss tidpunkt i barnens utveckling, utan han hade att gripa in, så snart föräldraundervisningen ej längre kunde anses fullt tillräcklig. "Övertager kyrkoherden — ensam eller i förening med någon av sina ämbetsbröder — redan i späda ålder skolbarnens undervisning i kristendom, medan ännu deras förstånd ej är missbildat och deras hjärta rent och klart som den barnsliga blicken, så har han tid och tillfälle nog att hos dem utså det goda sädet, som småningom och omärkligt mognar till en välsignelserik skörd för tid och evighet."

Om kyrkoherden på angivet sätt själv tog hand om religionsundervisningen i folkskolan, så skulle han enligt Gumælius' mening i och med detsamma också komma i tillfälle att öva uppsikt över den övriga undervisningens gång och över "den nödvändiga ordningens och den faderliga omvårdnadens iakttagande av läraren". Med skolan i närheten av kyrkoherdens boställe, "som väl merendels blir händelsen", kunde ett eller flera besök i veckan i skolan, som i betänkandet föreslogs, icke anses innebära allt för besvärande intrång på hans övriga göromål, och stadgandet ifråga borde därför icke kunna betraktas som överdrivet. Däremot hade han för sin del ansett det "mindre billigt, ja, knappast möjligt" att föreskriva så täta besök i de ambulatoriska skolorna, som kunde vara från varandra långt avlägsna. Denna sin uppfattning hade han emellertid, förklarade han, ej lyckats vinna gehör för vid överläggningarna inom utskottet, och betänkandet hade därför fått den bestämmelsen, att besök i dessa skolor skulle göras lika ofta, dvs en gång i veckan, därest icke "lokala förhållanden och andra omständigheter" lade hinder i vägen. I händelse av återremiss, vilken möjlighet han ansåg sig kunna räkna med, hoppades

han det skulle lyckas, att på denna punkt få en ändring till stånd. Likväl syntes honom den föreslagna bestämmelsen ej heller ifråga om de ambulatoriska skolorna alltför vådlig, då den hänvisade på möjliga hinder på grund av lokalförhållanden och andra omständigheter.

I sitt anförande tog Gumælius till slut upp "ännu en annan antagen grundsats" i det av utskotten framlagda betänkandet, nämligen "att i varje pastorat fordras åtminstone en fast skola". Hur Gumælius i sitt anförande inför ståndet närmare utvecklade denna grundsats, ger det påträffade konceptet tyvärr ingen upplysning om. Endast den ovan citerade satsen står som rubrik, men i övrigt har sidan lämnats tom. Av någon anledning har utskrivningen av konceptet, tydligen för bifogande till protokollet, avbrutits och sedan ej kommit att avslutas. Luckan i det handskrivna protokollet, som ligger till grund för den tryckta protokollserien, skulle därmed kunna få sin förklaring. Gumælius' synpunkter på frågan om den fasta skolan kan man trots detta få en klar uppfattning om genom hans inlägg i diskussionen vid ett par senare tillfällen, och denna fråga skall därför närmare beröras i ett annat sammanhang.

Den siste talaren vid debatten i prästeståndet den 29 juli var en annan av ekonomiutskottets ledamöter, nämligen kristendomslektorn i Linköping, L. Laurenius, kyrkoherde i Landeryd. Inom utskottet hade han i en del detaljpunkter haft en från majoriteten avvikande mening, men vid justeringen av betänkandet varit frånvarande och därför ej kunnat avgiva någon reservation. Att nu sedan diskussionen pågått en hel dag öka den med ytterligare anmärkningar, ansåg han sig så mycket hellre kunna underlåta, som han hoppades vid en blivande återremiss kunna få tillfälle att inom utskottet göra dem gällande. Gentemot den under debatten mot utskotten riktade anmärkningen, att fordringarna ifråga om folkbildningen blivit i utskottsförslaget alltför långt sträckta, ville han göra den invändningen, att frågan, huruvida detta vore fallet eller icke, blev möjligt att utröna först i samband med verkställigheten av beslutet. "Emellertid vill jag tro", yttrade han, "att den som genomläst Kungl. Maj:ts nådiga proposition och lyssnat till ropen både vid den förra och denna riksdagen på genomgripande åtgärder av representationen till folkundervisning-

ens upphjälpande skall finna, det utskottet haft full anledning till sitt åtgörande; att förtiga det utskottet självt, med aktgivande på det både rättvisa och tvingande i nationens krav, ej kunnat undgå att fatta saken så allvarligt och i så vidsträckt måtto som det gjort.”

Även de talare, som förklarade sig i princip dela utskottens åsikter, fann det således önskvärt, att betänkandet blev återremitterat till de förenade utskotten för ny behandling. Ej ens Gumælius ansåg sig kunna yrka bifall till utskottsutlåtandet i oförändrat skick, trots sitt energiska försvar av detsamma även ifråga om detaljbestämmelserna. Efter avslutad diskussion fann ståndet för gott, heter det i protokollet, ”att förevarande betänkande till stats- samt allmänna besvärs- och ekonomiutskottet återremittera, tillika med de emot betänkandet framställda anmärkningarna”.

VI. UTSKOTTENS NYA BETÄNKANDE

Som redan blivit nämnt hade de tre övriga stånden redan tidigare fattat samma beslut, nämligen att återremittera betänkandet till de förenade utskotten. Det blev således ekonomiutskottets första avdelning med sina 16 ledamöter, 4 från vardera ståndet, som på nytt fick ta upp ärendet till behandling. Härvid kom prosten Gumælius att spela en ännu mera framträdande roll än vid frågans tidigare handläggning. I ett brev till Harald Dahlgren år 1868, närmast med anledning av en biografisk artikel i *Illustrerad tidning*, har Gumælius lämnat några uppgifter om sin medverkan vid folkskolefrågans behandling under riksdagen 1840—41. Vid sitt deltagande i denna riksdag hade han, framhöll han i sitt brev, i synnerhet intresserat sig för folkskolefrågan, ”för vilkens lösning jag varmt och icke utan framgång kämpade”. Han hade därvid haft den slutliga tillfredsställelsen, ”att utskottets sista betänkande, i vars utarbetande jag hade väsentlig del, blev huvudsakligen godkänt och lagt till grund för den sedan utgivna kungl. folkskolestadgan”.

Om sin medverkan vid tillkomsten av utskottens nya betänkande har Gumælius lämnat några intressanta uppgifter i ett tal, som han höll vid ett i Örebro anordnat folkskolläraremöte i juni 1865, närmast ett länsskolmöte, till vilket inbjudits ”folkskolans gynnare, ledare och lärare”.⁹ I sitt hälsningstal, vartill konceptet påträffats bland Gumælius' efterlämnade papper, gav han en skildring av folkundervisningens tillstånd under tiden närmast före folkskolestadgans tillkomst. Man hade länge, yttrade han,

⁹ Inbjudan till skolmötet infördes bl. a. i tidskriften *Föreningen* 1865, n:o 9. Något referat av mötet har ej påträffats. Tidskriften upphörde med numret för den 7/8 1865. Jmfr Svenska folkskolans historia, II, sid. 491.

fått nöja sig med de förhållanden, som under mer än 100 år varit rådande, nämligen att det ålåg klockaren att sköta barnundervisningen. I själva verket hade denna varit lämnad vind för våg, helt beroende av föräldrarnas omtanke och förmåga. ”Hade denna alltid varit motsvarande det stora och viktiga värv, som nästan ensamt var lagt på dem, i synnerhet på modern, så hade det nog kunnat bära sig ännu en tid på den gamla grunden. Men de nya samhällsförhållanden, som efter hand utvecklats, hade gjort denna utväg otillräcklig och på intet sätt motsvarande de behov, som skulle tillfredsställas. Vad de förmögna, i en lyckligare samhällsställning stadda, beträffade, så hade de alltid medel att själva hjälpa sig, om de ville. Men däremot den stora massan av folket, särdeles de som med dagligt strängt arbete skulle förvärva sig och de sina dagligt uppehälle, hade ingen tid övrig, ofta också ingen lust, sedan de släpat ut sig under dagens mödosamma arbete, att undervisa sina barn, om de själva därtill haft nödig kunskap och insikter.” Under alla förhållanden hade en undervisning genom föräldrarna ”ingalunda kunnat motsvara de nya större fordringar, som naturligen under samhällsförhållandenas kraftiga utveckling mer och mer gjorde sig gällande. Ett vida större kunskapsmått måste med skäl fordras av var och en, vilken på ett eller annat sätt i ett fritt samhälle kunde komma att deltaga i allmänna angelägenheter och i ett land, där all slags industri, om den skulle hålla någorlunda jämna steg med utlandets framsteg, fordrade en allmän och vida mer omfattande kunskap hos landets barn, än de hittills i allmänhet kunnat förvärva. Detta började man alltmera inse och behärta.” Så kom 1840 års riksdag, ”då den angelägna frågan på allvar väcktes och slutligen fick en för dåvarande förhållanden oväntat lycklig lösning”. Det var nämligen långt ifrån, ”att alla ännu hade kommit till full insikt om sakens vikt och till ett levande erkännande, att steget nu måste tagas fullt ut, även om det skulle fordra stora uppoffringar”. ”Det visade sig, att många, så länge frågan ännu endast vore på tal, gärna instämde i de påståenden, som vunnit allmänna fog för sig, och på det sättet utan andra uppoffringar än ord, ville förvärva sig äran att vara upplysningens vänner, men blevo mycket betänksamma och försiktiga, när det blev allvar av och blivande uppoffringar för sakens utförande kastade en skugga över det förut storordiga po-

pularitetsjägeriet. Motstånd gjordes från flera håll, oftare från sådana, där man minst bort vänta sig sådant. Men saken var mogen; och den bröt sig fram, skyddad som den var av den tillräckligt utbildade övertygelsen om dess nödvändighet.”

I detta uttalande har Gumælius angivit sin egen grundsyn på folkskolans uppgift inom det mera utvecklade samhällsliv, som börjat framträda under 1800-talets första decennier. Det är samma grundsyn, som han tidigare givit uttryck åt i sin ovan berörda berättelse till domkapitlet år 1833 om förhållandena i Viby beträffande folkundervisningen och likaså i sitt ovan refererade inlägg under debatten i prästeståndet den 29 juli 1840. Folkskolestadgans utfärdande 1842 innebar ett förverkligande av dessa grundprinciper, och det är med en viss stolthet han i sitt tal vid skolmötet i Örebro lämnar en redogörelse för sin medverkan vid stadgans tillkomst. ”Det må ursäktas mig”, yttrade han, ”om jag gärna dröjer ett ögonblick vid denna tid. Jag hade alltid ivrat för en allmänna folkbildning, och nu blev jag genom gynnande omständigheter satt på en plats, där jag kunde på ett kraftigare sätt därför verka. Jag hade nämligen fått en plats i ekonomiutskottet, till vilket beredning denna fråga hörde, och blev utsedd till ledamot i den särskilda avdelning därav, som skulle utarbeta förslaget till ny skollag. Att jag i detta arbete med levande håg deltog, behöver jag väl icke säga. Det är icke mer än rättvisa jag utövar, om jag yttrar, att alla ledamöterna i denna avdelning voro livade av sakens betydelse och därför med iver ägnade sig åt lösandet av det förelagda problemet; särskilt måste tacksamt erkännas, att ordföranden i utskottet, som även var ordförande i den nyssnämnda avelningen, också en invånare i vårt kära Nerike, f. d. överpostdirektören friherre Hugo Hamilton, med upplyst nit ledde överläggningarna och själv med intresse och sakkännedom deltog i arbetet. Det första förslaget eller utskottsbetänkandet, som underställdes ständerna återremitterades med en stor mängd anmärkningar och ändringsförslag. Det blev därför nödvändigt att helt och hållet omarbeta det ursprungliga förslaget. Detta arbete uppdrogs åt mig, och då det sedan, visserligen med några förändringar, antogs av rikets ständer, och ytterligare huvudsakligen av Kungl. Maj:t i den utfärdade folkskolestadgan godkändes och till efterlevnad påbjöds, anser jag mig hava i min ringa mån lämnat ett icke

oviktigt bidrag till folkskoleväsendets grundläggning i vårt fäder-nesland." Gumælius avslutade sitt hälsningstal med att betona, att anskaffande av tillgångar för skolans "flerfaldiga behovs avhjälpande" låg utanför området för ett skolmötes överläggningar. "Men ordnandet av skolans ändamålsenliga och kraftiga verksamhet för uppnåendet av dess stora mål, en frisk, levande och hälso-sam folkupplysning ligger däremot inom skolans egen krets, och det är därpå som dess närmaste målsmän böra med förenade krafter oavslätligen verka. Det är från denna synpunkt de män utgått, som kallat Eder att här sammanträda för att utbyta tankar i detta för oss alla så maktpåliggande ämne. — — — Därföre hava vi inbjudit Eder till detta sammanträde, I här församlade folkskolans vänner, och ibland dessa särdeles Eder, skolans aktade och aktningsvärda lärare."

Enligt denna uppgift hade omarbetningen av det ursprungliga förslaget i folkskolefrågan inom ekonomiutskottets beredningsavdelning uppdragits åt prosten Gumælius, och det av de förenade utskotten framlagda nya betänkandet skulle således i allt väsentligt vara hans verk. Det finns ingen anledning ifrågasätta korrektheten av den vid skolmötet lämnade redogörelsen för tillkomsten av detta betänkande och Gumælius' egen medverkan därvidlag, även om jämförelsevis lång tid då hade förflutit sedan de skildrade händelserna. Man kan således utgå ifrån, att Gumælius haft ett avgörande inflytande på utformningen av det nya utskotts-betänkandet. Att Gumælius inom utskottet intagit en mycket inflytelserik ställning, framgår för övrigt av det förhållandet, att han tillsammans med biskop Agardh utsågs till prästeståndets delegat för samarbete mellan ekonomiutskottet och statsutskottet i folkskolefrågan.¹⁰ I detta sammanhang kan man också peka på en annan omständighet av betydelse. Inför det slutliga avgörandet i folkskolefrågan inom adeln och bondeståndet i februari 1841 hade en del ståndsrepresentanter, som ivrade för en folkskolereform, anordnat en enskild överläggning mellan de olika stånden i bondeståndets sal. Det gällde att vinna så många som möjligt för de förenade utskottens på nytt framlagda förslag till folkskolelag, särskilt beträffande punkterna om fasta skolor och om de med-

¹⁰ Thunander, a. a. sid. 186.

borgerliga ämnenas upptagande såsom lagstadgade för alla barn. Vid denna sammankomst fördes utskottens talan huvudsakligast av prosten Gumælius, och han skall därvid, enligt vad friherre J. A. Gripenstedt under den senare debatten på riddarhuset upp-gav, ha utrett denna sistnämnda punkt på ett mycket nöjaktigt sätt.¹¹

Resultatet av överläggningarna inom ekonomiutskottets första avdelning och sedermera inom de förenade utskotten med anledning av ständernas återremiss av ärendet blev ett nytt, mycket omfattande betänkande, daterat den 9 januari 1841. Inledningsvis erinrade utskotten om den i § 17 av det första betänkandet införda förklaringen, som innebar, att där särskilda hinder för tillämpning av de givna bestämmelserna skulle möta, undantag kunde med-givas efter vederbörande myndigheters prövning. I denna förklar-ing torde, framhöll utskotten, "tillräcklig vederläggning av åtskilligt", som mot det första betänkandet blivit erinrat, "redan varda given". Då emellertid stället, där denna förklaring blivit i förslaget införd, kunde synas mindre väl valt, "enär den kommit att bli va allt för litet i ögonen fallande", hade utskotten trott det vara säkrare att flytta den från slutet till början och således sätta den framför § 1 i det framlagda lagförslaget. Före den egentliga lagtexten skulle i enlighet härmed införas följande passus: "Skulle å en eller annan ort särskilda hinder möta för tillämpningen av de stadganden, som i nedanstående förslag finnas utsatta, må dessa hinder prövas av vederbörande ämbetsmyndigheter, som äga att efter desammas beskaffenhet medgiva de undantag från de givna föreskrifterna, som äro av omständigheterna påkallade."

Den viktigaste av de principiella invändningar, som under de-batterna i de olika stånden gjorts mot utskottens ursprungliga förslag till folkskolelag, gällde förhållandet mellan den föreslagna skolundervisningen och den undervisning, som borde meddelas i hemmen. Denna senare skulle av utskotten ha tilldelats ett alltför obetydligt utrymme, ja, till och med gjorts alldeles umbärlig och därigenom motarbetats. Den uppläggning skolundervisningen er-hållit i utskottens förslag skulle dessutom kunna göra föräldrarna mer och mer likgiltiga för dem åvilande plikt att själva undervisa

¹¹ Jmfr F. Berg: Huru folkskolestadgan tillkom, 1892, sid. 192.

sina barn. Dessa anmärkningar, att utskottsförslaget skulle ha åsyftat att nedsätta föräldraundervisningen eller göra den overksam bestreds av utskotten på det bestämdaste i det nu angivna nya betänkandet. "Ingen inskränkning i föräldrarnas naturliga rättighet att själva lära sina barn, när de därtill hava håg och kunskap, har blivit föreslagen; icke heller har skolan, i avseende på hemläsningen, fått sig någon annan eller högre rättighet tilldelad än att rätta det felaktiga och tillägga det som fattas." Vore föräldraundervisningen nu i allmänhet sådan, som den anses i äldre tider ha varit "och i somliga landsorter ännu verklig är", så borde man väl betänka sig, innan man föreslog några åtgärder, som medelbart eller omedelbart däruti kunde åstadkomma någon större förändring. "Men man bör se saken sådan den själv framställer sig, icke sådan som man skulle önska, att den vore, eller gärna vill förespegla sig, att den är. Då kommer den av inbillningskraften skapade bilden att förlora mycket av sin lånade glans och framstå nog ofullkomlig och full av brister." Man kunde icke komma ifrån, att den gamla hemseden med föräldraundervisning mer och mer kommit i förgätenhet. En orsak härtill var den alltmer tilltagande svårigheten och osäkerheten att kunna försörja sig, och de fattigas därigenom tillväxande antal, varav liknöjdhet, oordentlighet och okunnighet oftast blev följden. "Det kan ej nekas, att skolundervisningens tillgänglighet även verkat och kan komma att ytterligare verka till försvagande av föräldrarnas håg att själva vara sina barns lärare, och det i samma mån, som man finner bekvämligare att kasta detta besvär på en annan än att själva underkasta sig detsamma; men av föräldrar, som så lätt avstå från en visserligen mödosam men tillika angenäm plikt torde väl icke något särdeles samvetsgrant och ihärdigt uppfyllande därav vara att påräkna."

Att göra föräldraundervisningen till enda grundval, varpå all vidare kunskapsutveckling skulle byggas, var enligt utskottens mening numera icke möjligt av det skäl, att samhällsutvecklingen ställde allt större krav på vidgade kunskaper även beträffande den stora massan av folket. Den enda utvägen var då att inrätta folkskolor och ordna undervisningen i desamma på ett fullkomligare sätt än hittills skett, "så att den bliver ett verksamt stöd för och en fyllnad uti föräldraundervisningen, där sådan är att påräkna,

samt en i möjligaste mätto fullkomlig ersättning för densamma, där den alldeles saknas". "Utskotten anse denna sin grundsats, såsom härflytande av och stödd på sakernas nuvarande verkliga förhållande ej bör möta något ogillande av dem, vilka varmt och uppriktigt nitälska för denna så högt påkallade förbättring, särdeles som därvid just påräknas av det förhandenvarande allt, vad skäligen kan antagas såsom användbart för det viktiga ändamålets vinnande. Om vid den gjorda tillämpningen härav skulle tyckas, att skolundervisningen framställer sig som huvudsak och föräldraundervisningen blott såsom bisak, så följer icke därav, att man i själva verket frångått densamma såsom grund för det hela, utan den är en i utskottens tanke given följd därav, att det som här måste regleras, nämligen skolundervisningen, alltid måste skarpare framträda i en författning, vilken avser just detta reglementerande, än det som här finnes bredvid bestående, men, ehuru grund för det hela, dock i följd av sin natur ej kan i lag påbjudas eller genom författningar bestämmas."

Efter denna allmänna principförklaring gick utskotten in på de mot olika punkter i det ursprungliga förslaget riktade anmärkningarna. Mot formuleringen av § 1 hade bl. a. riktats den anmärkningen, att de båda momenten om dels en fast skola i varje pastorat och anställande av en lärare i varje socken, dels medgivandet att två eller flera socknar under vissa villkor finge förena sig om en gemensam lärare, ej stod i riktig överensstämmelse med varandra. Det kunde nämligen inträffa, att två pastorat var så små, att en enda lärare kunde ändamålsenligt bestrida undervisningen i dem bägge. Det borde då vara dessa pastorat medgivet, att ej blott om en lärare utan också om en skola sig förena. Något avkall på bestämmelsen om minst en fast skola i varje pastorat var man inom utskotten ingalunda villig att ge, trots att den, som det hette, "mött mycken motsägelse". Utskotten hade nämligen haft den bestämda övertygelsen, att en fast skola var oumbärlig såsom medelpunkt för hela skolundervisningen inom pastoraten, "emdan en fullständig, med skicklig lärare försedd skola måste förutsättas, innan man i sammanhang därmed kan tänka sig en ändamålsenlig organisation av de ofullkomligare, flyttande skolorna". Dessa senare måste nämligen anses nödvändiga vid sidan av de fasta skolorna. Utskotten hade aldrig föreställt sig, heter det, att

hela undervisningsbehovet skulle kunna fyllas enbart genom fasta skolor, eller ens att alla barn inom varje pastorat skulle kunna besöka dess fasta skola. Tvärtom hade det i betänkandet uttryckligen tillkännagivits, att ambulatoriska eller flyttande skolor mångenstädes komme att erfordras såsom biträden för den fasta skolans undervisning. Men den fasta skolan skulle utgöra den organisatoriska grundvalen för skolväsendet inom pastoratet och ge stadga åt undervisningen i de ambulatoriska skolorna. Detta skulle kunna åstadkommas också därigenom, att eliten bland de i den fasta skolan undervisade lärjungarna kunde utses till lärare i de flyttande skolorna. Om dessa mindre skolor ej skulle vara i stånd att lämna all den undervisning, som skollagen föreskrev, så kunde lärjungarna i dessa skolor sedermera ”på kortare tid i den fasta skolan, såsom ett högre och fullständigare undervisningsverk, inhämta vad som brister”. Således har man föreställt sig undervisningsanstalterna inom varje pastorat i ett systematiskt sammanhang ordnade, i vilket den fasta skolan utgör stammen och de flyttande skolorna utgreningar, vilka själva småningom efter vunnen större utveckling, kunna på tjänliga punkter fästa sig, det vill säga, förvandlas till fasta, varigenom systemet äntligen i en framtid kan bliva fullständigt utbildat.” Såsom utskotten tänkt sig saken, kunde de således ”ej frångå sitt yrkande om den fasta skolans oundgänglighet, varförutan en sådan grundval för undervisningen skulle komma att saknas”.

De anmärkningar, som vid debatterna i de olika stånden framstälts mot förslaget om särskilda anstalter för utbildning av lärare, tillbakavisades av utskotten på det bestämdaste. Framgången av all slags undervisning berodde på lärarens undervisningsskicklighet. Denna sats tillämpad på folkskolan hänvisade på nödvändigheten att överväga, hur man skulle erhålla skickliga lärare till ett så stort antal, som de föreslagna nya folkskolorna gjorde erforderligt. Ingen som gjort sig reda för de fordringar, som måste ställas på lärarna i sådana skolor, torde på allvar vilja påstå, ”att tillräcklig tillgång på skickliga ämnen redan förefinnes”. Även om en och annan skulle kunna erhållas från gymnasier eller lärdoms- och apologistkolor, så bleve dock dessa alltför få och sannolikt ej de dugligaste. ”Således måste något verksamt medel tagas för att vinna det åsyftade målet, och synes stiftandet av särskilda läro-

verk, såsom även Kungl. Maj:t föreslagit, vara den enda kraftiga åtgärd, som kan bereda saken önskad framgång och försäkra folkskolornas ändamålsenliga utveckling.” Alla förslag om ändringar i denna punkt av utskottsbetänkandet avvisades således av utskotten, som i stället hemställde, att det ursprungliga förslaget om inrättande av särskilda seminarier såväl i huvudstaden som i de olika stiftstäderna skulle oförändrat kvarstå.

De i § 7 av det framlagda förslaget till folkskolelag intagna bestämmelserna om visst obligatoriskt kunskapsmått och tillgripande av tvångsåtgärder i sista hand mot tredskande eller försumliga föräldrar, hade, som ovan blivit nämnt, föranlett kraftiga invändningar från olika håll inom stånden. Att tillgripa tvångsmedel vore orätt och betänkligt och dessutom för mycket ingripande i den enskildes förhållanden. Det angivna kunskapsminimum vore alltför omfattande, särdeles för dem, som ej hade råd att bekosta skolundervisning för barnen. För de barn, som erhöll undervisning på församlingen bekostnad, borde minimifordringarna nedsättas. Beträffande flickorna borde fordringarna kunna sättas betydligt lägre, eftersom kvinnorna ej hade behov av samma kunskapsmått som männen. Gentemot dessa anmärkningar gick utskotten i sitt nya betänkande in på ett utförligt bemötande och en närmare utveckling av de grundsatser, varpå utskottsförslaget vilade. Man erinrade om Kungl. Maj:ts resolution 1723, vari stadgades böter för underlåtenhet att sörja för barnens undervisning. Redan vid denna tid var det således erkänt, att staten hade skyldighet att vaka över de ungas undervisning och tillse, att den på ett mot ändamålet svarande sätt besörjdes, samt vidtaga tvångsåtgärder, där sådant befanns nödigt. Stadgandet härom i utskottsförslaget var således ingen nyhet. Det hade hävden för sig men hade också andra viktigare grunder att stödja sig på. Om det var statens skyldighet att tillse och vaka däröver, att dess ändamål uppnåddes, så måste det också vara statens rättighet att vidtaga därför tjänliga åtgärder. ”Skulle okunnigheten obehindrat få skaffa sig tillfälle att fritt undantränga kunskaper och bildning, eller till och med, om endast ett stillastående i avseende på dessa finge äga rum, så måste otvivelaktigt samhällets högre ändamål förfelas, så vida detta förutsätter en jämnt fortskridande högre utveckling. Därför är det icke allenast statens skyldighet att befrämja

folkundervisningen, utan den måste även hava motsvarande rättighet, att av var och en bland sina medlemmar fordra det mått av kunskaper, förutan vilka denne icke kan inse och uppfylla sina plikter såsom medborgare.”

Någon nedsättning av det föreslagna kunskapsmättet kunde utskotten ej gå med på. Det angivna minimum av kunskaper hade utskotten ansett vara nödvändigt för varje person, ”icke därför att det i sig själv må anses tillräckligt och innefattande alla möjliga insikter, utan därför, att det innefattar de färdigheter och förberedande kunskaper, som sätta var och en i stånd att sedermera på egen hand utvidga sina insikter, så vitt håg, själsförmögenheter och levnadsförhållanden medgiva”. Något annat undantag från ifrågavarande föreskrift borde därför ej medgivas, ”än det en särdeles trög fattningsgåva eller bristande naturanlag göra nödvändigt”, detta allraminst för de fattiga, på församlingens bekostnad undervisade barn. De fattiga föräldrarna, ofta tillika också de okunnigaste, insåg antingen icke kunskapers nytta och nödvändighet eller vore alltför liknöjda eller av bekymmer för livsbärgningen för mycket upptagna för att tänka på något annat än den närvarande stundens behov. Skulle väl de barn, som saknade föräldrar eller åtminstone föräldravård, redan från början vara bestämda att stanna på en lägre bildningsgrad än alla de övriga? ”Skall den yttersta grad av torftighet ännu mera förbittras därigenom, att de alltifrån barndomen fördömas att däruti kvarstanna, enär man berövar dem ett av de kraftigaste medel att därur befria sig, nämligen kunskapen? — Ingen på förhand bestämd skillnad mellan rik och fattig i anseende på kunskaper må fördenskull föreskrivas. Det ligger nog i alla fall tillräckligt många hinder i vägen för den senares utbildning, vilka ingen kan alldeles undanrödja, och vilka endast en uppåt strävande själ genom fortsatta ansträngningar förmår övervinna.”

Den yrkade nedsättningen i kunskapsmättet för flickorna ansåg sig utskotten ej heller kunna vara med om. Någon giltig grund för en sådan nedsättning förklarade sig utskotten ej ha kunnat finna, ”helst kvinnan, om hon skall rätt uppfylla sina plikter såsom moder och husmoder, icke mindre har behov av själsodling än mannen. I den husliga kretsen är det hon, som lägger handen vid barnens undervisning och som meddelar dem de intryck och

begrepp, vilka giva deras späda själar sin första riktning och oftast under hela levnaden bibehållas. På det att dessa begrepp må bliva riktiga och sanna, är det så mycket angelägnare, att hon ej saknar nödig bildning.” Om man blickade in i allmogens levnadsförhållanden, skulle man tillika erfara, att det i allmänhet var modern, som uppfostrade barnen och uppehöll den husliga ordningen, ävensom att det var på hennes skicklighet och förmåga, som både det husliga välståndet och det uppväxande släktets uppfostran till största delen berodde.

Till bemötande av de mot förslaget om skolpliktsåldern framställda anmärkningarna framhöll utskotten, att barn i 7—9-årsåldern i allmänhet hunnit så långt i utveckling, att de borde sysselsättas med inhämtande av de för livet angelägnaste och nyttigaste kunskaperna. Det vore enligt utskottens mening ej rådligt att låta bero på slumpen, huruvida denna viktiga lärotid rätt beagnades eller icke. ”Det är tämligen allmänt erkänt, att barnen vid späda år hava ganska lätt att lära läsa i bok och utantill (dvs katekesen), vida lättare än i en mera framskriden ålder, och att således denna ålder företrädesvis bör användas just till inhämtande av de första kunskaperna. Men lika givet är det ock, att många mindre omtänksamma föräldrar tillåta barnen i det längsta följa sin egen lust, vilken drager dem till annat snarare än till boken, vadan för många barn den uppskjutna begynnelsen av skolgången bliver detsamma som en frihet att under tiden göra ingenting. När de sent omsider den i det längsta fördröjda skolgången måste begynna, är självsväldet, håglösheten och dagdrivriert redan alltför djupt inrotat och framstegen i kunskaper bliva sena, mödosamma samt ej sällan alldeles omärkliga.” De befarade svårigheterna för barn ”i denna tidiga ålder” att dagligen infinna sig i en måhända avlägsen skola, i synnerhet under den strängare årstiden, ansåg utskotten ej behöva tillmätas någon större betydelse, eftersom de föreslagna bestämmelserna innehöll ett medgivande, att avlägset boende barn skulle äga frihet, ”att blott en eller tvenne gånger i veckan skolan bevista”, och då använda fridagarna till överläsning av läxor i hemmet. Det måste enligt utskottens mening vara av vikt för allmogens barn, särdeles för de fattigares, att de finge inhämta de oundgängliga bokkunskaperna så tidigt som möjligt, enär föräldrarnas ställning och behov gjorde

det för dem alldeles outhärligt att så snart ske kunde begagna deras arbetskraft, för att öva dem i deras blivande egentliga levnadsyrke och tillika vinna någon, om än aldrig så liten lättnad i sina egna näringsbekymmer. Man hade visserligen anmärkt, att barnen med så tidig skolpliktsålder som den av utskotten föreslagna, dvs från 7—9-årsåldern, skulle komma att sluta skolgången alltför tidigt och därigenom snart glömma, vad de lärt i skolan. Det skulle då, menade man, bli nödvändigt att börja på nytt, när barnen kom i nattvardsskolan. Enligt utskottens mening behövde man emellertid ej befara, att vad som en gång i barnåren blivit ordentligt inlärt, skulle inom en så kort tidrymd hinna glömmas. De årliga husförhören gav dessutom prästerskapet goda tillfällen att vaka över de i skolan meddelade kunskapernas "bibehållande och ständiga uppträskande". Därtill kom, att utskotten i de föreslagna söndagsskolorna "sökt bereda ett tillfälle till tätare prövning av kunskapsstillståndet hos dem, vilka, efter att hava redovisat för det föreskrivna kunskapsmättet, ur skolan utgått, ävensom till en fortsatt undervisning i vad de redan lärt och ytterligare behöva lära." Utskotten hade därför funnit sig böra avstyrka "allt uppskov med skolgångens början utöver den fastställda åldern av 7—9 år".

Gentemot de kraftiga invändningar som från prästerligt håll gjorts mot bestämmelsen om regelbunden medverkan från prästernas sida ifråga om religionsundervisningen i folkskolan förklarade sig utskotten ej finna någon anledning att ändra på sitt ursprungliga förslag. Beträffande de ambulatoriska skolorna medgav dock utskotten, att prästerskapets övriga ämbetsåligganden möjligen kunde lägga hinder i vägen för så täta besök i dessa, som i betänkandet föreslagits, särskilt om skolorna var mera avlägset belägna från prästgården. Man var därför inom utskotten villig att gå med på en viss uppmjukning av bestämmelserna på denna punkt. Utskottens nya förslag gick ut på, att ifrågavarande punkt skulle erhålla följande formulering: "För ifrågavarande ändamål bör prästerskapet infinna sig i de fasta skolorna minst en gång i varje vecka och i de ambulatoriska så ofta tjänsteåligganden och övriga förhållanden det medgiva". Det ursprungliga förslaget hade inneburet skyldighet för prästerskapet att infinna sig även i de ambulatoriska skolorna minst en gång i veckan, "därest icke lokala

förhållanden och andra omständigheter lägga för svåra hinder i vägen".

I sitt nya betänkande kom utskotten också på den agardhska reservationen och det däri framlagda förslaget om hemläsnings-skolor. Utskotten hade i sitt ursprungliga betänkande ingalunda ansett och ansåg ej heller nu, heter det, "den på hemläsning grundade skolundervisningen vara genom de av utskotten föreslagna stadgandena förhindrad, än mindre alldeles utesluten". Det är Gumælius' argumentering och ordval i hans anförande vid den förut omnämnda prästestandsdebatten i juli 1840, som går igen, då det i betänkandet betonas, att utskotten, om också ej uttryckligen dock lika mycket förutsatt föräldraundervisningen som nödvändig i de nya folkskolorna, "som den redan ifrån äldre tider varit vanlig i de lärda skolorna". Utskotten hade endast "med fästat avseende på föräldrarnas mera allmänna oförmögenhet att själva undervisa barnen ansett sig böra göra den dagliga läsningen i skolan till regel, samt eftergiften däri till undantag". För att ytterligare markera, att utskotts-förslaget om regelbunden skolgång ej avsåg att lägga hinder i vägen för hemundervisning ansåg sig utskotten böra föreslå ett tillägg till det ursprungliga förslaget av följande lydelse: "I de församlingar, där skolstyrelsen i anseende till lokalförhållandena eller andra omständigheter finna en mera utsträckt hemläsning nödvändig, må detta stadgande (dvs skyldighet för barnen att dagligen infinna sig i skolan) ej anses därför lägga något hinder i vägen; dock med det förbehåll, att de barn, för vilka hemläsning medgives, icke desto mindre anses skyldiga att å de dagar i veckan, som därtill bestämmes, infinna sig vid skolan, vid samma ansvarspåföljd för uraktlåtenhet därav, som i allmänhet är bestämd för försummelse av skolgångsskyldigheten."

Förslaget om söndagsskolor hade särskilt inom prästeståndet rönt kraftiga gensagor. Skyldigheten att medverka vid undervisningen i dessa skulle innebära en så väsentlig tillökning i prästernas göromål, att den ordinarie prästerliga tjänstgöringen måste bli eftersatt. Gentemot dessa invändningar ansåg sig utskotten böra fästa uppmärksamheten på, att de föreslagna söndagsskolorna ej blott var avsedda att genom förhör med ungdomen hos dem "i minnet bibehålla och städse ånyo uppträskade de under skoltiden inhämtade kunskaper utan också dem i möjligaste måtto ytter-

ligare utveckla". Utskottens förslag innebar ej, att dessa förhör ovillkorligen skulle äga rum varje söndag utan endast, då så lämpligen kunde ske. Skyldigheten att bestrida ifrågavarande tjänstgöring skulle för övrigt enligt förslaget ej åvila prästerskapet ensamt utan "prästen och skolläraren gemensamt, allt eftersom den ene eller andre därtill kan vara ledig".

Frågan om inrättande av sockenbibliotek hade i det ursprungliga utskottsforlaget berörts mera i förbigående. Utskotten hade inskränkt sig till att uttrycka en önskan, "att för skolundervisningens fortgång och befrämjande sockenbiblioteks inrättande måtte uppmuntras". Gumælius' åtgärder för att i sina församlingar få till stånd en sådan verksamhet har berörts i det föregående, och det ligger nära till hands att i utskottens nämnda rekommendation se ett initiativ från hans sida. Under riksdagsdebatten hade man anmärkt på benämningen sockenbibliotek och ansett, att det i stället hade bort heta skolbibliotek. Med anledning av denna anmärkning gick utskotten i sitt nya betänkande närmare in på inbörden av det framlagda förslaget om sockenbibliotek. Med skolbibliotek borde avses de för undervisningen nödiga skolböckerna, och ett sådant måste anses som ett oundgängligt inventarium vid varje skola. I utskottsforlaget var det emellertid ej fråga härom, "utan om en samling av sådana nyttiga böcker och skrifter, vilka både av ungdomen och äldre personer kunna beagnas för att genom läsning utvidga sina redan vunna kunskaper". Den var således ämnad att efter skolgångens slut utgöra ett medel till självundervisning, "så mycket nödvändigare, som även de bästa anslag och den varmaste håg, vilken annars skulle föra långt nog fram på bildningens väg, utan ett sådant biträde skulle se sina framsteg i förtid stängda. Dessa sockenbibliotek, sådana utskotten tänkt sig dem, utgöra således ett ganska viktigt medel till folkundervisningens befrämjande, ett nödvändigt supplement till själva skolundervisningen."

Den omtvistade frågan om ordförandeskapet i skolstyrelserna hade, som redan blivit nämnt, under debatterna i stånden berörts i olika sammanhang. Man hade yrkat den ändringen i utskottsforlaget, att ordförande skulle utses genom fritt val bland styrelsens ledamöter. I denna fråga intog utskotten en mycket bestämd hållning och utvecklade närmare de skäl, som talade för kyrko-

herdens självskrivnenhet till denna post. Utskotten kunde ingalunda medgiva, att någon ändring gjordes i detta stadgande, heter det. "Både den högre bildning man hos honom kan förutsätta och hans egen ämbetsplikt i förening med ett naturligt avseende på den lättnad i deras utövning, vilken genom en väl besörd skolundervisning förberedes, måste göra honom framför varje annan både skicklig och angelägen att med noggrannhet vaka över skolan och allt som kan tjäna till dess framgång." Det var därför utskottens bestämda uppfattning, att stadgandet om kyrkoherdens självskrivnenhet som ordförande i skolstyrelsen borde oförändrat kvarstå.

Utskottens nya betänkande innebar således ett bestämt fasthållande vid de principer, som legat till grund för det ursprungliga förslaget till stadga för de nya folkskolorna. På några enstaka punkter hade de vid ståndsdebatterna framförda anmärkningarna föranlett några smärre justeringar och tillägg, men något avkall på sin ursprungliga inställning till de behandlade frågorna eller några modifieringar i sin principiella ståndpunkt var utskotten ingalunda sinnade att göra. I det utförliga och välskrivna nya betänkandet hade utskotten nästan en smula kärvt avvisat de gjorda anmärkningarna i alla väsentliga punkter och därtill ytterligare understrukt och motiverat de föreslagna stadgandena. Då Gumælius vid det ovan omnämnda skolmötet i Örebro förklarade, att de mot utskottsforlaget riktade anmärkningarna gjorde det nödvändigt med en fullständig omarbetning av detsamma, måste han ha avsett själva uppställningen och motiveringen för de olika stadgandena. Som framgått av det föregående var betänkandet i denna mening helt omarbetat och därmed resultatet av det åt Gumælius lämnade uppdraget att utarbeta ett nytt sådant. Någon förändrad ståndpunkt var det således ej fråga om att ge uttryck åt vid omarbetningen, och som redan förut blivit nämnt är det mycket som tyder på, att Gumælius redan vid utformningen av det ursprungliga förslaget varit i tillfälle att göra sin uppfattning i de olika frågorna gällande.

VII. NYA PRINCIPDEBATTER I DE OLIKA STÄNDEN

a. Ridderskapet och adeln.

På riddarhuset blev det nya betänkanudet föremål för en synnerligen ingående granskning, då det efter två bordläggningar där upptogs till behandling den 10 februari 1841. Huvudtalare på oppositionssidan var A. von Hartmansdorff. Man hade vid förslaget utarbetande utgått från en grundsats, som talaren betecknade som helt oriktig, nämligen den att tvinga församlingarna vidtaga åtgärder emot deras egen vilja och övertygelse. Han pekade på skillnaden mellan den kungliga propositionen och det av utskotten framlagda förslaget. Kungl. Maj:t hade, ansåg han, i sitt förslag hållit den rätta medelvägen genom bestämmelsen att i varje församling skulle finnas en skollärare, men överlämnat åt församlingarna själva att bestämma, huruvida undervisningen skulle meddelas i fast eller "omflyttande" skola. De lokala förhållandena inom skilda delar av riket vore helt olika. På slättlandet i Skåne, Östergötland eller Västmanland kunde en församling utgöras av några byar inom en ringa omkrets, där en fast skola mycket väl kunde inrättas. I Norrland och Småland "med flera andra skogsorter" däremot var avstånden mellan de spridda hemmanen så stora, att någon fast skola där icke kunde med förman inrättas. Där behövdes flera läsrotar inom samma socken. Då måste antingen den anställde läraren användas viss tid inom varje läsrote eller också måste skolan vara fast med där anställd lärare, och särskilda lärare då anställas för de avlägsnaste delarna av församlingen. Dessa dubbla lärarbefattningar skulle för många församlingar med ringa hemmanstal innebära en allt för dryg kostnad, som de ej utan största motvilja komme att underkasta sig. Följden skulle bliva, att de komme att betrakta "undervisningsanstalten såsom en pålaga i stället för en välgärning och att

rikets ständers beslut ifrån början får ett motbudande anseende hos menige man", varigenom verkställigheten skulle komma att röna "liten framgång". Man hade gjort gällande, framhöll han, att om en fast skola underhölls i församlingen, så skulle man därigenom slippa hålla särskilda skolrum för de flyttande skolorna. I verkligheten behövde man emellertid ha tillgång till undervisningslokal även för dessa senare. Man hade vidare påstått, att flyttande skolor skulle vara behövliga endast i de norra delarna av landet. Hartmansdorff ville då anföra ett exempel från sin egen födelsebygd, Östergötland. Där fanns en socken med församlingskyrkan belägen vid en sjö. Församlingen omfattade även en i sjön belägen ö, en mil lång (syftar på Torpön i sjön Sommen). "På andra sidan om ön och sjön, eller 5 fjärdingsväg från kyrkan, ligger på fasta landet åtskilliga hemman, som tillhöra samma socken". Det vore omöjligt att i detta pastorat inrätta en fast skola, som kunde besökas av barnen från ön, åtminstone från andra delar därav än dem, som ligger närmast kyrkan". Ännu omöjligare vore det att skicka dit de barn, som bodde "på andra sidan om ön och sjön". "När detta händer i Östergötland, vad skall då icke hända i andra trakter av riket, vilka äro mycket oländigare."

Utskottsförslaget innebar, att i de fasta skolorna undervisningen skulle pågå minst 8 månader av året. Detta var enligt Hartmansdorffs mening en alltför lång tid för allmogens barn. Gossen lärde sig ej att bli bonde eller sköta faderns yrke, "om en så trägen undervisning skulle räcka i flera år". Stadgandet i detta hänseende borde i stället gå ut på, att undervisning skulle i varje skola meddelas 3 eller 4 månader om året. "Vårt luftstreck föranleder, att under en köld, sådan som den nuvarande och sådan hon i allmänhet plägar vara under januari och februari månader, kan för den hårda väderleken och för mörkret någon skolundervisning svårigen meddelas på landet. Fram i maj månad inträffar våranden (tiden för vårbruket) och under augusti och september, kanske även i början av oktober månad, då hösttiden pågår, är det svårt för allmogen att umbära sina barn. Följaktligen återstår ej många månader, under vilka barnen kunna begagna skolan. Sådant måste bestämmas olika efter de olika landskapen och deras hushållning." Man borde därför enligt Hartmansdorffs mening överlämna åt socknarna att ordna lästiden i skolorna efter omständigheterna.

Det var för att ej göra hela åtgärden förhatlig och för att få saken i det hela att lyckas bättre, som han sett sig föranlåten att föreslå dessa väsentliga jämkningar i utskottens betänkande.

I ett annat av sina många anföranden vände sig Hartmansdorff mot bestämmelserna om att minimifordringarna för avgång från skolan skulle omfatta även historia, geografi och naturlära. Vad kännedomen om svenska historien och geografien beträffar, yttrade han, "så vill jag icke yrka den som ett föremål för förhör eller examen; men det är ganska säkert, att om innanläsningen skall övas väl i skolan, så begagnar man därvid icke religionsböcker allena, utan även andra skrifter, som giva omväxling i övningarna. Därtill är utan tvivel berättelser ur svenska historien de tjänligaste. Jag kan icke ens föreställa mig, att en folkskola skulle få sig läroböcker föreskrivna, utan att även historiska finnas däribland. De må vara examensföremål för dem, som vilja gå längre, men för de barn, som inhämta blott det ringaste kunskapsmättet, må de vara föremål för endast innanläsning." Han opponerade sig också mot bestämmelsen om skolpliktsåldern, dvs att undervisningen borde begynna, då barnen uppnått en ålder av "från och med 7 till och med 9 år". Att utsätta en så tidig ålder för skolgångens början skulle medföra den olägenheten, att skolan översköldades med barn och att man där måste hava större utrymme än annars skulle behövas. Skolan vore nämligen då nödsakad att mottaga alla barn i församlingen från 7 års ålder och måhända behålla dem ända till dess de var i ålder att börja nattvardsläsningen, dvs från sjunde till femtonde året. Härför skulle krävas stora skolhus och "mycket skolmaterialier". Mot stadgandet om tvångsåtgärder gentemot tredskande föräldrar inlade han en bestämd gensaga. Barnens skiljande från hemmet och utmätning av kostnaderna för deras underhåll och undervisning var enligt hans mening alltför långtgående åtgärder. För den händelse varningar visade sig fruktlösa, borde i stället utdömas lämpligt vite. Så hade exempelvis i resolutionen på prästerskapets besvär år 1723 stadgats en plikt av 2 mark silvermynt för den, som efter 2:ne gånger erhållen varning, av tredska eller utan laga ursäkt, eftersatte sin skyldighet att hålla sina barn till undervisning. Han ville icke tro, att utskotten varit okunniga om detta stadgande. Då det nu fanns en sådan bestämmelse, borde den också användas, "såsom i

min tanke ganska lämplig och verkande till ändamålet". Om föräldrarna kom att vidkännas böter för underlåtenhet att hålla barnen till skolgång, "lära de utan tvivel snart rätta sig". Hartmansdorffs yrkande gick ut på, att ifrågavarande punkt skulle erhålla följande lydelse: "Föräldrar eller målsmän, som tredskas att efterkomma skolstyrelsens föreskrifter angående barnens skolgång, skola varnas av skolstyrelsen och, där detta icke hjälper, åläggas viten av kyrkorådet eller den sockennämnd, som kan varda inrättad." Hartmansdorff lyckades dock ej vinna gehör i ståndet för detta sitt yrkande, utan adeln beslöt att ifråga om denna punkt ansluta sig till utskottens förslag.

Även en rad andra talare underkastade utskottsförslaget en mycket ingående granskning under den utdragna debatten på ridarhuset, som pågick i hela 4 dagar, nämligen den 10, 13, 17 och 18 februari. Ett stort antal talare uppträdde å andra sidan till försvar för betänkandet och de principer, som låg till grund för utskottens förslag i olika punkter. Bland dessa märktes särskilt landshövdingen i Visby M. S. von Hohenhausen, friherre J. A. Gripenstedt, B. Ribbing, E. von Troil, A. Lagergreen m. fl. Huvudtalaren till försvar för utskottsbetänkandet var Georg von Rosen, ehuru han i en eller annan detaljfråga förklarade sig ha intagit en annan ståndpunkt än majoriteten inom det sammansatta utskottet. "Jag anser mig skyldig", yttrade han, "att inför ridderskapet och adeln i någon mån göra reda för de grundsatsar, som lett utskotten att avgiva detta betänkande".

I sitt anförande utgick von Rosen ifrån, att de i första paragrafen av förslaget till folkskolelag upptagna bestämmelserna, nämligen om minst en fast skola i varje pastorat, "otvivelaktigt grundlägger den övriga delen av betänkandet". Man hade under debatten gjort gällande, "att lagstiftaren borde framgå med varsamhet och icke för bestämt föreskriva villkor, som möjligen kunde göra förslaget motbjudande för menigheten". Även han var av den mening, att man borde med varsamhet framgå i en så viktig sak, "men efter mitt förmenande äger staten ovillkorligen vissa rättigheter eller vissa anspråk på var och en enskild medborgare i samhället. Såvida man antager denna grundsats såsom sann, måste man även antaga, att lagstiftaren icke endast har rätt utan även lika stor plikt att föreskriva en lag, varigenom dessa anspråk

kunna göra sig gällande.” ”Såvida vi äga någon fordran på vissa förbindelser, som alla skola uppfylla emot samhället, så måste vi även äga rättigheten att föreskriva de villkor, som äro oundvikliga härför. Härtill tror jag skolan är nödvändig.”

Därmed kom von Rosen in på frågan om fasta och flyttande skolor. Man kunde visserligen ifrågasätta, ansåg han, vilken av dessa skolformer som vore nyttigast och mest användbar i vårt land. ”Men den övertygelse, som yttrades av praktiskt sakunniga män inom utskotten, isynnerhet av präste- men även av bondeståndets ledamöter, har bestämt beslutet, grundat därpå att man sällan, för att icke säga aldrig, kunde få skickliga skollärare under en sådan form, som de ambulatoriska skolorna i allmänhet hava.” För talaren syntes det uppenbart, att det icke vore möjligt att få någon skicklig lärare, som åtog sig ”det odiösa bestyret” att fara omkring utan något särskilt hemvist, som de ambulatoriska lärarna nödgades göra. Nu hade utskotten emellertid medgivit, att de lokala förhållandena i vissa fall kunde göra det nödvändigt med ambulatoriska skolor. Utskotten hade således icke avstyrkt, icke en gång avböjt dem utan tvärtom uttryckligen föreslagit, att församlingarna skulle äga rättighet att inrätta sådana på samma grund, som föreslagits beträffande de fasta, nämligen att de skulle bekostas gemensamt av församlingens invånare. Men även där ambulatoriska skolor var nödvändiga, hade utskotten funnit, att en fast skola under alla förhållanden var nödvändig i varje pastorat. Den fasta skolan borde nämligen vara en medelpunkt för undervisningsanstalterna inom pastoratet. De ambulatoriska lärarnas bildningsgrad höjde sig i allmänhet inte över det kunskapsmåt, som behovet påkallade. Utskotten hade därför ansett, att ”en skollärare på fast fot” borde finnas inom varje pastorat, ”dels för att kontrollera de ambulatoriska skollärarna, dels för att understödja den ambulatoriska skolläraren, då han kan behöva detta understöd av den fasta skolans lärare”. De barn, som dagligen undervisades i den ambulatoriska skolan, kunde nämligen ”någon gång” skickas till den fasta skolan, ”för att där prövas och examineras samt därjämte handledas och undervisas”. Den fasta skolan skulle därjämte vara en ”prövningsinstitution, huruvida de föräldrar, som själva undervisade sina barn, verkligen fullgjorde sina skyldigheter. Föräldrarna hade nämligen i den föreslagna stadgan blivit ålagda att

då och då skicka sina barn till skolan för att inhämta ”vad som icke i föräldrahuset kunnat läras”. ”När nu den fasta skolan står inom varje pastorat liksom en examensinstitution, dels såsom en undervisningsinstitution, dels såsom en prövningsinstitution, huru föräldrarnas undervisning sker, så har skolan uppfyllt sin bestämelse, det finns icke något band, som tvingar barnen i skolan, såvida föräldrarna uppfylla sina åligganden.”

I ett följande anförande gick von Rosen närmare in på de i utskottsförslaget föreskrivna tvångsmedlen, då det gällde efterlevnaden av gällande bestämmelser. Man hade ansett, att dessa var alltför långtgående. Han ville icke bestrida, att föräldrarna måste anses äga en viss rättighet att bestämma över sina barn, och att denna rättighet borde respekteras av lagstiftaren. Men han kunde icke föreställa sig att denna rättighet någonsin kunde få gå så långt, att föräldrarna skulle äga att vanvårda barnen, ”och till detta vanvårdande måtte höra felaktig eller bristande undervisning i de kunskapsgränser man såsom kristen och medborgare i staten måste hava inhämtat”. Måne det allmänna skall vinna på, att dessa barn utav brist på undervisning sakna icke blott förmågan att skaffa sig bärning utan även den enskilda tillfredsställelsen, som bildningen skänker?” Man hade gjort gällande, att församlingarna själva borde få lagstifta i dessa avseenden. Resultatet skulle då komma att rätta sig efter majoritetens uppfattning av ämnet, och följderna därav under en tilltagande folkökning bliva ökad fattigdom och osedlighet. ”Ty den som icke från barndomen blivit vand att tänka sedligt och handla därefter, honom skall måhända snart fattas förmågan att försörja sig, ty fattigdomen härör ofta från brist på undervisning och uppfostran, och där dessa brister visa sig, måste lagstiftaren komma till hjälp.”

Man kunde ha väntat, att von Rosen med denna sin inställning till kunskapsproblemet, då det gällde allmogens barn, skulle ha uppträtt till försvar också för utskottsförslaget om obligatoriska kunskaper även i medborgerliga ämnen. Denna punkt hade emellertid, framhöll han, vid överläggningarna inom utskotten vållat mycket bekymmer. För sin del hade han därvid kommit till den övertygelsen, att man vid bestämmandet av minimikunskaper först måste göra sig reda för, vad staten och den lagstiftande makten i detta fall hade ovillkorlig rätt att fordra. Han sade sig betvivla,

att utskottet vid sitt övervägande av denna fråga funnit den rätta avvägningen. "Jag betvivlar, att man gör rätt, då man fordrar av alla, att de skola känna de första grunderna av naturläran, äga kännedom om det allmännaste av fäderneslandets historia och geografi, äga försvarlig färdighet i svenska språkets rättskrivning eller ens att de skola skriva. Jag kan föreställa mig en mängd av individer i samhället, som uppfylla sin plats ganska väl och ganska väl uppfylla sina förbindelser emot sig själva och samhället, utan att kunna skriva, utan att kunna geografi, utan att kunna historia." Han såg således inget skäl, varför lagstiftningen skulle pålägga dem ett kunskapsmått, som de varken för deras inre tillfredsställelse eller för sin verksamhetskrets behövde. Han trodde visserligen, att var och en, som strävade framåt i kunskapsmått, borde hava tillfälle att lära. Det var därför han hade önskat den fasta skolan försedd med en lärare, som kunde ge dem önskad undervisning, så att de kunde inhämta det kunskapsmått, som utskottsförslaget föreskrev. Man borde emellertid skilja mellan önskan och fordran. "Jag tror, att om man engång skall komma därhän att se allmänheten så utbildad, så bör man dock icke på en gång göra språnget för stort. Därigenom uppkommer något motbudande, en motvilja mot skolan, som vi bör akta oss för." Han hemställde nu, om icke utskottens betänkande i detta avseende borde undergå en förändring. "Vi böra påminna oss, att den egentliga uppfostran, den egentliga bildning vi här åsyfta, är vad som fordras, och icke vad man kan önska."

Försvaret för utskottens förslag i denna punkt togs i stället upp av Arvid Ribbing. Utskottens mening hade varit, framhöll han, att de ifrågavarande kunskaperna i naturlära, geografi och historia borde kunna inhämtas i samband med övningarna i innanläsning. Dessa övningar kunde nämligen mycket väl läggas så och härför användas sådana böcker, att någon kunskap på samma gång inhämtades "i den för barnens fattning så svår ansedda kännedomen om vad historien, naturläran o. s. v. innehåller". De lärostycken, som i förslaget föreskrevs, var icke heller bestämda att inhämtas till någon viss grad. "Det är en omväxling för barnen, då de jämt undervisas i religionen, att få t. ex. en beskrivning på att jorden icke är platt utan rund, huru sol- och månförmörkelser tillkomma, vad de tecken, som finnas i almanackan upp-

tagna, betyda o. s. v.; och jag har ofta sett, huru barnen med begär uppfatta dessa enkla framställningar. Då dessa kunskapsstycken uppräknas, må de förefalla såsom vore de något svårösta, men jag tror knappast, att en folkskola kan rätt drivas, utan att man där läser alla dessa ämnen." Det var således, ansåg han, ingen fara att antaga denna paragraf, varom man övertygades, när man med noggrannhet fästade sig vid det hela av den föreslagna författningen. I denna författning stod det ingenting om, att de som läste hemma skulle kunna allt, vad som lästes i skolan, "utan paragrafen börjar försiktigtvis med det stadgandet, att ett barn, som begagnar skolan, skall inhämta dessa kunskaper". "Något försåt, om man så behagar yttra sig, finnes således icke inlagt i författningens stadganden."

Vägande inlägg till förmån för utskottsförslagens bestämmelser om obligatoriska kunskaper även i medborgerliga ämnen gjordes också av C. A. Mannerskantz och von Hohenhausen. Den förre sade sig ej ha kunnat finna annat, än att det stadgande om minimikunskaper, som upptagits i utskottsförslaget, vore "riktigt och ganska tillämpligt". Meningen var ej, att detta kunskapsmått skulle ovillkorligen fordras av alla barn. Barn med trög fattningsgåva kunde givetvis icke hinna att under skoltiden inhämta alla de i förslaget föreskrivna kunskaperna och när det i de föreslagna bestämmelserna medgavs, att fattiga föräldrars barn icke behövde gå alla dagar i skolan, så var det tydligt, att icke heller dessa, om de ej var begåvade med utmärkt fattningsgåva, skulle kunna förvärva hela det kunskapsmått, som i förslaget föreskrevs. Innebörden av nämnda stadgande var endast den, att barnens skolgång skulle fortsätta, så länge de ej inhämtat de föreskrivna kunskaperna. Det utgjorde således en garanti för barnens rättighet att bli väl undervista i deras barndom. Den senare talaren framhöll, att det ej fanns något skäl att inskränka på det angivna kunskapsmättet. Det var bondebefolkningens barn, som framför allt skulle komma att bevista dessa skolor. När nu från bondeståndet utgick en fjärdedel av hela vår representation, "så är det väl skäl att i dessa skolor meddelas undervisning i fäderneslandets historia samt om landets läge och beskaffenhet". Medborgerliga kunskaper fordrades nu överallt. I skolorna i Tyskland lästes numera 10 gånger mera än förr, "och 10 gånger äro vi efter dem i allt".

”När vi nu utgiva en ny skollag, varför skola vi offentligen tillkännagiva, huru mycket vi stå efter och att vi ämna förbliva därvid och gå tillbaka i stället för att uppmuntra dem, som vilja förvärva högre kunskaper, varigenom intet större tvång uppkommer för den fattige, än som nu äger rum, och inga överdrivna fordringar på den mindre bemedlade.”

Efter den långa överläggningen om denna punkt i förslaget skred man till votering. Mot utskottets förslag ställdes ett av von Hartmansdorff framlagt yrkande, som gick ut på, att ifrågavarande punkt skulle få följande lydelse: ”Intet barn av någotdera könet må upphöra med hemläsning eller skolans begagnande, förr än det hunnit lära: a) att väl läsa innantill svenskt och latinskt tryck; b) biblisk historia och den religionskunskap, som erfordras för att av prästerskapet emottagas till nattvardsläsning; c) kyrkosång; d) skriva; e) de fyra räknesätten i hela tal. Undantag må endast för bristande naturanlag beviljas.” Vid voteringen avgavs 11 röster för utskottets förslag och 12 röster för Hartmansdorffs, vilket senare således förklarades godkänt. Med anledning av denna utgång begärde Bengt Ribbing att till protokollet få på det kraftigaste reservera sig mot det fattade beslutet ”under förmälan, att han ansåg hela principen för den goda skolan därigenom vara bruten.”

I övrigt gav debatten på riddarhuset till resultat, att utskotts-
betänkandet i alla väsentliga punkter godkändes, dock med en del mindre ändringar, tillägg och justeringar. Beträffande anslaget till seminarierna beslöts, att det av utskotten föreslagna beloppet på 500 rdr till varje seminarium skulle höjas till det dubbla. Detta beslut innebar, att anslaget till inrättande av seminarier i huvudstaden och i de 12 stiftsstäderna skulle bestämmas till 13 000 rdr, dvs 1 000 rdr till varje seminarium, och att detta anslag skulle uppföras bland statsutgifterna på vederbörlig huvudtitel, dvs bland de ordinarie statsutgifterna.

b. Bondeståndet.

I bondeståndet hade man redan den 6 februari börjat behandlingen av det nya utskotts-
betänkandet, och debatten pågick där i tre hela dagar, nämligen den 6, 10 och 13. Det blev en mycket

kritisk granskning av såväl betänkandets grundprinciper som de olika detaljbestämmelserna i det av utskotten framlagda förslaget till folkskolestadga. Inställningen på oppositionellt håll inom ståndet klargjordes redan i debattens början av Peter Jönsson från Jönköpings län. ”Ifrågavarande ämne” yttrade han, utgör ett bland de viktigaste föremål för rikets ständers uppmärksamhet. Det avser en förkovran i den religiösa och kristliga bildningen och ett försök att förbättra nationen genom en högre moralisk kultur, vilken alltid bliver en följd av den sanna bildningen”. Behovet av större upplysning måste erkännas vara mycket stort. Det var endast i avseende på sättet att gå tillväga för bibringande av denna upplysning, som meningarna voro delade. ”Ändamålet är ett och medlen något annat.”

Vad Peter Jönsson i främsta rummet vände sig mot var den av utskotten hävdade principen, att kostnaderna för folkskolereformens genomförande i huvudsak skulle bestridas av församlingarna själva. Detta skulle innebära, att kostnaderna bleve allt för stora i förhållande till folkets förmåga att bära dem. Inom ståndet hade vid återremitteringen av utskottens första förslag uttalats den förhoppningen, ”att folkundervisningens befrämjande skulle kunna tillvägabringas medelst användande därtill av ecklesiastiska medel, vilka isynnerhet genom biskopsämbetens upphörande blevo för ändamålet disponibla.” Då utskottens nu framlagda förslag innebar, att tillsynen över folkundervisningen skulle uppdragas åt biskopen, ”synes därav, att man ej har något biträde i kostnaderna att vänta på det hållet”. Utskottsförslagens genomförande skulle innebära, att man ”medelst ett penndrag” tillskapade 2500 nya lärare (dvs genom bestämmelsen om en fast skola i varje pastorat), vilkas avlöning folket måste bekosta. I kyrkolagen föreskrevs, att klockaren var skyldig att undervisa församlingens barn, ”mot en viss måttlig ersättning”. ”Utskotten låts dock ej veta om denna plikt”. Lönen till skolläraren skulle enligt förslaget utgå med 16 tunnor spannmål utom bostad och övriga förmåner. Dessa löneförmåner ansåg Jönsson så mycket mer orimliga ”som en komministersadjunkt ofta får åtnöja sig med mindre lön”. För den fasta skolans verksamhet hade utskotten bestämt en undervisningstid av 8 månader om året. Med hänsyn till de lokala förhållandena skulle en sådan skola måhända ej kunna begagnas av mer än $\frac{1}{3}$ av för-

samlingens barn, varigenom denna undervisning skulle bli alltför kostsam. Ambulatoriska skolor kunde visserligen enligt förslaget komma ifråga i vissa fall, ”men lärarna i dessa skolor skulle naturligtvis också åtnjuta löner, och vem skulle betala allt detta?” Folket var i allmänhet urständsat att uthärda större utgifter än som redan förefinns. ”Se vi dessutom på ändamålet, så kan man ej annat än medgiva, att lärarna hade mer nytta av skolorna än församlingens barn, och därhän böra vi ej låta det gå.”

Peter Jönsson vände sig också mot det enligt hans mening allt för dryga kunskapsmått, som satts som villkor för befrielse från skolplikt. Undantag skulle få äga rum, endast då trög fattningsgåva eller bristande naturanlag gjorde sådant undantag nödvändigt. Detta stadgande var enligt hans mening ”av mindre grannliga beskaffenhet” (dvs ej vidare hänsynsfullt mot ifrågavarande barn). Minimikunskaperna borde därför inskränkas till följande: a) att med lätthet läsa rent och väl svenska språket innantill såväl latinsk som svensk stil; b) skriva; c) religionskunskap och biblisk historia; och d) kyrkosång. Även ett barn med trög fattningsgåva borde kunna bibringas dessa kunskaper, ”och med dem bliva en ganska duglig och aktningvärd medlem av den arbetande klassen”. Enligt utskottsförslaget om minimikunskaper ”skulle en trög fattningsförmåga eller bristande naturanlag göra omöjligt för många barn att genomgå en skolkurs, vilket, då anledningen kommer att uti deras prästbevis insättas, skulle hava menligt inflytande på deras framtid, och olägenheten därav följa dem hela livet igenom”.

Dessa anmärkningar mot utskottens nya betänkande varierades sedan på olika sätt av en lång rad talare i den följande debatten. Anders Trysén från Östergötland ansåg, att där de lokala förhållandena medgav det, kunde en fast skola vara både det enklaste och billigaste sättet att ordna folkundervisningen. ”Men att där hinder möta, tvinga en kommun till onyttiga kostnader, därtill finner jag ingen anledning. Min övertygelse är att barnen lika ordentligt och fullt ut kunna lära lika mycket, om detta stadgande försvinner, och att, i det stället, det bliver varje kommun öppet att om skolans anläggning förfoga efter eget gottfinnande, då den i övrigt underkastat sig skyldigheten att antaga lärare med de kvalifikationer lagförslaget föreskriver och bibringa sina barn det minimikunskapsmått, som däri är bestämt.”

Man opponerade också mot bestämmelsen, att lästiden i de fasta skolorna skulle utgöra minst 8 månader om året. Med bestämmelsen i utskottsförslaget, att, där lokala förhållanden gjorde det nödvändigt, även ambulatoriska skolor skulle få inrättas, gällde det att undvika, att församlingen belastades med avlöning till mer än en lärare. Henrik Hansson från Elfsborgs län föreslog därför, att den årliga lästiden i de fasta skolorna skulle inskränkas, så att läraren där skulle kunna fungera som lärare även i de ambulatoriska skolor, som möjligen skulle behöva inrättas inom församlingen. Härigenom skulle, menade han, ”antalet av den stora personalen, som utskotten föreslagit”, minskas. Antagandet av utskottsförslaget i denna punkt skulle nämligen innebära ”ett alltför drygt fortfarande onus för den redan förut med pålagor nog hårt betungade och till större delen utfattiga allmogen”.

Lars Pettersson från Bleking vände sig med indignation mot bestämmelsen om vissa minimikunskaper för befrielse från skolplikt. Om denna punkt skulle komma att strängt tillämpas, beklagade han ”hela svenska allmogen, emedan skolväsendet då skall förorsaka denna medborgarklass en börda, som jag befarar i tidens längd ej kan uthärdas.” Han fruktade, att ganska många barn, även med största ansträngning, ej skulle kunna under vanliga skolåldern förvärva sig detta kunskapsmått. Särskilt förhatlig var för honom kravet på ”försvarlig färdighet i svenska språkets rätt-skrivning”. En sådan färdighet var ej någon utanläxa, ansåg han. Den måste ”inskräpas i det mognare begreppet, som är mera sällsynt hos barn”. Följden av ett sådant stadgande skulle bliva, ”att största mängden av skolungdom ej finge lämna skolan, förrän de voro nära nog för gamla att vänjas vid arbete, — och lära de slöjder, som för jordbruket och lantmannanäringen äro oundgängliga”. ”Att utan något särdeles undantag inöva varje barn till fullkomliga skriftställare”, därpå lade han ganska ringa vikt, enär han ansåg, att varken det allmännas eller enskilt väl berodde därpå. ”För min del undrar jag, huru vårt fattiga Sverige skulle komma att se ut, om den tid inträdde, att allmogens alla söner sökte skrivpennan till yrke. Vem skulle då gripa till yxan, spaden, slagan och plogen? Eller vem skulle förrätta de många hundratusentals mödosamma dagsverken, som för folkets bärgning och samhällets bestånd äro så oundvikligt nödvändiga? Det gamla

fäderneslandet lärer väl få behålla sin vanliga natur, och det behöver alltså sin vanliga arbetskraft." Ännu mera förkastligt fann han det vara, att flickorna skulle få samma "grundliga övning i skrivsättet". "De högbördiga och förnäma fruntimren, som hava tillfälle att förvärva sig alla möjliga kunskaper, hava ännu icke fått inträda i statsmannayrket eller på ämbetsmannabanan. Behovet har lyckligtvis icke fordrat det ännu och kommer väl aldrig att göra det. Mycket mindre kan då den ringare medborgarklassens döttrar förvänta ett sådant inträde, och thy förutan bleve det ganska få av denna folkklass, som kunde göra sig det ringaste gagn av en sådan lärdom." Mera maktpåliggande "och såsom ett oeftergivligt villkor" ansåg han det vara, att allmogens döttrar finge "jämte det de förvärvade de av mig förut antydda religions- och bokkunskaper (dvs innanläsning och kristendom) under tjänlig ålder övas uti de handaslöjder och arbeten samt de flerfaldiga ombestyr, både inom och utom hus, som en omtänksam och värdig husmoder bör känna och kunna verkställa". Därmed skulle hon tvivelsutan göra sin man och de sina mera lyckliga än den hustru, som glömsk av sina husliga plikter kan för mycket fästas vid skrivbordet och toaletten (dvs omsorgen om sitt yttre).

Även Peter Mårtensson från Jönköpings län opponerade mot, att kravet på minimikunskaper sattes lika för båda könen. "Jag vill fråga", yttrade han, "behöver en bondflicka känna det allmännaste av fäderneslandets historia och geografi samt naturläran jämte rättskrivning och quattuor species? Jag tror det icke. Måne hon ej kan vid mognare ålder med lika färdighet sköta de göromål, som tillkommer det kvinnliga könet, utan att äga detta kunskapsmått? Jag tror det senare. Hon lärer väl icke framför mannen bliva anlitad till att förrätta bouppteckningar eller övertaga någon inspektionsbefattning." Han yrkade därför avslag på denna bestämmelse, helst han förmodade, att de föräldrar, som ägde råd därtill, icke torde underlåta att lämna sina döttrar tillfälle få lära såväl detta som vad som hörer till den rena och sanna kristendomen, "utan några lagstadganden, som föreskriver minimibeloppet av lärdom".

Kunskapsfordringarna, då det gällde de fattiga barnen, var ett känsligt kapitel. Det kunde ju hävdas, att något undantag för

dessa ej borde göras, eftersom det allmänna hade att bestrida kostnaderna i sådana fall, och att fattigas begåvade barn borde ha samma möjligheter som de bättre situerades att skaffa sig kunskaper genom skolan. Den mera krassa synpunkten på detta problem kom till uttryck i ett anförande av Peter Peterson från Slätthult, Jönköpings län. Det vore bra hårt, yttrade han, "om fattiga torpare skulle taga kläderna av kroppen för att barnen skulle få lära sig namnen på Sveriges städer. De fattiga torparbarnen bliva visst inga stats- (dvs riksdagsmän) eller valmän, då de icke engång hava utsikt att få en hemmansdel." Undervisades de väl i religionen, så vore detta tillfyllest. Av den övriga kunskapen kunde de aldrig få något gagn motsvarande de fattiga föräldrarnas uppoftningar. "Jag misskänner ingalunda det goda i utskottens åsikt, men herrarna, som där sitta och tala om undervisningen och stora fordringar samt tvångsmedel, veta väl föga, vad den fattige får lida, om han skulle sälja sista tröjan, för det barnen, som sedan skickas ut att bliva vallgossar och barnflickor, skola lära historia och geografi. Det kan vara vallgossen och barnflickan till föga nytta, om Ämål ligger i Dalsland eller Skåne, och om de veta, att Karl X:s son hette Karl XI." "Herrarna i utskotten må gärna tala granna saker om upplysning och bildning och om nödvändigheten att inse sina plikter och uppfylla sin bestämmelse och om historia och geografi som medel därtill. Vi däremot böra tänka på vad som är möjligt, att skona den fattige. Jag tänker att mycket hederligt folk levat och dött i Sverige, som levat sin värld och uppfyllt sina plikter så bra som många herremän utan att varken ha varit skrivkunniga eller läst historia och geografi. Och jag tänker det kan väl gå an ävenså hädanefter."

Mot den föreslagna bestämmelsen att det skulle åligga församlingarna att uppbygga och underhålla nödiga skolhus restes starka invändningar. Särskilt i skoglösa orter skulle ett sådant åliggande kunna bli synnerligen betungande. Man ifrågasatte, om ej "statens mellankomst" framför allt vore av behovet påkallad "vid skolans första anläggning och skolornas anskaffande". Den föreslagna bestämmelsen ansågs så mycket mer obillig, som det var just de fattigaste församlingarna, som hade befolkningen spridd "på avlägsna enstaka hemman". Nyttan och ändamålsenligheten av en fast skola var således här minst, men kostnaderna störst, eftersom

församlingen var nödsakad att anskaffa lokaler även för de ambulatoriska skolor, som måste inrättas jämte den fasta. Just i sådana fall var det nödvändigt, att staten trädde emellan redan vid själva organiserandet av skolväsendet inom församlingen. En undersökning av de lokala förhållandena måste därför sättas i gång, så snart någon församling anmälde oförmögenhet att ensam bekosta uppförandet av nödiga skolbyggnader.

Den föreslagna skyldigheten för församlingarna att ensamma svara för skolbyggnaderna innebar i själva verket en skärpning av utskottens ursprungliga ställningstagande i denna fråga. I det första betänkandet hade föreslagits, att om någon församling av fattigdom var urståndsatt att själv bekosta inrättandet eller uppförandet av nödiga skolhus, så skulle den av allmänna medel kunna erhålla undsättning, dock endast i form av lån. Denna bestämmelse hade i det nya utskottsförslaget blivit utesluten med anledning av en del anmärkningar, som under ståndsdebatterna blivit riktade mot densamma. Utskotten hade ånyo övertvägt denna fråga, heter det i betänkandet, och därvid kommit till det resultat, att knappast någon, kanske ingen församling vore så medellös, att den ej skulle kunna utan alltför stora svårigheter gå i författning om uppbyggande och underhållande av nödiga skolhus, under förutsättning att den erhöi tillräckligt rådrom och om husen uppfördes "med nödig enkelhet och sparsamhet". Till följd av dessa övertväganden hade utskotten således ansett sig böra avstå från det i det första betänkandet gjorda förslaget, att staten genom lån skulle lämna understöd till uppförande av skolhusbyggnader. Ej minst med anledning av denna ändrade inställning från utskottens sida var det som debatten i bondeståndet understundom blev en smula hetsig och bitter. Ej ens i form av lån skulle det nu bli fråga om understöd från det allmännas sida. Det enda rimliga vore dock, att staten kom fattiga församlingar till hjälp vid uppförandet av de behövlige skolbyggnaderna och att detta bidrag lämnas ej i form av lån utan som kontantunderstöd. Man ville dock därmed ingalunda göra anspråk på befrielse från alla kostnader för anskaffande av skolhus. Det var de kontanta utläggerna det gällde. Det nödiga arbetet för husens uppförande skulle församlingsinvånarna själva ha att svara för.

Under debatten i bondeståndet hade således det nya utskotts-

betänkandet på viktiga punkter utsatts för en mycket häftig kritik. Å andra sidan saknades ingalunda försvarare för de av utskotten hävdade grundprinciperna för ett ordnande av folkundervisningen. Som en av de första talarna vid överläggningarna i ståndet den 6 februari tog Hans Jansson till orda. Det hade ej varit utskottens mening, framhöll han, att påtvinga kommunerna annat än vad som stod i deras förmåga att åstadkomma. "Jag har för min del noga övertvägt detta viktiga ämne och erkänner med tacksamhet, att utskotten uti det ifrågavarande förslaget nedlagt en berömlig möda och däri meddelat välgörande stadganden, vilka med få undantag äro tillämpliga uti större delen av Sverige." En föregående talare hade isynnerhet fäst sig vid de enligt hans mening alltför höga lärarlönerna. Jansson medgav, att för en del mindre och fattiga socknar den föreslagna lönen skulle kunna bli rätt betungande. Men då bestämmelsen om lönebeloppet samtidigt innehöll en föreskrift, att avlöningen till läraren i sådana församlingar skulle utgå av statsmedel, så syntes honom någon svårighet icke behöva uppstå för realiserandet av förslaget i denna del. Att skolorna skulle hållas öppna minst 8 månader av året ansåg han ganska lämpligt. Meningen med detta stadgande var ingalunda, betonade han, att skolbarnen ovillkorligen under hela denna tid borde "iakttaga skolgångsskyldigheten", men tillfälle till undervisnings erhållande under så lång tid borde stå öppet för dem, som ville begagna sig därav. Kritiken mot de föreslagna söndagsskolorna tillbakavisade han. Erfarenheten hade på många håll vitsordat deras välgörande verkningar, och han ansåg därför föreskriften om inrättande av sådana vara ganska ändamålsenlig. Visserligen kunde föreskriften bli svår att iakttaga för de mera avlägset boende barnen, men om nit för saken fanns hos föräldrarna, borde ingen uppoffring anses för stor, och det vore dessutom enligt hans mening bättre, "att barnen om söndagarna vistas tillsammans med sina själasörjare än att dem lämnas tillfälle till onyttiga förströelser". För Jansson framstod det som önskvärt, att betänkandet ej i ståndet gjordes till föremål för allehanda anmärkningar ifråga om detaljbestämmelser. "Jag skulle anse, att ståndet gjorde bäst, om det antog betänkandet i sin helhet, så att det ej må bliva sönderplockat, och allt ändamål således förfelat. Ingen avgift utgår från folket till någon större eller mera välgörande

anstalt än den ifrågavarande, emedan den avser människosläktets bildning och förädling, och vad som uppoffras därför är icke bortkastade penningar." Man borde ej fästa sig för mycket därvid, att ett slags tvång hade befunnits nödvändigt vid tillämpningen av de föreskrifter, som utskotten tillstyrkt. "Det är nödvändigt att i sådant avseende hava en bestämd lag för att tillintetgöra verkan av okunniga föräldrars vårdslöshet och motvilja. Det är en plikt att vara sträng i dylika fall. En eftergift härutinnan kan fördröja en hel generations moraliska utveckling." Jansson slutade sitt anförande med att ännu en gång lägga ståndsbröderna på hjärtat att ej göra för många anmärkningar vid utskottens förslag. Han vädjade också till representanterna för de orter, varest skolor redan fanns inrättade, att ej motsätta sig, att även andra orter komme i åtnjutande av samma förmåner.

Även Nils Persson från Södermanland varnade ståndsbröderna för ett alltför kritiskt nagelfarande av förslagens detaljer. "Att nu ändra och sönderplocka betänkandet skulle leda därhän, att det goda ändamålet för en längre tid uppsköts. Saken är av för mycket vikt att röna en sådan utgång, och man bör taga mera i betraktande de välgörande följder förslaget kommer att medföra än för mycket fästa sig vid de olägenheter och uppoffringar, som därav kunna uppkomma."

Dessa varningar hade dock föga effekt, och den ene talaren efter den andre gick till storms mot olika punkter i det framlagda betänkandet. Mot slutet av den utdragna debatten fann sig den gamle folkskoleförkämpe Sven Heurlin också föranlåten konstatera, att det kompakta motståndet mot det framlagda utskottsforlaget kullkastat alla förhoppningar om en tillfredsställande lösning av folkskoleproblemet. Om hela världens vältalighet hade sökt övertyga honom, yttrade han, att betänkandet skulle inom det stånd, som saken närmast rörde, nämligen bondeståndet, komma att möta ett sådant motstånd, som det han nu hört yttras i åtskilliga av de föregående anförandena, hade han ändock ej kunnat föreställa sig, att sådant varit möjligt, helst icke någon röst hade höjt sig mot den av honom vid riksdagens början väckta motionen, "med vilken utlåtandet i det närmaste överensstämmer". "Ett sådant ombyte i åsikter är för mig alldeles oförklarligt, i synnerhet då man icke kan förneka, att det är stridande emot folkets sanna

väl och möjligheten att bereda detsamma de gudomliga fördelarna av upplysning och bildning, som det så länge måst sakna." Efter att punkt för punkt ha bemött de viktigaste av de mot betänkandet riktade anmärkningarna slutade han sitt anförande med följande patetiska vädjan: "Således mina bröder! då I känna, att ingenting gör sig själv och att stora ändamål icke vinnas utan stora uppoffringar, uppmanar jag Eder hjärtligen att med samdräkt och välvilja omfatta det för fäderneslandet och särdeles dess allmoges viktiga ämne, som nu är under överläggning och att icke alltför mycket se på de uppoffringar, som för dess framgång äro oundgängliga, på det att det stora mål: folkets upplysning och sedlighetens förbättring, som därmed är åsyftat, må kunna ernås, och var och en medborgare sättes i tillfälle att lika väl få känna sina rättigheter som sina skyldigheter och såmedelst söka förekomma maktens obehöriga inskränkningar på folkets område samt icke genom utlåtandets ogillande och sönderstyckande giva motståndarna anledning till ovisshet och tvivel om vad bondeståndet egentligen vill."

Till försvar för utskottsbetänkandet uppträdde också den gamle folkbildningsvännen Pehr Sahlström. Sedan numera genom tidsandans och händelsernas sammanträffande verkningar det blivit ställt utom allt tvivel, yttrade han, att landsbygdens invånare icke längre kunna eller böra åtnöja sig med de otillräckliga bildningsanstalter, som förefinnas, så hade detta omsider framtvingat ett resultat, "vars utveckling det under prövning varande betänkandet innefattar". "Då man härvid bör göra fullständig rättvisa åt de förenade utskotten för det fosterländska nit, den öppenhet och de upplysta åsikter, vilka gemensamt behövt anlitas för att genomtränga ämnet och därav formera ett helt och fullständigt förslag av den halt som det närvarande samt ståndet redan förut varit i tillfälle att om dess detaljer sig yttra, så vore det efter mitt förmenande bäst att detsamma, med ganska få erinringar, bifalla." Som skäl för detta sitt tillstyrkande ville han bland annat anföra, att om bondeståndet, som frågan närmast gällde, nu skulle "med sträng hand vidröra betänkandet" eller lösrycka dess särskilda delar, så skulle följderna därav bliva, "dels att medstånden, vilka efter vad jag tror mig känna, avvakta vårt beslut i ämnet, även tro sig berättigade att behandla detsamma på ett sätt, varigenom dess

goda syftemål i ett eller flera avseenden möjligen kunde gå förlorat; dels att en dylik strängare behandling skulle av upplysningens sanna vänner tydas såsom någon detta stånds motvilja eller oförmåga att rätt uppfatta betydelsen och följderna av en rätt ordnad folkbildning; vilken förutsättning, såsom verkligen saknande all grund, man bör vara angelägen att förekomma." En sådan behandling av betänkandet skulle dessutom, ansåg han, "fördröja den av oss alla så livligt efterlängtade tid, då upplysning och fosterlandskänsla, lika utbredd och tillgänglig i palatset som i kojans, skall sätta Sveriges fria söner i stånd både att inse, vad som är nyttigt och hedrande, vad som länder till egen och allmän förkovran, som även att med kraft skydda och upprätthålla det land, varvid naturen fästade dem med så oupplösliga förbindelser, den jord, som skall skänka deras och vårt stoft en av slavsinnets icke vanhelgad eller störd vila och varest våra efterkommande skola finna sig lyckliga i skyddet av de institutioner, vi kunnat bidra till att förbättra eller i ordning bringa." Det syntes honom angeläget att svenska menigheten "genom en allmännare utbredd folkundervisning och medborgerlig bildning danades för dess rätta bestämmelse samt befrias från det slags skrävålde, detsamma uti intellektuellt avseende varit underkastat och vilket så betydligt hindrat den rätta utvecklingen av dess anlag, dess själs- och kroppsförmögenheter". Han uttryckte till slut den innerliga önskan "att se denna fäderneslandets viktiga angelägenhet avgjord på ett sätt, som bäst befördrar kommande släktens sanna fördel och även möjligen i en framtid hedrar deras minnen, vilka behandlat den".

Vid debattens början den 6 februari hade ståndet beträffande ärendets handläggning beslutat, att lagförslaget skulle i sin helhet diskuteras men att därefter varje särskild punkt skulle till avgörande företagas. Sedan principdebatten avslutats vid plenum den 10 februari, gjordes ett försök från reformvänligt håll att få förslaget i sin helhet godkänt utan denna punktvisa behandling. Därvid kom ståndets sekreterare, den framstående juristen C. G. Casse, att spela en betydelsefull roll. Han framlade ett kompromissförslag som gick ut på, att lagförslaget skulle i oförändrat skick antagas, men att i stället för den av utskotten inledningsvis placerade undantagsbestämmelsen skulle efter de särskilda stadganena en särskild paragraf tilläggas av följande lydelse: "Skulle

inom någon församling genom dess vidsträckta område eller bristande tillgång hos dess medlemmar bestämda hinder möta för tillämpningen av denna lags allmänna stadganden, angående dels fasta skolors inrättande, dels därvid anställda lärares avlöning, och dels minimimåttet av kunskaper för skolbarnen, må det ankomma på den församlings egen prövning, att i dessa delar, efter omständigheterna förordna, dock så att lagens syftemål, eller att folkundervisningen inom varje skoldistrikt må bliva ordnad och mot behovet svarande, icke desto mindre uppfyllas."

Trots talrika instämmande lyckades det emellertid ej att få detta förslag antaget av ståndet. Rutberg, Strindlund och Peter Jönsson förklarade, att de visserligen instämde i sekreterarens förslag men ansågo, att ståndet borde fasthålla vid sitt tidigare beslut att punktvis besluta om det framlagda lagförslaget, "på det ej någon måtte få sin mening undertryckt beträffande en eller annan detaljbestämmelse". Om jämkning skedde i vissa paragrafer, kunde man också hoppas, att bifall från medståndens sida lättare skulle kunna vinnas. Efter slutad överläggning förklarade talmannen, att då 3 av ståndets ledamöter bestämt yrkat, att ståndets fattade beslut angående föredragnings sättet borde till efterrättelse gälla, så ansåg han, att detta ej kunde vägras. Förevarande lagförslag skulle således vid nästa plenum företagas till avgörande och därvid varje paragraf behandlas för sig.

Så skedde också vid nytt sammanträde den 13 februari. Även nu spelade ståndets sekreterare en framträdande roll genom att framlägga skickligt formulerade kompromissförslag i de olika punkterna. Beträffande de omtvistade punkterna om fasta skolor och den årliga lästiden i dessa gick det av honom framlagda förslaget ut på följande: Ståndet gillar den grundsats, att en fast skola bör finnas inom varje pastorat, men anser det böra genom en förändrad redaktion bestämdare än som skett uttryckas, att undervisningen vid den fasta skolan kan, efter skolstyrelsens prövning, flyttas till särskilda delar inom skoldistriktet; så ock att styrelsen äger bestämma, hur lång tid av året skolan bör hållas öppen. Mot detta förslag ställdes som kontraposition ett av Erik Persson, Gävleborgs län, formulerat yrkande av följande lydelse: "I varje pastorat bör finnas en eller flera folkskolor, antingen fasta eller flyttbara, efter kommunernas eget instämmande.

Åt styrelsen inom varje distrikt vare huvudinseendet å därvarande skolor anförtrott. Voteringen utföll så, att detta sistnämnda förslag erhöll 51 röster mot 49, som avgavs för det av sekreteraren formulerade förslaget. Mot beslutet reserverade sig ett stort antal av ståndets ledamöter. Ola Jeppsson från Bleking befarade, att majoritetens beslut skulle föranleda de övriga stånden att motsätta sig folkundervisningens befrämjande, vilket mål efter hans mening endast kunde uppnås genom inrättande av fasta skolor. Pehr Sahlström ansåg fortgången av folkundervisningen genom majoritetens beslut vara hämmad. I dessa båda reservationer instämde Hans Jansson med tillägg, "att sedan principen om en fast skola blivit underkänd, var hela syftningen av utskottens betänkande förfelat och allt hopp förlorat att snart få en ordnad folkundervisning i utövning satt". Liknande deklARATIONER avgavs av en del andra reservanter. Hans Persson från Gävleborgs län förklarade, att han med verklig tillfredsställelse deltagit uti det förslag, som utskotten framlagt, vilket han trott böra av ståndet godkännas, "såsom innefattande föreskrifter, de där onekligen komma att bidra till folkets upplysning". Han ansåg detta maktpåliggande ärende genom majoritetens beslut vara bragt på samma punkt som förut, "och att således utskottens tillgörande varit utan kraft".

Beträffande den likaledes omtvistade frågan om lärarnas avlöning framlades av sekreteraren ett kompromissförslag gående ut på att läraren skulle i årlig lön åtnjuta minst åtta tunnor spannmål, hälften råg och hälften av annat sädeslag, som jämte råg inom orten i kronotione utgår", och därjämte i penningar 26 riksdaler 32 skillingar banko. Mot detta förslag ställdes vid voteringen som nejproposition ett av J. J. Rutberg framlagt yrkande, att det skulle få bero på kommunerna själva att överenskomma med läraren om dennes löneförmåner och att således i detta avseende inget löneminimum skulle i författningen bestämmas. Voteringen utföll så, att det blev 51 ja-röster och 51 nej-röster. Vid öppnandet av den förseglade sedeln, befanns denna vara ja-röst, varför sekreterarens förslag förklarades vara av ståndet godkänt.

Ifråga om minimikunskaper för befrielse från skolplikt var man inom ståndet tämligen ense om, att det var nödvändigt med en jämkning i det av utskotten föreslagna stadgandet. Utan votering

beslöts, att paragrafen ifråga skulle erhålla följande ändrade lydelse: "De kunskapsämnen, som enligt 3 § 5 mom. fordras för att till lärare i folkskola bliva antagen, skola ock utgöra föremål för undervisningen i sådan skola. Dock må de skolbarn, som av fattigdom hindras att undervisningen någon längre tid begagna eller sakna nödig fattningsgåva att förvärva det fulla kunskapsmått, som undervisningen erbjuder, kunna ur skolan utskrivras, sedan de uppnått nödig kunskap i följande ämnen: a) ren och flytande innanläsning av svenska språket, så latinsk som svensk stil; b) kristendomen efter de läroböcker, som vid skolan äro antagna; c) kyrkosång."

Enligt § 8 i det av utskotten framlagda förslaget till folkskolestadga skulle nödiga ambulatoriska eller flyttande skolor kunna inrättas, då på grund av pastoratets vidd "åtskilliga byar, hemman, torp och lägenheter" voro så avlägsna från den fasta skolan, att hinder för skolans begagnande därigenom uppkom för många av församlingens barn. För dessa skolors verksamhet innehöll utskottsförslaget en del närmare bestämmelser. Som ovan blivit nämnt hade det under överläggningarna rätt delade meningar om innebörden av dessa, särskilt ifråga om avlöningen till lärarna i dessa skolor och kompetenskraven för anställning. Med bifall till ett av sekreteraren framlagt förslag beslöts nu, att ifrågavarande paragraf skulle erhålla följande ändrade lydelse: "Socken eller pastorat, där vidsträckt område fordrar en på särskilda ställen tillgänglig skolundervisning, må det vara tillåtet att utom de folkskolor, varom 1. § 1. mom. stadgar, jämväl inrätta byskolor för fattiga och ifrån folkskolan avlägset boende barn. Skolstyrelsen äger att emot de lönevillkor, som efter församlingsbornas hörande kunna överenskommas, till lärare vid byskola antaga den sökande, som inför styrelsen ådagalagt jämte utmärktare fallenhet för hemundervisning godkända prov på svenska språkets rena och flytande innanläsning, tillförlitlig kunskap i kristendom samt kännedom om kyrkosång, så ock i övrigt gjort sig känd för en sann kristlig vandel." Föremål för undervisning i byskola skulle vara det minimimått av kunskap, som i § 6 stadgades. Där skolstyrelsen ställt byskola under lärarens vid den fasta skolan i distriktet närmaste inseende, "vare dennes eller i annat fall styrelsens eget betyg, att skolbarn vid anställt prov funnits äga nödig kunskap i de ämnen, som vid

byskola inhämtas, tillfyllestgörande besked för barnet att hava sin skolgång fullbordad". Nödiga rum för byskolans verksamhet skulle det åligga församlingen att anskaffa och bekosta.

Det nya utskottsförslaget hade således genom beslutet i bondeståndet på avgörande punkter fått en annan innebörd, än vad utskotten avsett. Det slutliga resultatet av överläggningarna hade dock, som framgått av det föregående, ej blivit helt negativt, även om det ej hade lyckats att inom ståndet vinna gehör för det av utskotten hävdade kravet på fasta skolor såsom en nödvändig grundval för en ordnad folkundervisning. Att beslutet i många fall gick i en relativt positiv riktning torde i ej ringa grad ha berott på sekreterarens ingripande i samband med den slutliga punktvis företagna behandlingen av utskottsförslaget. Därvid hade man lyckats eliminera de i negativ riktning längst gående yrkandena och på andra punkter fått fram formuleringar, som kom att visa sig bli av betydelse vid den slutliga utformningen av folkskolestadgan. Särskilt gäller detta utformningen av paragrafen om minimikunskaper för svagt begåvade barn och för barn till fattiga föräldrar. Detsamma gäller bestämmelserna om verksamheten i de ambulerande skolorna, "byskolorna". I själva verket innebar bondeståndets beslut i denna punkt ett viktigt steg i utvecklingen mot en ordnad undervisning för de minsta barnen som förberedelse för den egentliga folkskoleundervisningen.

c. Prästeståndet.

I prästeståndet debatterades det nya utskottsbetänkandet vid plena den 20, 23 och 27 februari samt den 1 mars. Det blev en synnerligen ingående granskning av det framlagda förslaget till folkskolestadga, och både genom den sakkunskap på ifrågavarande område, som flertalet av de i överläggningen deltagande representerade, och genom de många värtaligt formade inläggningen kom debatten att föras på ett mycket högt plan. Debatten i prästeståndet kom också att tilldraga sig ett särskilt intresse genom att de närmast ansvariga för utformningen av de båda huvudförslagen i folkskolefrågan, nämligen biskop Heurlin och prosten Gumælius, här fick tillfälle att gentemot varandra närmare utveckla och be-

tona skiljaktigheterna mellan regeringsförslaget och det nu framlagda utskottsbetänkandet.

Principdiskussionen i frågan kom i främsta rummet att knytas till bestämmelsen i § 1 av utskottsförslaget, som innebar att i varje pastorat skulle finnas minst en fast skola och i varje socken anställas minst en lärare. Mot dessa bestämmelser vände sig biskop Heurlin med stor skärpa i ett par längre anföranden. Han redogjorde för anledningen till att regeringen funnit det nödvändigt att framlägga förslag i ärendet. Folkbildningen kunde ej längre anses motsvara tidens krav och stegrade fordringar på en allmänare och högre kunskapsgrad. Därtill kom, att under de senare åren "bildat sig en talrik klass av arbetsfolk, stående på gränsen av olyckliga proletärer, vilkas antal hotar att tilltaga i förfärlig proportion". De flesta av dem saknade förmåga, många även vilja att giva sina barn nödig undervisning, att ej säga föräldravård och uppfostran. Det var för deras skull isynnerhet, som Kungl. Maj:t ansett nödvändigt, att lagstiftningen medlande framträdde och vidtog kraftiga åtgärder, åsyftande icke blott att åt den bemedlade och bättre lottade hemmansägarens barn öppna tillfälle till inhämtande av nödiga kunskaper, utan även att åt de fattigare bereda samma fördel av en mera vårdad och utsträckt undervisning".

Utgående från dessa principer hade man i propositionen, framhöll Heurlin, ej kunnat lägga någon uteslutande vikt vid de fasta skolorna. Utskotten hade enligt hans mening i detta ord inlagt en helt annan betydelse, än den som i propositionen angivits, då det gällde skillnaden mellan fasta och ambulatoriska skolor. Med fast skola hade utskotten nämligen menat "en enda, för ett helt pastorat gemensam skolinrättning eller rättare skolhus", varuti alla barn skulle samlas och erhålla fullständig undervisning i alla de för folkskolan föreskrivna läroämnena. De ambulatoriska skolorna däremot hade utskotten föreställt sig såsom lägre och med inskränkta omfång i undervisningsämnena, "så att alla barn skola slutligen nödgas begagna den fasta skolan till inhämtande av den fastställda minimikunskapen". Hela detta föreställningssätt ansåg Heurlin "avvikande från och främmande för den nådiga propositionen". Den innehöll i mom. 5 bestämmelsen, att all undervisning skulle i samma ämnen lika fullständigt meddelas i den ambulatoriska skolan som i den fasta, och att såväl vid den förra som

den senare inga andra än behörigen godkända lärare finge anställas. Ambulatorisk och fast skola sammanföll således här till alldeles likartade och lika fullständiga undervisningsanstalter. Enda skillnaden var att i förra fallet samlades barnen på flera ställen, i flera skolhus, ehuru på olika tider, — i senare åter alla på ett enda ställe, inom ett och samma skolhus. Inom vårt land med en gles och på en vidsträckt yta spridd befolkning var det orimligt att tänka sig, att alla barn inom en församling eller pastorat skulle kunna infinna sig vid en enda, för de flesta långt avlägsna skolor. Han medgav, att det vore bättre och bleve mindre kostsamt i avseende på läraravlöning, skolhus och inventarier, om barnen kunde samlas till skolgång på ett enda ställe, men för många föräldrar skulle det då bli nödvändigt att underhålla barnen vid den avlägsna skolan, och detta skulle falla sig mångdubbelt dyrare och överstiga många föräldrars förmåga. ”Den fasta, rättare enda skolan bleve förmånlig endast för några få — för dem som bodde närmast omkring stället — och för en eller annan avlägset boende mera förmögen; men för den stora mängden medförde den icke ringaste nytta.”

Huvudmomenten i den kungliga propositionen var enligt Heurlin ”utom lärareseminarier, bekostade av staten, minst en behörigen godkänd lärare anställd inom varje församling, och denne anständigt avlönad”. Ifrån dessa föreskrifter skulle inga undantag medgivas. I övrigt borde det överlämnas åt församlingarna att efter lokala förhållanden ordna deras skolverk, likväl så att de uppgjorda reglementena skulle granskas och godkännas av stiftsstyrelserna. ”Läraren skulle vara fast — skolan eller undervisningsstället vara ett enda, fast — eller flera, likväl så, att, om en och samma församling delades i flera distrikt eller rotar, borde i alla undervisning meddelas — en viss, bestämd tid — men för övrigt uti alla undervisningsämnen. De ambulatoriska skolorna blevo således icke lägre eller ringare än de fasta. Den senare, tagen i utskottens mening, flyttades endast till en annan ort, ställe eller skolhus men hade en lika skicklig lärare med lika vidsträckt undervisningsskyldighet.” Tänkte man sig i stället de ambulatoriska skolorna, sådana de blivit ”utmålade” i betänkandet, så fordrades för visso en annan och bättre skola därjämte. ”Men då densamma icke komme att gagna eller bliva lika tillgänglig för alla, så kan

jag icke gilla, att man åtnöjes att stifta liksom en lägre apologisti inom varje pastorat — till fördel endast för några få — de mera bemedlade.” Alla borde, ansåg han, vederfaras lika rättvisa, och därför ville han fasthålla vid den grundidé, som Kungl. Maj:t i sin proposition framställt till vinnande av en allmännare och förbättrad folkundervisning.

I ett senare anförande utvecklade Heurlin ytterligare denna tankegång, att utskottens fasta skola närmast vore att betrakta som en lägre apologistiska skola. Den av utskotten föreslagna fasta skolan skilde sig, yttrade han, från den i betänkandet medgivna ambulatoriska därigenom, att i den förra meddelades en både högre och fullständigare undervisning än i den senare, ”som snarast är att anse som en förberedande klass för inträde i den fasta, som är normalskolan och står nära gränsen av en lägre apologisti”. Men detta ledde enligt hans mening till en obillig orättvisa, emedan icke alla barn kunde begagna den högre skolan, hindrade dels av avståndet, dels av föräldrarnas medellöshet.

I anslutning till sitt första anförande föreslog Heurlin, att ifrågavarande punkt i utskottsförslaget skulle få följande lydelse: ”I varje socken bör finnas en, helst fast skola, men där lokala förhållanden det förhindra, en eller flera flyttbara skolor, varuti minst en, behörigen godkänd lärare meddelar undervisning; dock må 2:ne eller flera socknar om en lärare sig förena, där folk-mängden är så ringa, att en lärare kan ändamålsenligt bestrida undervisningen samt lokalförhållandet för övrigt sådant med-giver.”

Gentemot de av Heurlin framförda synpunkterna på ifrågavarande problem tog prosten Gumælius till orda i ett par utförliga anföranden, vari han med kraft uppträdde till försvar för den i betänkandet hävdade grundsatsen om den fasta skolans nödvändighet för en tillfredsställande lösning av folkundervisningsproblemet. Flera talare hade, framhöll han, anmärkt, att de föreslagna stadgandena om en fast skola i varje pastorat icke på alla orter kunde bringas i verkställighet. Genom medgivandet om undantag efter prövning av vederbörande myndighet hade emellertid all möjlig latitud lämnats åt kommunerna. Detta oaktat hade man uttalat farhågor för att myndigheterna skulle med stöd av lagens

föreskrift kunna tvinga en församling att mot dess vilja och i trots av lokala hinder anlägga en fast skola. En sådan farhåga föreföll honom vara att bortse från föreskriften om en prövning från myndigheternas sida. Det vore snarare att befara, ansåg han, att en sådan prövning skulle resultera i ett alltför mildt än allt för hårt utslag. Man var nämligen i regel alltför benägen att rätta sig efter menigheternas önskningsar. Skulle vid något tillfälle kommunen ha blivit ålagd, vad som icke kunde anses överensstämma med billighet, så stod ju alltid vägen öppen att söka rättelse hos Kungl. Maj:t. "Ingen svårighet synes sålunda i detta hänseende möta mot stadgandet av fast skola såsom regel."

Vida vådligare var det enligt Gumælius' mening att lämna detta ärende i samma slappa skick som hittills och blott nöja sig med en nödhjälps i stället för att erhålla något bestämt och stabilt. Han ansåg sig kunna lämna den upplysningen, att inom den avdelning, där ärendet först behandlades, fanns ledamöter från alla delar av riket, "från Norrlands skogstrakter samt Upplands och Östergötlands slätter", och alla hade överensstämt däruti, att stadgandet vore både nyttigt och verkställbart under medgivande av undantag för vissa fall. Det vore ju också besynnerligt, ansåg han, om i vårt land skulle uppstå större svårigheter för antagande av en fast skola såsom allmän grundsats än i Norge, där de lokala förhållandena i det hänseendet var vida otjänligare än hos oss. "Grannrikets exempel torde i detta avseende bäst vederlägga alla inkast."

Vad det enligt Gumælius' mening nu främst gällde att ta ståndpunkt till, var frågan, huruvida vi skulle hava "ett väl ordnat skolväsende, som utbildar frön till härliga frukter för framtiden", eller om vi skulle åtnöja oss med "en nödfallsinrättning, med vilken man får hjälpa sig fram". "Går man ut ifrån den fasta skolan såsom regel, så lägges otvivelaktigt därigenom en säkrare grund för den ambulatoriska, ty från den förra komma då att utgå skickliga lärarelever för de flyttande skolorna, vilka på detta sätt slå rötter och snart förvandlas till fasta. Det är mig bekant, att i Norge, varest för icke så lång tid tillbaka skolväsendet blivit ordnat efter denna grundsats, detsamma redan vunnit den utbildning, att man anser sig åt skolinrättningen kunna giva en större utsträckning. Skola vi väl stå tillbaka för våra grannar eller

bör man mot den viktiga saken uppställa svårigheter, som icke finnas i förslaget. Jag skulle beklaga, om högvördiga ståndet genom förkastande av fasta skolan som princip rubbade den grund, varpå utskottet uppfört sin byggnad, och utan vilken någon verklig förbättring uti folkundervisningen svårligen lär kunna förväntas."

Till denna fråga återkom Gumælius i ett senare anförande. Han vände sig mot Heurlins förslag till formulering av ifrågavarande punkt, nämligen "en, helst fast skola, men där lokala förhållanden det förhindra en eller flera flyttbara skolor". Ett så formulerat stadgande skulle enligt Gumælius' mening innebära, att valet mellan den fasta och flyttande skolan bleve beroende av kommunerna själva, även om vederbörande myndighet skulle få tillfälle att yttra sig i ärendet. Resultatet skulle uppenbarligen bliva, att den fasta skolan komme att bli skjuten åt sidan. Under den föregående debatten hade en talare fällt det yttrandet, framhöll Gumælius, att vid uppgörande av det nu framlagda förslaget en stor och vacker tanke föresvävat utskotten, men att de därvid alldeles förbisett, huruvida denna ägde praktisk användbarhet och tillämpning. "Det äger sin fullkomliga riktighet, att den bestämda tanken föresvävat utskotten, att tiden nu vore inne, då ett skolsystem borde uppgöras, som grundlade en successivt inträdande utvidgning i svenska folkets kunskaper." Det viktigaste var emellertid, att ståndet bestämt uttalade sin åsikt vara den, "att det önskar att tillfälle till undervisning och inhämtande av allmänt nödiga och nyttiga kunskapsämnen öppnas och beredas de lägre folkklassernas barn icke i tillfälliga utan efter bestämd plan uppgjorda och ordnade skolor". Han förklarade sig ha kommit till den bestämda övertygelsen, "att de fasta skolorna lämnade bästa tillfälle till en fullständig undervisning", och det var därför han ivrade för att sådana måtte komma till stånd. Han vädjade nu till ståndet att antaga det av utskottet framlagda förslaget, som således innebar att i varje pastorat minst en fast skola skulle inrättas.

För de ambulatoriska skolorna hade Gumælius mycket ringa förtroende. Just genom sin karaktär att vara ständigt flyttbara hade de sin största olägenhet. De måste inrymmas i den ena stugan efter den andra, "vanligen otjänliga, och ännu mera då exempel icke lära saknas därpå, att skolbarnen bliva hopträngda med

husfolket, som varit upptaget med dess vanliga sysslor och bestyr”. Huru ofullständig undervisningen då måste bliva låg för öppen dag, ”och man kan gärna säga, att den kommun, som saknar all annan undervisningsanstalt är åtminstone utestängd från tillfället till all högre undervisning”. ”Då man ser huru i andra, kanske närliggande kommuner fasta skolor uppstått, och därjämte betraktat verkningarna av dem, skall man icke annat kunna än finna det hårt, att menigheter ännu äro, och kanske på detta sätt (dvs genom antagande av den heurlinska formuleringen) länge torde komma att förbliva i saknad av så beskaffade undervisningsanstalter.” Han fann det därför så mycket nödigare, att allt som kunde förhindra undervisningen noga tillsågs vid stiftandet av en lag, som syftar till befrämjandet av densamma, ”och att som regel måtte bestämmas, att en fast skola finnes inom varje pastorat”. ”Inget system varder på en gång fullkomnat”, men man borde dock beträda den väg och följa den, ”varpå man omsider framkommer, och detta skulle jag tro kunna ske genom antagande av den fasta skolan, varigenom nödhjälpen, som jag ville kalla den ambulatoriska, undvekes”.

I sitt försvar för den fasta skolan fick Gumælius verksamt stöd från ett flertal av ståndets ledamöter. Prosten J. Gahne framhöll, att om det var statens plikt att befördra framgången av folkskolorna, så måste det också vara dess rättighet att så inrätta dem, att de svarade mot sitt ändamål. Detta torde enligt hans mening säkrast vinnas i de fasta skolorna, där undervisningen fick en mera jämn och oavbruten gång. ”De flyttbara skulle man nästan vilja kalla nödhjälpskolor, alldenstund dessa, sedan de en kortare tid varit i en krets av socknen öppnade, snart måste där upphöra och förfoga sig till ett annat ställe.” De blev allestädes mottagna med en viss nödtvungenhet, ”ty läraren skall hårbärgeras och födas”. Skolbarnen gjorde icke sällan buller samt större eller mindre odygder, vilket framkallade missbelåtenhet och klagomål”. Prosten S. P. Bexell förklarade sig instämma i huvudsak med Gumælius. Han ansåg den fasta skolan såsom ett mål, vartill man för folkundervisningen borde närma sig. Han hade inom de sammansatta utskotten deltagit i behandlingen av denna fråga. Genom en mängd voteringar där mellan ganska motsatta åsikter hade betänkandet visserligen ej vunnit ”i inre motiverat sammanhang”,

men han önskade, att behandlingen inom riksständen måtte ”återbringa det till ett sammanfattat, verkställbart och allmänt gagneligt helt”.

Även Geijer uppträdde till försvar för den fasta skolan. Jag kan ej inse, yttrade han, ”huruledes, därför att undantag finnes, detta bör hindra att fastställa en i sig själv viktig regel. Den fasta skolan är det mål, vartill man i folkundervisningen bör närma sig, den kärna, som giver styrka och framgång åt alla bemödanden på detta fält.” Det var ej ur de lägre utan ur de högre sfärerna, som framskridandet gjorde sig gällande. ”Det utgår och har alltid utgått från det allmänna väsendet (dvs staten), utan vars inflytande familjer och kommuner ännu hade varit lämnade i sin råhet.” En rådande mening ville nu isynnerhet kasta nästan allt på kommunen. ”Jag fruktar, att det är en frihetsanda, som driver på bakspår. Ingen kan mer än jag värdera den kommunala verksamheten; men jag önskar den i närmaste sammanhang med den allmänna och offentliga samt utövad under statens kontroll. Vill man kasta folkundervisningens framsteg i vårt land endast på kommunen, — så är detta att ej blott göra den stationär, utan jag fruktar återgående. I min tanke, om ej högv. ståndet håller sig till den fasta skolan såsom regel, är den impuls, man åt undervisningen vill giva, vid denna riksdag förlorad.”

Lektor L. Laurenius förklarade sig helt instämma med prosten Gumælius och professor Geijer. Det var hans oförgrifliga mening, att prästeståndet icke borde vara det stånd, som prutade på de i betänkandet föreslagna fordringarna på folkbildningen, ”vars viktigaste hävstång den fasta skolan ovedersägligen är”. Ville de övriga stånden antaga och verkställa, vad som nu efter långt och moget beprövande blivit föreslaget, så borde väl icke prästeståndet sätta sig däremot. Såvitt han kände, hade av de folkskolor, som nu fanns, det större antalet uppstått genom prästerskapets nitiska bemödanden. ”Icke desto mindre hörde man vid sista riksdagen och har hört sedermera här och där det yttrandet, att det är prästerna, som motarbeta folkundervisningen.” Skulle således prästeståndet nu, även gemensamt med ett eller annat av de övriga stånden, för mycket inskränka detta visserligen till en början starkt tilltagna men dock i allmänhet icke overkställbara förslag, och varigenom folkbildningen för en tid kommer att stanna på

samma låga punkt som nu, så är ej osannolikt, att prästeståndet därför får uppbara skulden.”

Å andra sidan gjordes från olika håll starka invändningar mot utskottsförslaget om obligatoriska fasta skolor. Prosten K. Stenhammar sade sig vilja betyga utskotten och deras ledamöter av högvördiga ståndet, ”synnerligen allmänna besvär- och ekonomisk-utskottet, varest förslagen blivit förberedda”, sin uppriktiga aktning. Oaktat han visste värdera det varma nit, som sökt befrämja dessa förslag, hade det förekommit honom, som om man ”från första början av ämnets behandling vid innevarande riksdag utgått från en föreställning av tämligen abstrakt natur, vilken man velat göra gällande”. Han ville nu upptaga frågan, huruvida man må hoppas ”att genom ett visst mått bibringad kunskap lyfta nationalandan och verkliga förädla tänkesättet”. Han tvivlade på, att det var den uteslutande och rätta vägen att vinna ett sådant mål. Visserligen borde den näring för det inre livet, som erbjöds i ökade kunskaper och själskrafternas utveckling, så vitt möjligt öppnas för folket. ”Vem skulle icke glädja sig däröver, om även de fattigaste och ringaste i denna ökade inre skatt finna en ersättning för sparsammare yttre fördelar, en källa till den ädlaste hugnad, och en väckelse att vända sin håg från låga fördärliga levnadsvanor.” Det skulle därför enligt hans mening vara önskligt, att undervisning kunde meddelas alla och i så många kunskapsämnen, som vore för allmänheten tillgängliga. ”Men om också fast skola, i så vidsträckt mening som utskotten synes hava fattat densamma, vore det mål, till vilket man borde syfta med anstalterna för folkundervisningen, så är dock detta mål att söka blott i en avlägsen framtid — så synes det mig åtminstone”. Det viktigaste i nuvarande läge vore enligt hans mening ej stadgandet om en fast skola, utan att varje socken skulle antaga och avlöna en eller flera vederbörligen prövade och godkända lärare. ”Gärna må, om så åstundas, uttryckas, att sockenskolan helst må vara fast. Men organisationen av folkundervisningen anser jag för övrigt lämpligast överlätas åt församlingarna, under uppsikt av vederbörande auktoriteter.”

Prosten S. Lundblad förklarade sig ingenting hellre önska än att fast skola kunde överallt påbjudas. Men det gavs församlingar, där de lokala förhållanden ”skriver skollagen”. Det av utskotten

föreslagna stadgandet betecknade han som ”ett nog högstämt maktspråk”. Statsmakterna hade i andra dylika fall icke ålagt svenska folket någonting så strängt. ”Icke anbefalles t. ex. församlingarna att bygga fattighus, men väl att draga försorg om sina fattiga. Det lärer således icke låta sig göra att påbjuda fast skola såsom regel, då den på många ställen icke kan utföras.”

Biskop Holmström opponerade mot att utskotten lagt fram sitt betänkande i form av ett utarbetat förslag till folkskolelag. Det riktigaste hade enligt hans förmenande varit att uppställa de underdåniga önskingarna beträffande folkskolans anordning i form av vissa punkter eller moment, uttryckande ständernas åsikter i denna viktiga fråga. Därigenom hade man undgått den farhågan, som han tyckt sig röja hos mången, att ett obehörigt tvång genom en ovillkorlig föreskrift vore åsyftat. Den nu behandlade punkten om den fasta skolan skulle icke ha mött så mycket motstånd, om i densamma endast hade tillkännagivits en bestämd åsikt om den fasta skolans företrädare framför den ambulatoriska och en anhängan, att Kungl. Maj:t därå täcktes vid författningens utfärdande fästa nådigt avseende. Genom den strängare formen av ett ovillkorligt påbud, som ifrågavarande moment nu fått, befarade han, att mycket av det under debatten framträdande motståndet mot utskottsförslaget hade sin grund. I anslutning till denna sin uppfattning framlade Holmström ett förslag, som gick ut på, att rikets ständer skulle uttrycka ”den åsikt och önskan, att minst en skola, företrädesvis en fast, måtte inrättas i varje socken — icke blott i varje pastorat — med rättighet för mindre socknar att sig om en skola förena; men att där oövervinnliga hinder möta fasta skolans anläggning, en eller flera flyttbara ovillkorligen måste beredas.”

I ett längre anförande redogjorde biskop Hedrén för sin syn på de föreliggande problemen. Idén med folkskolan ansåg han vara att sprida en allmän upplysning, således även till de lägsta och ringaste i samhället. Den ungdom, som vårdades av ordentliga föräldrar bland allmogen, kunde anses i hemmen få den bildning, som för en kristlig medborgare, såsom sådan betraktad, fanns behöflig och nödig, nämligen kristendomskunskap och innanläsningsfärdighet samt ”förmåga av skriv- och räknekonsten”. Folkskolan vore ämnad endast för sådana barn, som saknade tillfälle

till all undervisning. Den borde och kunde enligt hans uppfattning betraktas såsom ett nödigt supplement till en väl ordnad fattigvård. Skilde man sig från detta begrepp om folkskolan som ett supplement till fattigvården och inrymde i den ämnen, som med skäl kunde anses för densamma främmande, "lika visst som de äro mindre behöfliga", var det hans fulla övertygelse, "att folkskolan endast kommer att bliva något mera lysande, men också icke över ytan gående, och med detsamma förfelade sitt mål".

Med denna inställning blev frågan om fasta eller flyttande skolor av underordnad betydelse. Närmast anslöt sig Hedrén till det av Heurlin framlagda förslaget till formulering av denna punkt. Han fann ingen skillnad mellan de båda skolformerna. I båda skulle undervisas i samma ämnen och bägge avsåg att fylla samma ändamål. Utskotten däremot hade ansett, att dessa skolor "voro av olika natur". Den flyttande skolan skulle endast vara "en lägre avdelning och den fasta åter en slags högskola". I den förra skulle endast övas innanläsning och kristendomskunskap. I den senare däremot, "en gränsbo till den lägre apologistkolan", skulle förekomma i det närmaste samma ämnen, som tillhörde sistnämnda skola. "Men ännu äro vi icke så långt hunna. Jag känner av erfarenhet, vilka svårigheter, som möta inrättandet av en fast skola. Denna skulle då alltid vara belägen i grannskapet av kyrkan, men vad nytta skulle den därifrån kanske på en eller annan mil utsträckta församlingen kunna hava av denna skola? Därföre känner jag församlingar, som hava fasta lärare, vilka likväl undervisa på 3:ne, 4, ja till och med 6 olika ställen inom församlingen, under olika tider på året; och en så beskaffad rättighet att pröva och bestämma i denna del skulle jag önska måtte vara varje församling medgiven, ävensom jag är förvissad att den komme att befördra uppkomsten av skolor." Om nu fasta skolor var det mål, dit man borde syfta, "torde klokheten bjuda att ej våga för stort språng i början". Det av Heurlin framlagda förslaget fann han därför vara den lämpligaste utvägen. Vederbörande ecklesiastika myndigheter borde således uppmuntra församlingarna till antagande av en skicklig lärare inom varje, "vilken borde på olika tider meddela undervisning inom olika trakter inom kommunen". Han tvivlade icke på, att om församlingsborna övervarit en eller annan examen i en sådan skola och därvid hört barnen läsa, göra

bön och sjunga, så skulle de finnas villiga för inrättandet även av en fast skola, "och på sådant sätt det mål hinnas, vilket man anser böra i så hög grad eftersträvas".

Efter avslutad debatt om denna punkt i utskottsförslaget skred man till votering. Som nejproposition ställdes därvid det av Heurlin framlagda förslaget, att i varje socken borde finnas "minst en, helst fast skola, men där lokala förhållanden det förhindra, en eller flera flyttbara skolor, varuti minst en behörigen godkänd lärare meddelar undervisning". Voteringen utföll så, att det blev 20 röster för ja-propositionen och 21 röster för nej-propositionen. Ståndet hade således beslutat i enlighet med nej-propositionens innehåll.

Utgången blev en smärtsam överraskning för dem, som med kraft och vältalighet uppträtt till försvar för utskottsförslaget. Mot beslutet reserverade sig också ett stort antal ledamöter, bland dem Geijer, Grafström, Sylvan m. fl. Prosten Gumælius förklarade, att han med stor smärta förnummit utgången av voteringen. Han sade sig hysa verklig farhåga för, att den enda röst, som nu bestämt beslutet, "möjligen bleve en orsak därtill, att hoppet om ett fullt ordnat system för folkundervisningen ännu komme att för 5 år vara avlägsnat". Professor T. Morén yttrade, att han på det högsta reserverade sig mot det utslag, som voteringen givit, enär han ansåg "ändamålet nu vara förfelat och saken mindre verkställbar än efter utskottens förslag". Enligt hans mening var det den skenbart ringa olikheten mellan ja- och nej-propositionen, som avgjort utgången. "Snart torde dock få erfaras, att olikheten både i syftning var, och vid verkställigheten blir större, än den visade sig i propositionen — åtminstone vida större än det enda nej, som i denna viktiga och följdrika strid bestämde överhanden." Professor Thomander, som dock ej formellt reserverade sig mot beslutet, gav i överläggningen om en följande punkt, som gällde tidsfristen på 5 år, inom vilken skolor skulle vara inrättade, sin syn på saken i följande en smula spetsiga ordalag: "Då det tycks visa sig, att man nästan helst önskar flyttbara skolor, där avsigkomna studenter, gymnasister, korpraler och varjehanda landstrykare pläga som skolmästare anställas, och vilka vanligen fås för gott pris, synes mig som innebure förslaget, att inom 5 år

hava inrättade dylika skolor, varken någon omöjlighet eller ens någon svårighet.”

Med denna utgång av överläggningen om den grundläggande principfrågan kom den följande debatten ej att tilldraga sig samma intresse. Utskottsförslaget var grundat på principen om minst en fast skola i varje pastorat, men genom ståndets nu fattade beslut på den punkten hade denna grund i betänklig grad försvagats, och flera av de i utskottsförslaget upptagna detaljbestämmelserna hade därigenom i viss mån kommit att sväva i luften. I ett av sina anföranden under den följande debatten konstaterade också Gumælius beträffande en av de föreslagna bestämmelserna, att efter det beslut högvördiga ståndet behagat fatta rörande fast skola var det stadgande, som nu diskuterades ”bristfälligt”. I ett annat yttrande i samband med debatten om lärarlönerna förklarade han, att i utskottsförslaget de ambulatoriska lärarnas skyldigheter eller rättigheter icke var beräknade efter samma skala som i den kungliga propositionen, emedan man hos dessa icke kunde förutsätta samma insikter som hos lärarna i fast skola. ”Om saken numera”, fortsatte han, ”kommit i annat skick, härleder det sig ifrån de modifikationer högvördiga ståndet funnit för gott vidtaga med föregående stadganden.”

Även beträffande övriga punkter i det framlagda utskottsförslaget blev det trots detta mycket utdragna debatter. Särskilt de föreslagna bestämmelserna om visst kunskapsmått för befrielse från skolplikt gav anledning till långvariga meningsbrytningar, likaså stadgandet om tvångsätgärder gentemot tredskande föräldrar. De utdragna debatterna rörande olika detaljbestämmelser vållade på sina håll en del irritation inom ståndet. Prosten J. Östberg förklarade, att han dittills ej ansett sig böra deltaga i ”den överdrivet ordrika och långa diskussionen, det högvördiga ståndet fortsatt under 6 plena, utan att hinna längre än 5 paragrafer”. Beträffande § 6 ansåg han sig emellertid uppfordrad att yttra några ord, eftersom han varit ledamot av det utskott, som utarbetat betänkanudet. Han önskade nämligen en ändring i denna punkt, gående ut på att endast innanläsning, skrivning, kristendom och kyrkosång skulle vara obligatoriska, ”dock med öppen lämnad rättighet för de gossebarn, som äga god fattningsgåva och vars föräldrar och målsmän det önska, att i skolan även inhämta

känneedom och färdighet i de övriga läroämnena, som äro i nämnda paragraf föreslagna”, dvs räkning, rättskrivning, historia, geografi och naturlära. Han sade sig yrka på denna inskränkning, ej därför att han ville förmäna något barn, även det fattigaste, den högre bildning, som paragrafen i övrigt åsyftade, utan därför att han var fullkomligt övertygad, ”att barnen efter inlärande av en rätt och färdig innanläsning äga förmåga inhämta genom populära, nyttiga, både religiösa och världsliga skrifter, som böra bli tillgång, all den bildning, som kan göra dem till gagneliga medlemmar av samhället både för sig och andra”. Orsaken till att han uteslöt flickorna från den ”progressiva undervisningen” var den, att de behövdes i hemmet, dels för att tidigt vänjas vid ”de kvinnliga sysslor och slöjder, varigenom de skola bidra till sitt och husets försörjning, samt för att vårda yngre syskon, då föräldrarna äro ute på arbete, ofta långväga från hemmet, och således ej kunna lämna barnen på hela dagen den ringaste tillsyn”.

Även prosten C. G. Berlin ville göra skillnad på fordringarna ifråga om gossar och flickor. ”Väl inser och prisar jag den vackra tanke, som ligger till grund för bemödandet att högre uppdriva kvinnans bildning”, yttrade han. Endast därigenom kunde hon en gång bli skicklig att som moder leda sina barns undervisning ”genom att befordra och vaka över den angelägna hemläsningen”. Men denna hemläsning kom väl i de flesta fall, ansåg han, att stanna vid innanläsning och religionskunskap. ”Av dagsverkskarlens hustru må ni icke fordra, att hon även skall undervisa sina barn i räkning och skrivning, i historia och naturlära. Det må förlåtas mig, att jag uttalar den övertygelsen, att mången borgaredotter — ja varför icke även mången prästdotter? — finnes, som icke inhämtat det kunskapsmått, vilket här blivit stadgat som ett minimum för allmogens söner och döttrar, och som dock försvarar sitt rum i samhället såsom värdig maka och moder.”

Ifråga om det för alla barn obligatoriska kunskapsmättet hade biskop Agardh sin speciella uppfattning. Sedan utskotten i sitt nya betänkande inrymt tillräcklig frihet för inrättandet av hemläsningsskolor, förklarade han sig icke hava någon annan väsentlig anmärkning att göra mot utskottsförslaget, än vad som rörde punkten om kunskapsmättet. Utskotten hade i sitt förslag, ansåg

han, ej tagit hänsyn till de otaliga hinder, som för ett fortsatt dagligt besök i skolan kunde möta ”genom boningarnas avlägsenhet och föräldrarnas fattigdom och övriga omständigheter”. Dessutom innebar utskottens förslag på denna punkt, att barnen, sedan de en gång inhämtat ”det visserligen ringa minimum i skol-kunskaper, utskotten bestämt, vore alldeles fria från skyldighet att sedan mottaga någon undervisning”. Följden skulle å ena sidan bliva den, att sedan detta minimum blivit uppnått, alla barn skulle anse sig fullärda och övergiva skolan och därigenom motarbeta just det ändamål, som utskotten själva ansett för nyttigt, ”nämligen en allmänna utspridd vida högre bildningsgrad”. Å andra sidan och för andra barn skulle icke ens detta minimum komma att uppnås. Enligt Agardhs mening borde därför barnen, ända till dess de gått till nattvarden, icke vara fria från skyldigheten att deltaga i skolans undervisning, ”emedan deras uppfost-
 ran ända till dess måste anses fortfara”. Barnen skulle ej vara tvungna att dagligen infinna sig i skolan, ”men de böra likväl in-
 till dess de gått till nattvarden regelbundet, om än på avlägsna tider, erhålla läxor och däröver höras; och ju mer försigkomna barnen äro, desto mera kunna dessa inställelser i skolan, ehuru alltid regelbundna, bliva mera åtskilda och avlägsna från varandra”.

Trots vägande inlägg av flera talare till förmån för utskottens förslag beträffande kunskapsfordringarna lyckades det ej att få ståndet med på utskottslinjen. Bland andra uppträdde även prosten Gumælius till försvar för utskottens ståndpunkt, men detta hans anförande har ej kommit med i det tryckta protokollet och något koncept har i detta fallet ej påträffats bland hans efterlämnade papper. Att han deltagit i debatten om denna punkt i utskotts-förslaget och att hans inlägg väckt uppmärksamhet, framgår av en passus i ett anförande av professor T. Morén. ”Huvudsakligen instämmer jag”, yttrade han, ”uti prosten Gumælii fullständiga, vackra och hjärtliga framställning.” Det skulle enligt Moréns mening illa hövas vår kristna tid ”att stänga vetandet och bildningen inom stånd och svårbesökta skolor. Må de gå ut till folket över allt. Må detta icke allenast erhålla tillfälle att lära, utan även lockas och trugas att begagna det.” Även han hade i början skrämts av de många och granna kunskaps titlarna i ut-

skottsförslaget och hade trott, att saken var överkställbar. Men när han hade sett närmare på den, befanns det ej vara så farligt. Förslaget stadgade visserligen, i vilka kunskapsgränar barnet skulle lära något, men ej huru mycket. Det kunde således dimittteras, ”när det lärt en tabell eller mindre”. För sin del skulle han ha önskat, ”att man varit strängare, åtminstone bestämdare”. ”Emellertid är det föreslagna gott. Det lämnar skolstyrelsen frihet att både höja och nedsätta.” Han tillstyrkte därför, att utskotts-förslaget i denna punkt måtte antagas. Majoriteten inom ståndet ville emellertid ej lyssna till dessa vädjanden. Efter avslutad debatt i frågan beslöts utan votering att ifrågavarande punkt skulle er-
 hålla följande lydelse: ”De kunskapsämnen, som enligt 3. § 5. mom. fordras för att till lärare i folkskola bliva antagen, skola ock utgöra föremål för undervisningen i sådan skola. Dock må de barn, som av fattigdom hindras att undervisningen längre tid begagna eller sakna nödig fattningsgåva att förvärva det fulla kunskaps-
 mått, som undervisningen erbjuder, kunna ur skolan utskrivras, sedan de uppnått nödig kunskap i följande ämnen: a) ren och flytande innanläsning av svenska språket, så latinsk som svensk stål; b) biblisk historia och kristendoms kunskap efter de läroböcker, som vid skolan äro antagna; c) kyrkosång.”

Beträffande § 12 i utskottsförslaget var det särskilt bestämmelsen om att barn skulle kunna skiljas från föräldrarna, om dessa visade försumlighet eller tredska beträffande barnens undervisning, som framkallade opposition. Prosten E. Agrell ansåg bestämmelsen alltför sträng ”och från en annan sida sett även förenad med icke ringa betänkligheter, ja, även vådor”. Man kunde nämligen enligt hans förmenande tänka sig föräldrar, så pliktför-gätna att de försummade sina barns vård och uppfost-
 ran, just i den mening, ”att de därigenom skulle bliva dem kvitt, och sedan detta lyckats men kostnaden för barnens underhåll och skolgång skulle hos föräldrarna uttagas, saknade dessa all tillgång därtill”. I stället borde det överlämnas åt kyrkorådet rättighet att med böter belägga föräldrar, som försummade sina barns uppfost-
 ran, ävensom att kyrkorådet skulle vara skyldigt tillse, ”att så be-
 skaffade barn erhålla behörig undervisning”. Det av utskotten föreslagna ”nog starkt accentuerade stadgandet i avseende på barnens skiljande från föräldrarna” ansåg han sig därför ej kunna bi-

träda. En annan talare befarade, att en så beskaffad lag skulle komma att väcka förargelse hos allmogen och möjligen leda till motsatsen av vad därmed åsyftades. "Med någon kännedom om folklynnnet, särdeles i vissa orter skall det icke förekomma oväntat, om föräldrar, som förut funnos hågade sända sina barn till skolan, just nu bliva motvilliga, då de förnimma, att i motsatt fall tvångsåtgärder komma att vidtagas." Han ansåg därför, att "någon modifikation i stadgandet" vore av högsta vikt, och ansåg i likhet med prosten Agrell, att kyrkorådet borde få befogenhet, att "då förmaningarna bliva förgäves, kunna pålägga vite". Biskop Holmström hänvisade till den av adeln antagna formuleringen av stadgandet i denna punkt, som gick ut på, att om tilldelade varningar blevo fruktlösa, "sockenstyrelsen" skulle kunna ålägga vite. Först om dessa åtgärder visade sig resultatlösa, skulle barnen kunna skiljas från föräldrarna och kostnaderna i laga ordning utmätas. Denna av adeln antagna formulering ansåg han vara att föredraga framför utskottets, "dels emedan den är mildare, dels ock därför, att den bestämmer vissa gradationer i straffbestämmelser och viten". Han ansåg det dock nödvändigt, att det fanns ett yttersta korrektiv mot föräldrars liknöjdhet och vårdslöshet, även om han hoppades, att "den strängare straffbestämmelsen sällan torde komma att anlitas, helst då varningar skulle föregå", men han ville icke att den skulle saknas, "åtminstone på papperet".

Samma tankegång var biskop Hedrén inne på. Han hoppades, att de tillfällen komme att höra till undantagen, då fråga på allvar uppstod att skilja barnen från föräldrarna och överlämna dem till vårdande av främmande personer. Stadgandet vore därför att anse mera "som ett skrämnskott". Prosten C. E. Hallström pekade på svårigheten, som skulle komma att möta vid uttagandet av ersättningen för barnens underhåll och skolpenningar. "Då denna ersättning skall utgå av barnens föräldrar eller målsmän, men ofta kan hända, att dessa senare äro inom en annan församling bosatta, finner en var, huru mycken omväg och svårighet kan bliva förenad med utbekommandet av samma ersättning." Liksom biskop Holmström ansåg han, att adelns beslut i denna punkt avgjort vore att föredraga framför utskottets förslag, och han tillstyrkte därför, "att ståndet måtte förena sig med den av nämnda stånd beslutade lydelsen av detta moment".

Efter avslutad debatt beslöt också ståndet att biträda det av adeln fattade beslutet med en mindre justering, nämligen att "sockenstyrelsen" skulle ersättas med "kyrkorådet". Enligt beslutet skulle alltså böter till högst 3 rdr 16 skillingar kunna ådömas försumliga eller tredskande föräldrar, innan man skred till åtgärden att skilja barnen från föräldrarna.

Beträffande övriga detaljbestämmelser i det av utskotten framlagda förslaget till folkskolestadga blev dessa i allt väsentligt godkända av prästeståndet. I fråga om seminarierna instämde ståndet med adeln, då det gällde anslaget, som således i stället för av utskotten föreslagna 500 rdr till varje seminarium skulle utgå med 1000 rdr. Under debatten härom framhöll biskop Heurlin, att med avseende på de av utskotten uppställda större fordringarna på lärarna i folkskolan vore den av Kungl. Maj:t äskade summan på 500 rdr till varje seminarium otillräcklig, och han tillstyrkte därför ståndet att förena sig med adeln i denna punkt.

Sedan ståndet gått igenom utskottsförslagets olika detaljbestämmelser, begärde biskop Heurlin ordet och hemställde, "huruvida icke ståndet skulle finna skäligt inbjuda medstånden att i de av prästeståndet rörande folkundervisningen fattade besluten instämma, för att därigenom bereda en vinst i tid, och om än icke hopp kunde vara att därmed alldeles bespara, dock underlätta det utskotten åliggande jämkningsförslaget". På framställd proposition beslöt också ståndet, "att respektive medstånden skulle vänligen inbjudas att dessa av prästeståndet fattade beslut, i frågan om folkundervisningen, biträda". Att en sådan hänvändelse skulle kunna få någon reell betydelse vid frågans slutliga avgörande var givetvis uteslutet, och densamma fick också en mycket formell behandling vid föredragningen i de olika stånden.

d. Borgarståndet.

I borgarståndet upptogs ärendet till behandling först den 6 mars, vilken överläggning sedan fortsattes den 8 mars. Därvid förelåg också genom protokollsutdrag den förut nämnda inbjudan till medstånden att instämma uti prästeståndets beslut i nu föreliggande fråga. Största intresset knöts också i borgarståndet till utskottsförslaget om en fast skola i varje pastorat. Borgmästare P. J. La-

gergren yrkade, att borgarståndet måtte biträda prästeståndets beslut i denna punkt. Det syntes honom att därigenom många betänkligheter skulle avhjälpas, som kunde uppkomma, i händelse utskottsförslaget antogs. Beslutet i prästeståndet ansåg han bättre lämpa sig för ett så vidsträckt land som Sverige med så högst olika lokalförhållanden. Brukspatron C. F. Wærn däremot förordade utskottsförslaget beträffande de fasta skolorna. ”Den som känner alla de olägenheter, vilka äro snart sagt oskiljaktiga från en ambulatorisk skola, där barn vanligen sammanpackas i någon trång stuga och katekesläxorna pluggas in i dem, måste efter min tanke medgiva, det man bör stadga som regel, att i varje pastorat skall finnas minst en fast skola.” Om lokala förhållanden skulle förhindra tillämpning av detta allmänna stadgande, så fanns ju möjligheten enligt § 17 i förslaget att medgiva undantag.

I Wærns anförande instämde ett stort antal ledamöter, bland dem F. Schartau och K. F. Geijer (en broder till E. G. Geijer) samt målarmästaren C. G. Gustafsson i Stockholm. Den senare framhöll som sin åsikt, att på utskottsförslaget i denna punkt berodde hela folkskolefrågan. Där någon fast skola ej fanns, skulle hela saken komma att stå på samma punkt som hittills, ”helst man vid de ambulatoriska skolorna vanligen icke begagnar andra lärare än avskedade soldater, gamla gummor eller dylika mindre tjänliga personer”. Fabrikör C. G. Rydin i Borås förklarade, att såvida här fråga endast vore om den närvarande generationens bekvämlighet, skulle även han rösta för antagande av prästeståndets inbjudning. Men då man måste ha till syftemål att bereda en allmänare upplysning hos kommande släkten, och detta efter hans tanke ej kunde vinnas utan att fasta skolor inrättades i varje pastorat, så ville han för sin del tillstyrka bifall till utskottens förslag. Gentemot dem som yrkade på antagande av prästeståndets inbjudan erinrade en talare om, att detta beslut fattats med endast en enda rösts övertikt. Han ansåg också, att prästeståndets formulering av ifrågavarande punkt innebar en skärpning i förhållande till utskottsförslaget. ”Enligt det förra skulle minst en skola finnas i varje socken, men efter det senare inom varje pastorat.”

Meningsskiljaktigheterna i denna fråga berodde enligt Wærn på, vilken vikt man ville tillmäta ordet ”helst” i det av prästeståndet formulerade stadgandet. Enligt hans mening skulle detta

tillägg kunna få en ödesdiger betydelse för folkskoleväsendets utveckling. Det skulle då komma att bero på sockenbornas eget gottfinnande, huruvida en fast skola skulle inrättas eller icke. Följden bleve efter all sannolikhet den, ”att de mindre upplyste sätta sig däremot för att undvika den för en skolbyggnad erforderliga kostnad”. Utskottets förslag syntes honom kunna tillämpas överallt i riket, ”ty inom varje församling finnes en så kallad kyrkobygd, som vanligen är mera befolkad, och om en fast skola där anlades, skulle den utan tvivel komma att medföra välsignelserika följder”. Han trodde även att i händelse allmogen själv komme att bidra till sina skolors inrättande och underhåll, skulle de av densamma omfattas med större intresse, ”än när sådana läroanstalter äro grundade på donation av någon enskild person”. En annan talare framhöll, att de fasta skolorna ägde ett obestriddigt företräde framför de ambulatoriska, ”enär undervisningen i de förra, såsom centraliserad, kan bättre inspekteras, och inspektion över skolornas handhavande är alldeles nödvändig”.

Trots enstaka kritiska röster mot utskottsförslaget var det tydligt, att sympatierna iståndet avgjort lutade mot ett bifall till förslaget i denna punkt och ett avböjande av prästeståndets invit om instämmande i dess beslut. Efter avslutad debatt blev detta också ståndets beslut, utan någon formell reservation till protokollet.

Under överläggningen på riddarhuset hade man haft invändningar mot den av utskotten föreslagna formuleringen, att den fasta skolan skulle stå ”under inseende av kyrkoherden och skolstyrelsen”, och beslutet hade blivit, att ordet ”kyrkoherden” skulle uteslutas. Vid debatten i borgarståndet yrkade Wærn, att ståndet skulle biträda detta adelns beslut. Han ansåg, att i sådana fall, då kyrkoherden av ålderdom eller annan orsak var hindrad från att ägna sig åt skolans angelägenheter, borde skolstyrelsen ensam få sköta detta åliggande. Häremot invände borgmästare Lagergren, att det i detta moment ej blott var fråga endast om sådana åtgärder, som kunde kollektivt ombesörjas av en hel skolstyrelse, utan även om en ”nästan stundlig inspektion över skolan”. Om adelns beslut komme att bli gällande, ”skulle en tredskande skolmästare möjligen kunna, intill dess skolstyrelsens alla fem ledamöter voro samlade, lämna med förakt å sido de erin-

ringar, som kyrkoherden funne sig föranlåten framställa". Sådant måste förekommas, och därpå låg stor vikt, ansåg han. Wærn lyckades ej trots flera instämmanden att vinna gehör för sin mening. Utan votering beslöt ståndet godkänna utskottsförslaget i denna punkt.

Ifråga om tiden för skolans öppethållande innebar utskottsförslaget som nämnt, att de fasta skolorna borde hållas öppna för meddelande av undervisning minst åtta månader av året. Under debatten härom framhöll Wærn, att han ansåg det mindre lämpligt att meddela ett allmänt stadgande om lästiden. Denna fråga borde överlämnas till skolstyrelserna, och han hänvisade till att präste- och bondeståndet fattat beslut i denna riktning. Häremot invände en talare, att det förelåg en viss skillnad mellan besluten i de båda stånden. Enligt beslutet i bondeståndet skulle tiden för skolans öppethållande bestämmas av skolstyrelsen, men enligt prästeståndets beslut skulle lästiden "utstakas i skolstyrelsens av vederbörande myndighet fastställda reglemente". För sin del ville talaren förorda, att ståndet biträdde det av bondeståndet fattade beslutet. Detta blev också efter avslutad debatt ståndets beslut, dock att bestämmelsen uttryckligen skulle avse fast skola.

Beträffande det i utskottsförslaget stadgade kunskapsmättet för befrielse från skolplikt blev det även i borgarståndet en ingående debatt. Wærn med instämmande av ett flertal ledamöter yrkade bifall till utskottens förslag, under det att Lagergren yrkade, att ståndet skulle biträda det av adeln fattade beslutet. Detta innebar, som redan blivit nämnt, att kunskapsmättet skulle bestämmas till innanläsning, kristendom, kyrkosång, skrivning och de fyra räknesätten i hela tal och att undantag endast skulle beviljas för bristande naturanlag. Gentemot Lagergren framhöll Schartau, att adelns beslut innebar uteslutande av bl. a. ett ämne, för vilket bondeståndets representanter i utskotten hade visat sig särskilt intresserade, nämligen naturlära. Enligt hans mening kunde någon kunskap i detta ämne anses vara lika nödvändig som kännedom om fäderneslandets historia och geografi. Under debatten vände man sig rätt allmänt mot de inskränkningar, som både av adeln och prästeståndet gjorts beträffande det kunskapsmätt, som borde fordras av alla barn med normal intellektuell utrustning. Utskottens krav på kunskaper i historia, geografi och naturlära fann

man fullt befogade. En talare framhöll, att då kunskap i biblisk historia ansågs kunna bibringas barnen, så borde även det allmännaste av fäderneslandets historia och geografi på samma sätt kunna hos dem inplantas.

Överläggningen resulterade i ett beslut, som i stort sett överensstämde med utskottens förslag. Kunskapsmättet skulle omfatta samtliga de i utskottsförslaget upptagna momenten, dock med undantag för momentet om "försvarlig färdighet i svenska språkets rättskrivning".

Bestämmelsen om tvångsåtgärder mot tredskande föräldrar föranledde också i borgarståndet en del inlägg mot utskottsförslaget. Borgmästare J. N. Gezelius ansåg förslaget betänkligt. "Många orter finnas", yttrade han, "som väl kunna försörja sina egna barn; men om denna ordning skall införas, som här förutsättes, och varvid jämväl avses inflyttade tjänstehjones barn, komma dessa troligen fattigvården till last". Mera ändamålsenligt syntes det honom vara med den bestämmelse, som antagits på riddarhuset i detta avseende, nämligen att böter skulle kunna utdömas vid försummelse i sådana fall. Rådmannen C. C. Halling fann det däremot betänkligt, att en kommunal styrelse skulle inlåta sig på att utdöma böter. Han yrkade, att borgarståndet skulle instämma i bondeståndets beslut, som innebar ett godkännande i stort sett av utskottens förslag, "helst detta stånd kan i avseende härå bedömas hava erfarenhet". Detta blev också efter avslutad överläggning borgarståndets beslut.

I frågan om anslag till de föreslagna seminarierna hade, som redan blivit nämnt, både adeln och prästeståndet beslutat en höjning av det i propositionen och utskottsförslaget upptagna beloppet, nämligen från 500 till 1000 rdr för varje seminarium. I borgarståndet blev det vid behandlingen av denna punkt en stunds debatt. Målarästare Gustafsson i Stockholm ville ej vara med om den av de båda nämnda stånden beslutade höjningen. Han ansåg för övrigt, att det föreslagna antalet seminarier var alldeles för stort. Han hade varit närvarande vid utskottsbehandlingen av denna fråga och fått den uppfattningen, att det huvudsakliga skälet för höjningen var, att konsistorierna behövde ha vissa medel att röra sig med, då det gällde att organisera dessa anstalter. Han yrkade nu med instämmande av ett flertal av ståndets ledamöter

bifall till utskottsförslaget, och ståndet beslöt också i enlighet med detta yrkande.

Sedan ståndet punkt för punkt genomgått utskottsförslaget, tog Gustafsson ånyo till orda och framförde på nytt sitt tidigare under överläggningen framställda yrkande om inbjudan till adeln och bondeståndet att biträda borgarståndets beslut om godkännande av utskottsförslaget, att det i varje pastorat skulle finnas minst en fast skola. Mot detta invände borgmästare Lagergren, att sådana inbjudningar hade mycket ringa betydelse, enär "något rikets ständers beslut" ej därigenom kunde komma till stånd. I förevarande fråga hade för övrigt adeln och prästeståndet fattat olika beslut, och även om bondeståndet skulle bifalla en inbjudan att biträda borgarståndets beslut, så vore frågan därmed ej löst, eftersom adelns beslut innebar en ändring av utskottsförslaget i denna punkt. Mot detta invände rådmannen Halling, att ändringen endast bestod däri, att uppsikten över undervisningen utslutande skulle tillkomma skolstyrelsen och således ej som i utskottsförslaget åligga "kyrkoherden och skolstyrelsen". I själva huvudfrågan innebar adelns beslut ett godkännande av utskottsförslaget och sammanföll således med det av borgarståndet nyss fattade beslutet. Om man nu kunde förmå ytterligare ett stånd att förena sig med de båda nämnda stånden i denna huvudsak, så vore därmed enligt Hallings mening "rikets ständers beslut vunnit". En annan talare framhöll som sin uppfattning, att det vore av vikt att göra ett försök med den föreslagna inbjudan för att undvika att två stånd stannade mot två i denna grundläggande principfråga, varigenom förslaget om fasta skolor "ännu i 20 år" kunde komma att uppskjutas. Sedan debatten förklarats avslutad, beslöt borgarståndet, att vänligen inbjuda bondeståndet "att med borgarståndet sig förena uti det beslut, som ståndet vid sammanträde den 6 mars fattat angående folkundervisningsförfattningsförslagets § 1", dvs angående den fasta skolan. Ej heller i detta fall kom hänvändelsen att påverka det slutliga ställningstagandet inom bondeståndet.

VIII. UTSKOTTENS FÖRSLAG TILL SAMMANJÄMKNING AV STÅNDENS SKILJAKTIGA BESLUT

Behandlingen i de olika stånden av det andra utskottsbetänkandet hade således resulterat i ett virrvarr av ändringar, tillägg och justeringar ifråga om de föreslagna bestämmelserna. Att få till stånd en sammanjämkning av de skiljaktiga besluten till ett positivt riksdagsbeslut i folkskolefrågan kunde under sådana förhållanden framstå som en nära nog hopplös uppgift för de förenade utskotten och närmast då för ekonomiutskottet, som i första hand hade att ta itu med ärendets fortsatta behandling. I sitt tredje betänkande konstaterade också utskotten, att de funnit ståndens beslut rörande allmänna stadganden och anslag till folkundervisningens befrämjande i vissa delar mycket skiljaktiga, men att det dock enligt § 73 i riksdagsordningen ålegat utskotten att avgiva förslag till deras sammanjämkande. I det av utskotten framlagda nya betänkandet med förslag till sammanjämkning redogjordes punkt för punkt för de i de olika stånden fattade besluten, även i de punkter, där på grund av sammanstående beslut någon sammanjämkning icke erfordrades.

Den av utskotten föreslagna undantagsbestämmelsen, att vederbörande ämbetsmyndigheter skulle kunna medgiva undantag från de givna föreskrifterna, då omständigheterna sådant påkallade, hade ifråga om innehållet godkänts av samtliga stånd. Beträffande placeringen av denna undantagsbestämmelse hade i tre av stånden besluten gått ut på, att densamma ej skulle, som utskotten föreslagit, stå som en slags inledning till stadgan utan placeras efter de övriga bestämmelserna som en särskild paragraf, nämligen § 17. Genom samstämmiga beslut av samtliga, respektive tre stånd fann utskotten denna fråga vara slutgiltigt avgjord av riksdagen, och någon åtgärd från utskottens sida således ej påkallad.

Meningsskiljaktigheterna inom stånden hade, som framgått av det föregående, framför allt gällt de grundläggande bestämmelserna i § 1 mom. 1 och 2 om minst en lärare i varje socken, minst en fast skola i varje pastorat och minst 8 månaders lästid i de fasta skolorna. Adeln och borgarståndet hade som nämnt godkänt utskottsförslaget i denna del, adeln dock med den ändringen, att orden "kyrkoherden och" i mom. 2. av utskottsförslaget strukits. Prästeståndet hade beslutat en ändrad formulering av denna punkt, som gick ut på, att i varje socken skulle finnas "minst en, helst fast skola, men där lokala förhållanden det förhindra en eller flera flyttbara skolor". Bondeståndets beslut innebar, att de båda momenten skulle sammanslås till ett enda moment med följande formulering: "I varje pastorat bör finnas en eller flera folkskolor, antingen fasta eller flyttbara, efter kommunernas eget bestämmande. Åt skolstyrelsen inom varje distrikt vare huvudinseendet å därvarande skolor anförtrott."

I sitt nya betänkande konstaterade nu utskotten, att bondeståndets beslut om frihet för kommunerna att själva bestämma om skolornas antal och beskaffenhet ej biträtts av något annat stånd och således ej kunde komma i betraktande vid utskottens prövning av ärendet. Däremot hade utskottsförslagets bestämmelse i mom. 1, att i varje socken skulle anställas minst en lärare, dock att tvenne eller flera socknar finge förena sig om gemensam lärare, ordagrant godkänts av såväl adeln som präste- och borgarståndet, och därmed blivit av riksdagen godkänd.

Betydande svårigheter ställdes utskotten inför, då det gällde att åstadkomma en sammanjämkning beträffande de skiljaktiga besluten om formuleringen av mom. 2 med bestämmelserna om fasta skolor och om inseendet över församlingens skolväsen. Endast borgarståndet hade här godkänt utskottsförslaget i denna punkt, under det att de övriga tre stånden fattat sinsemellan skiljaktiga beslut. I det sammanjämkningsförslag, som blev resultatet av överläggningarna, utgick utskotten från förutsättningen, att adeln i princip godkänt utskottsförslaget rörande fasta skolor. För att ett riksdagsbeslut på denna grundval skulle kunna komma till stånd, måste antingen präste- eller bondeståndet, eventuellt båda, förmås att ändra sitt beslut och ansluta sig till den av två stånd godkända linjen. Beträffande bondeståndets beslut konstaterade

utskotten, att den av detta stånd antagna formuleringen ej biträtts av något annat stånd och därför ej borde komma under övervägande vid nu ifrågavarande överläggning. Under sådana förhållanden ansåg sig utskotten böra föreslå, att prästeståndet frångick sitt fattade beslut och förenade sig med adeln och borgarståndet. Enligt utskottens mening borde prästeståndet ej finna några betänkligheter mot att instämma med de båda nämnda stånden, "helst villkoret om undantag, där lokala hinder möta, är även i utskottets förslag förutsatt genom den allmänna bestämmelsen, som överlämnar åt vederbörande ämbetsmyndigheter att pröva, vilka undantag från föreskrifternas tillämpning, som måga medgivas". Även bondeståndet borde, ansåg utskotten, kunna finna skäl till ett sådant instämmande, enär utskottsförslaget, "mera än vad prästeståndet beslutat, närmar sig till överensstämmelse med det beslut, vari bondeståndet stannat". Vad beträffade utslutningen av orden "kyrkoherden och", som adeln och bondeståndet beslutat, hänvisade utskotten till den föreslagna bestämmelsen i § 16, att kyrkoherden alltid skulle vara ordförande i skolstyrelsen och således vore inbegripen under den sistnämnda benämningen. Skiljaktigheten i besluten på denna punkt hade således enligt utskottens mening "icke avseende på huvudsakliga innehåll". Det borde då kunna anses överflödigt, att kyrkoherden särskilt utmärktes i detta sammanhang. Utskotten ansåg sig under hänvisning härtill böra föreslå, att präste- och borgarståndet förenade sig med de båda övriga stånden om den angivna ändringen. Moment 2 av första paragrafen i förslaget till folkskolestadga skulle således erhålla följande ändrade lydelse: "I varje pastorat bör finnas minst en fast skola under inseende av skolstyrelsen."

Det framlagda sammanjämkningsförslaget innebar således, att utskotten, bortsett från en i realiteten betydelslös justering, i denna grundläggande principfråga vidhöll sitt ursprungliga förslag om minst en fast skola i varje pastorat, detta trots det starka motstånd mot förslaget, som under debatterna, särskilt i präste- och bondeståndet, kommit till uttryck. I viss mån torde man inom utskotten ha fäst avseende vid, att besluten i de båda nämnda stånden fattats med ytterst knapp majoritet, nämligen i bondeståndet med 51 röster mot 49 och i prästeståndet med 21 röster mot 20. Givetvis var under sådana förhållanden ej den

möjligheten utesluten, att åtminstone i ett av dessa stånd en förnyad omröstning med anledning av sammanjämningsförslaget skulle kunna ge ett annat resultat, och därmed ett riksdagsbeslut i enlighet med det ursprungliga utskottsförslaget komma till stånd.

I § 1 mom. 4 hade stadgats, att de fasta skolorna skulle hållas öppna till meddelande av undervisning minst åtta månader av året. I denna fråga hade samtliga stånd stannat i olika beslut. Adeln hade beslutat, att orden "minst 8" skulle utbytas mot ordet "vissa". Prästeståndets beslut innebar, att tiden för skolornas öppethållande skulle bestämmas "i skolstyrelsens av vederbörande myndighet fastställda reglemente". I borgarståndets beslut hette det, att "fast skola skall för undervisning hållas öppen vid den eller de tider av året, som skolstyrelsen bestämmer". Samma formulering hade beslutats av bondeståndet, dock med uteslutande av ordet "fast". Det av utskottet framlagda förslaget till sammanjämkning i denna punkt gick ut på, att bestämmelsen skulle formuleras i enlighet med borgarståndets beslut, dock med en formell justering. Fast skola skulle för undervisning hållas öppen "vid den tid eller å de tider, som skolstyrelsen bestämmer".

Som redan i det föregående blivit nämnt, hade även i fråga om minimifordringarna för befrielse från skolplikt stånden stannat i olika beslut. Adeln hade fastställt fordringarna till innanläsning, kristendom, kyrkosång, skrivning och räkning, nämligen de fyra räknetsätten i hela tal. Enligt beslutet i prästeståndet skulle utskrivning från skolan kunna ske på grund av fattigdom eller bristande begåvning, sedan barnen uppnått nödig kunskap i innanläsning, biblisk historia, kristendomskunskap och kyrkosång. I borgarståndet hade beslutet gått ut på, att sådan utskrivning skulle kunna ske först sedan barnen förvärvat färdighet även i skrivning och räkning samt inhämtat kunskap i fäderneslandets historia och geografi jämte de första grunderna i naturlära. Bondeståndets beslut överensstämde i stort med prästeståndets, dock att orden "biblisk historia och kristendomskunskap" skulle ersättas med ordet "kristendom". I sitt betänkande med förslag till sammanjämkning konstaterade utskotten, att ifråga om minimifordringarna för barn, som på grund av fattigdom eller bristande begåvning skulle kunna utskrivas från skolan, hade man att räkna med två huvudförslag. Det ena fastställde fordringarna till följande pensum

(utom innanläsning och sång): "i sammanhang med biblisk historia den religionskunskap, som erfordrades för att av prästeståndet emottagas till nattvardsläsning, skriva och de fyra räknetsätten i hela tal". Enligt det andra huvudförslaget, som nära överensstämde med beslutet i präste- och bondestånden, skulle utom innanläsning och sång endast fordras: "i sammanhang med biblisk historia kristendomskunskap efter de läroböcker, som vid skolan äro antagna". I sitt betänkande med förslag till sammanjämkning i denna fråga föreslog utskotten, att präste- och bondeståndet skulle godkänna det förstnämnda huvudförslaget, som i princip överensstämde med de beslut, som fattats av adeln och borgarståndet. För den händelse detta av utskotten framlagda sammanjämningsförslag ej komme att godkännas av de båda förstnämnda stånden, skulle frågan hänskjutas till s. k. förstärkt ekonomiutskott för avgörande.

Beträffande bestämmelserna om skolåldern konstaterades i betänkandet, att utskottsförslaget ifråga om innehållet godkänts av samtliga stånd, av adeln och prästeståndet dock med något avvikande formulering. Utskotten föreslog med anledning härav, att ifrågavarande punkt skulle erhålla följande lydelse: "För alla de barn, som det åligger att folkskolan besöka, ävensom för dem, vilka, efter föräldrars eller målsmäns önskan, bliva i de föreskrivna läroämnen handledda hemma, bör undervisningen vidtaga, då de uppnått en ålder av 7 år; skolande det likväl överlämnas till församlingarna själva att närmare bestämma skolåldern, efter förhållandena i varje ort; dock så, att undervisningens början ej må uppskjutas längre än till 9:de året, men öppet lämnas varje barn att, även före 7 års ålder, få av skolundervisningen sig begagna."

Utskottsförslaget om prästernas deltagande i kristendomsundervisningen i folkskolorna hade godkänts av borgar- och bondestånden, under det att adeln och prästeståndet beslutat en viss omformulering av stadgandet. Särskilt i prästeståndet hade man, som redan blivit nämnt, kraftigt reagerat mot föreskriften om skyldighet för prästerna att minst en gång i veckan infinna sig i den fasta skolan för meddelande av sådan undervisning. Beslutet i prästeståndet gick ut på, att det skulle åligga prästerskapet att för sådant ändamål besöka skolorna, "så ofta tjänsteåliggande och övriga förhållanden det medgiva". Det av adeln fattade beslutet

innebar enligt utskottens mening i princip ingen avvikelse från utskottsförslaget. Utskotten föreslog därför, att adeln och prästeståndet skulle biträda det beslut, som fattats av borgar- och bondestånden, dvs godkänna den i utskottsbetänkandet föreslagna formuleringen. Det skulle enligt denna åligga vederbörande prästerskap att meddela barnen undervisning i religionen, "särdeles så vitt den avser dess tillämpning på hjärta och leverne, samt att för sådant ändamål infinna sig i de fasta skolorna minst en gång varje vecka och i de flyttande så ofta tjänsteåliggande och övriga förhållanden det medgiva".

Stadgandet om tvångsåtgärder mot tredskande föräldrar hade godkänts av samtliga stånd, av adeln och prästeståndet dock med det tillägget, att innan den stadgade påföljden tillämpades skulle, efter förgäves använda varningar, böter åläggas den felande. Då i denna punkt två stånd stannat mot två, föreslog nu utskotten, att för den händelse varken adeln eller prästeståndet ville avstå från beslutet om detta tillägg, skulle frågan hänskjutas till förstärkt ekonomiutskott för avgörande.

Beträffande anslaget till seminarierna hade adeln och prästeståndet, som redan blivit nämnt, beslutat att detta skulle höjas från av utskotten föreslagna 6 500 rdr till det dubbla, dvs 13 000 rdr, att utgå med 1 000 rdr till vart och ett av de föreslagna 13 seminarierna. Borgar- och bondestånden däremot hade bifallit utskottsförslaget. Då denna fråga gällde anslag, skulle den, konstaterade utskotten, enligt gällande bestämmelser avgöras genom votering i förstärkt statsutskott. För en sådan votering framlade utskotten i sitt nu avgivna betänkande förslag till voteringsproposition med utskottsförslaget om anslag på 6 500 rdr som ja-proposition.

I det av utskotten framlagda förslaget till sammanjämkning märker man, som framgått av den ovan lämnade redogörelsen, en strävan att så långt möjligt få detta att överensstamma med det ursprungliga utskottsförslaget. Därmed kom man i ett flertal fall att underkänna den av prästeståndet intagna ståndpunkten och i enlighet därmed hemställa till ståndet att biträda det beslut, som fattats i något av de övriga stånden eller i två av dessa. Utskotten räknade med, att i enstaka fall det framlagda sammanjämkningsförslaget skulle komma att avslås av vederbörande stånd, och

föreslog att i sådan händelse frågan skulle hänskjutas till förstärkt ekonomiutskott för avgörande. Votering i förstärkt utskott hade i riksdagsordningen föreskrivits närmast för frågor rörande statsregleringen, i de fall då i en anslagsfråga två stånd stannat mot två. Men sådan votering kunde komma ifråga även inom andra utskott än statsutskottet, om en viss samstämmighet mellan stånden kunde anses förefinnas i själva principfrågan, men besluten skilde sig från varandra ifråga om detaljbestämmelser. Om t. ex. i de av utskotten angivna punkterna det framlagda sammanjämkningsförslaget ej godkändes av minst 3 stånd, skulle frågan kunna hänskjutas till förstärkt utskott, i det nu föreliggande fallet till förstärkt ekonomiutskott. Detta skulle enligt bestämmelserna bestå av 30 ledamöter från varje stånd, dvs 120 ledamöter, och ha befogenhet att genom omröstning per capita å riksdagens vägnar avgöra frågan. Förutsättningen härför var emellertid, att utskotten då framlagt förslag till voteringsproposition och att denna godkänts av minst 3 stånd.

Det hela var således en mycket invecklad procedur, och vid behandlingen av sammanjämkningsförslaget inom de olika stånden lyckades man ej heller komma fram till något resultat. Adeln och borgarståndet biföll visserligen utskottsförslaget i de olika punkterna, men i präste- och bondestånden blev beslutet, att hela betänkandet skulle återremitteras till utskotten på grund av de anmärkningar, som under debatten riktats mot detsamma i olika avseenden. De under debatten i bondeståndet framförda anmärkningarna avsåg de olika momenten av lagförslagets första paragraf. Utskottens förslag till sammanjämkning beträffande denna paragraf innebar, att bondeståndets beslut lämnats helt utan avseende. Enligt bondeståndets mening borde denna punkt ha hänskjutits till förstärkt ekonomiutskott, och votering skulle då där anställas mellan adelns och borgarståndets beslut å ena sidan och å den andra genom votering avgöras, huruvida prästeståndets eller bondeståndets förslag skulle antagas till kontraposition i huvudvoteringen.

Prästeståndets invändningar mot sammanjämkningsförslaget riktade sig mot ett flertal av de olika punkterna i betänkandet. Bland annat ställde man sig helt avvisande till utskottsförslaget rörande formuleringen av de olika momenten i paragraf 1 av lagförslaget.

Prästeståndet hade beträffande denna punkt fattat ett beslut, som innebar att i varje socken skulle finnas minst en, helst fast skola, under det utskottsförslaget hade stadgande om minst en fast skola i varje pastorat. Ett sådant stadgande skulle enligt prästeståndets mening försvåra prästerskapets bemödande att vid sockenstämma få skolväsendet ändamålsenligt organiserat. Änjo framfördes inom ståndet starka betänkligheter mot den fasta skolan, som endast kunde bli gagnelig "inom vissa tätare bebyggda delar av några få stift". Inom de flesta stift, där pastoraten bestod av flera församlingar "med långa avstånd och gles befolkning, spridd på en vidsträckt yta", skulle dylika fasta skolor möta oöverbärliga svårigheter. Det viktigaste vore, att inom varje socken måtte finnas antagen en behörigen prövad och godkänd lärare. Detta hade varit innebörden av det beslut, som prästeståndet fattat i frågan jämte antydning om den fasta skolans företrädare. Endast adeln och borgarståndet hade bifallit utskottsförslaget om minst en fast skola i varje pastorat, under det att präste- och bondestånden ansett, att anläggning av fast skola borde bero av församlingens fria prövning. De av dessa båda stånd fattade besluten, hade dock i övrigt olika innebörd, och de borde få tillfälle att i förstärkt ekonomiutskott "göra sig gällande gentemot varandra genom en förberedande votering om vilketdera av dem som i huvudvoteringen skulle ställas som kontraproposition till det av adeln och borgareskapet fattade beslutet om bifall till utskottsförslaget i denna punkt.

I ett fjärde och sista betänkande bemötte utskotten dessa anmärkningar från präste- och bondeståndens sida. Utskotten hade i sitt föregående betänkande konstaterat, att besluten i såväl borgar- och bondestånden som hos adeln varit sammanstående däri, att skolorna borde ordnas för varje pastorat och icke sockenvis, som prästeståndet beslutat. Med samstämmiga beslut i tre stånd vore denna fråga avgjord, och därom kunde således någon vidare prövning ej äga rum. Skiljaktigheten gällde föreskriften om minst en fast skola i varje pastorat. Utskotten hade ej kunnat finna annat, än att prästeståndets beslut i sak överensstämde med utskottsförslaget, som i mom. 1 innehöll stadgande om minst en lärare i varje socken och i mom. 2 angav den fasta skolans företrädare. "Emellertid, då själva ordalagen i prästeståndets beslut icke

kunna oförändrade bibehållas i en med ridderskapets och adelns samt borgarståndets beslut överensstämmande redaktion av stadgandet, och varje förändring av denna ordalydelse, såvitt den icke blivit en följd av trenne stånd redan fattade beslut, torde anses innebära en förklaring, som endast på prästeståndet självt ankommer, lärer det böra överlämnas till förstärkt ekonomiutskott att avgöra skiljaktigheterna." I anseende till olikheterna mellan präste- och bondeståndens beslut måste därvid genom förberedande votering bestämmas, "vilketdera av dessa, som skall utgöra kontraproposition emot utskottens av de båda övriga stånden godkända förslag". Utskottens nya förslag på denna punkt innebar således, att därest icke präste- och bondestånden förenade sig med ridderskapet och adeln samt borgarståndet om antagande av det i föregående betänkande framlagda förslaget om minst en fast skola i varje pastorat, skulle votering anställas i förstärkt ekonomiutskott, först för bestämmande av kontraproposition och därefter huvudvotering mellan det i den förberedande voteringen segrande förslaget och utskottens ursprungliga förslag.

Prästeståndets anmärkningar i övrigt föranledde ej något yttrande från utskottens sida, när de tre övriga stånden godkände utskottens i föregående betänkande framlagda sammanjämningsförslag i dessa punkter. Vad som nu återstod, innan ett riksdagsbeslut i folkskolefrågan kunde komma till stånd, var således omröstningen i förstärkt utskott, framför allt i den grundläggande principfrågan, huruvida den blivande folkskolestadgan skulle innehålla obligatorisk föreskrift om minst en fast skola i varje pastorat eller icke. På denna frågas avgörande i ena eller andra riktningen skulle det till stor del komma att bero, om det av ekonomiutskottet utformade programmet för folkskoleväsendets ordnande inom församlingarna skulle kunna förverkligas under den närmaste framtiden i enlighet med de ursprungligen uppdragna riktlinjerna. Omröstningen i förstärkt ekonomiutskott blev under sådana förhållanden av avgörande betydelse för den slutliga utformningen av riksdagens beslut i folkskolefrågan. I ett memorial, dagtecknat den 5 juni 1841 lämnade utskottet en redogörelse för resultatet av omröstningen. Mot utskottsförslaget om minst en fast skola i varje pastorat stod här som nämnt två motförslag, nämligen dels prästeståndets om "minst en, helst fast skola, men

där lokala förhållandet det förhindra, en eller flera flyttbara skolor", dels bondeståndets om "en eller flera folkskolor, antingen fasta eller flyttbara, efter kommunernas eget bestämmande". Den förberedande voteringen om kontraposition till utskottsförslaget hade givit till resultat, att prästeståndets förslag segrat med 99 röster mot 20. I huvudvoteringen mellan detta och utskottsförslaget hade prästeståndsförslaget likaledes segrat med 68 röster mot 50.

Även frågan om minimifordringarna för avgång från folkskolan hade hänskjutits till förstärkt utskott, sedan det av utskotten framlagda sammanjämningsförslag ej godtagits av de närmast berörda stånden. Här stod två förslag mot varandra, dels ett av adeln och borgarståndet antaget, som utom innanläsning och sång föreskrev "i sammanhang med biblisk historia den religionskunskap, som erfordras för att av prästerskapet emottagas till nattvardsläsning", samt skrivning och de fyra räknesätten i hela tal, dels det av präste- och bondeståndet antagna, som utom innanläsning och sång stadgade "i sammanhang med biblisk historia kristendomskunskap efter de läroböcker, som av skolan äro antagna". Vid omröstning i förstärkt utskottet hade det förstnämnda förslaget segrat med 61 röster mot 58.

Beträffande stadgandet om åtgärder mot tredskande föräldrar hade adeln och prästeståndet som nämnt beslutat ett tillägg till utskottsförslaget gående ut på att innan föreskriften om barnets skiljande från föräldrarna tillämpades, skulle böter först utdömas. Då det av utskotten framlagda sammanjämningsförslaget innebärande att adeln och prästeståndet skulle frångå nämnda tillägg ej godtogs av de båda stånden, hade frågan hänskjutits till förstärkt ekonomiutskott. Omröstningen där hade givit till resultat, att utskottsförslaget, således utan det nämnda tillägget godkänts med 72 röster mot 47.

Frågan om anslaget till seminarierna hade som nämnts hänskjutits till förstärkt statsutskott för avgörande. Omröstningen där hade enligt memorial från statsutskottet givit till resultat, att utskottsförslaget om ett anslag på 6 500 rdr blivit godkänt.

På grundval av de sålunda fattade besluten rörande detaljbestämmelserna i det av utskotten framlagda förslaget till folkskolestadga uppsattes av expeditionsutskottet ett förslag till riksdags-

skrivelse, som sedermera godkändes av samtliga stånd vid plena den 14 juni 1841 och dagtecknades under samma datum. I denna skrivelse redogjordes först för innehållet i den kungliga propositionen i folkskolefrågan. Rikets ständer hade, heter det, tagit "denna viktiga samhällsangelägenhet" i det sorgfälligaste övertvägande och förklarade sig "huvudsakligen instämma uti vad Eders Kungl. Maj:t i nåder föreslagit såsom medel för befordrande därav". Ständerna hade emellertid funnit, att de föreslagna anstalterna icke gav tillräcklig säkerhet för upphinnande av det stora huvudmålet, "en allmänt spridd förståndsodling, såsom villkor för en ren religiös anda eller sann kristendom och förmågan av en gagnelig och värdig samhällslevnad". Samhället måste äga rätt att av varje dess medlem fordra "icke allenast att han är oskadlig utan ock att han äger det kunskapsmått, som gör honom till en nyttig medborgare och skicklig att rätt uppfatta samhällsplikten". Således kunde och borde ett visst kunskapsmått föreskrivas "såsom lägsta fordringar av varje ur barnåldern utträdande person". Även om man i allmänhet kunde antaga, att denna fordran själmant iakttofs, så var det dock angeläget att, där sådant åsidosattes, utvägar måtte givas att göra samhällets krav gällande, "så mycket hellre som detta åsidosättande antyder en vanvård om uppfostringsplikten i allmänhet, som, vanligen förenad med ofta lastbara exempel, kan medföra en för samhället vådlig verkan på det uppväxande släktet, om den icke genom särskild omvårdnad motarbetas".

I sammanhang med föreskrifterna om ordnandet av anstalterna för folkundervisningen hade rikets ständer därför ansett det nödvändigt, att bestämda stadganden utfärdades "om de kunskaper, som skola inhämtas, samt om föräldrars och målsmäns åliggande i detta avseende, utan inskränkning av obegränsat tillfälle åt föräldraundervisningen att utöva de välgörande verkningar på bildningen, som av den säkrast är att vänta, där föräldrarna med tillbörlig omsorg för denna ömma angelägenhet förena den därtill erforderliga kunskapen och tillika äro stadda i de villkor, att de obehindrade kunna ägna sig däråt".

Om sättet för undervisningsanstalternas ordnande kunde, heter det vidare i skrivelsen, fullkomligt bestämda, allmänt giltiga föreskrifter icke meddelas, då de måste lämpas efter den olikhet i för-

hållanden, som på särskilda orter visade sig. Föreskrifterna måste således lämna rum för valet mellan fasta och flyttande skolor. Rikets ständer ansåg sig dock "böra bestämt antyda de fasta skolornas företrädare, och att sådana böra helst införas, där icke lokala förhållanden det hindra, då endast i dem undervisningen kan fullkomligt ändamålsenligt meddelas och grannlaga handhavas". Inom de församlingar, där jämte dessa flyttande skolor tillika måste begagnas, var det angeläget, "att den egentliga kontrollen å undervisningen i sin helhet vid de fasta skolorna utövas, och att undervisningen må där kunna fortsättas och fulländas, i den mån den icke vid de flyttande skolorna kunnat fullständigt bibringas".

Då rikets ständer nu, heter det till slut i skrivelsen, "till Eders Kungl. Maj:t frambära sin underdåniga önskan, att Eders Kungl. Maj:t, efter prövning av det åberopade förslaget och i den mån det finnes antagligt, tackes i Nåder låta i enlighet härmed utfärda författning i ämnet, få rikets ständer tillika i underdånighet anmäla, att för de i Eders Kungl. Maj:ts nådiga proposition uppgivna behov äro av rikets ständer anslagna följande belopp", nämligen för seminarier 6 500 rdr, till stipendier 9 000 rdr samt "till understöd för bestridande av kostnaderna för folklärares avlöande för de församlingar, som kunna befinnas i behov därav, 50 000 rdr. Till skrivelsen var fogad ett på grundval av de fattade besluten utarbetat "Förslag till lag om folkundervisningen i riket".

IX. ÅTGÄRDER FRÅN REGERINGENS SIDA MED ANLEDNING AV RIKSDAGSBESLUTET

Sedan riksdagens skrivelse inkommit till regeringen, tog denna omedelbart upp ärendet till behandling. Genom beslut den 27 juni remitterades det av riksdagen antagna lagförslaget till domkapitlen och länsstyrelserna för yttrande. De till regeringen under den närmast följande tiden inkomna utlåtandena varierade i stort sett de synpunkter på den föreliggande frågan, som under de utdragna riksdagsdebatterna kommit till uttryck. I andra delen av "Svenska folkskolans historia" har K. Aqvilonius närmare redogjort för innehållet i de från myndigheterna inkomna remissvaren. Av domkapitlen hade det stora flertalet tillstyrkt det av riksdagen antagna lagförslaget. Endast ett av dessa, nämligen domkapitlet i Lund, hade ställt sig helt avvisande till de av riksdagen föreslagna åtgärderna. Yttrandet därifrån hade utformats av dåvarande professorn, sedermera ärkebiskopen H. Reuterdahl, känd för sin utpräglad kritiska inställning till den samhällsåskådning, som kommit till uttryck i det till regeringen överlämnade förslaget till folkskolestadga. Även Strängnäs' domkapitel hade en mängd anmärkningar att göra mot det remitterade lagförslaget, trots att stiftschefen biskop Holmström i ej ringa utsträckning fått sina under debatterna i prästeståndet framförda synpunkter tillgodosedda i det förslag, som till slut blev resultatet av ståndens överläggningar. Avstyrkande utlåtande avgavs, som man kunde vänta, också av Linköpings domkapitel med biskop Hedrén i spetsen, som i prästeståndet energiskt bekämpat alla tendenser, som avsåg att göra folkskolan till en medborgarskola. I yttrandet från Västerås domkapitel gjordes bl. a. gällande, att det måste anses betänkligt att ovillkorligen avfordra varje ur barnåldern utträdande person några kunskapsprov annat än i kristendomskunskap i samband

med husförhören. Ingen borde mot sin vilja tvingas att begagna annan undervisning, dvs i folkskola.

Yttrandena från länsstyrelserna gick i stor utsträckning i tillstyrkande riktning. I vissa avseenden hade man dock invändningar att göra mot de principer, som legat till grund för det av riksdagen antagna lagförslaget. Landshövding C. G. Bergenstråle i Jönköping hade ej någon större förståelse för de moderna kraven på förbättrad folkbildning. Folkundervisningen borde enligt hans mening vara uteslutande religiös och prästerskapet därför tillerkännas ett större inflytande över densamma, än vad lagförslaget medgav. Man borde icke, "såsom rikets ständers förslag i flera fall synes åsyfta, göra prästen allenast till verktyg för den dirigerande folkviljan". Allmogens böjelse att höja sig över sin plats i samhället borde ej näras genom ytliga kunskaper i geografi, allmän historia, naturlära o. s. v. Därigenom skulle man endast öka "antalet av den mot samhället fientliga klass, som redan är känd under namnet rabulister och brännvinsadvokater".

I yttrandet från länsstyrelsen i Örebro berördes bl. a. frågan om statsbidrag till folkskolorna, och det framhölls däri önskvärdheten av att bidrag från statens sida kunde komma även dessa läroanstalter till del. Vidare berördes frågan om kompetenskraven beträffande de lärare, som skulle komma att anställas vid de flyttande skolorna. Man borde i dessa skolor kunna nöja sig med andra än vederbörligen examinerade lärare, dock att i sådana fall deras verksamhet övervakades av skolstyrelsen och den examinerade läraren vid den fasta skolan. Nödvändigheten av att staten bekostade folkskolans verksamhet, på samma sätt som då det gällde läroverken, betonades även av landshövdingen i Östersund. I yttrandet från länsstyrelsen i Norrbotten anmärktes på, att i lagförslaget det obligatoriska kunskapsmålet fått en alltför stor omfattning, särskilt beträffande flickorna. Tvånget att skicka barnen till skolan för inhämtande av det stadgade kunskapsmålet innebar dessutom ett alltför djupt ingrepp på den personliga frihetens område.

Inställningen till förslaget från länsstyrelsernas sida var dock som nämnts i stort sett välvillig, även om man ansåg sig böra betona svårigheterna vid förslagens genomförande på grund av gles befolkning, stora avstånd och bristande ekonomiska möjlig-

heter för allmogen att bestrida de med skolbyggnader och lärarlöner förenade kostnaderna. Man framhöll också, att allmogens behov av att tidigt kunna utnyttja barnens arbetskraft utgjorde ett mycket väsentligt hinder för genomförande av den allmänna skolplikt med regelbunden skolgång, som det av riksdagen antagna förslaget till folkskolelag innerst avsåg.

Efter dessa förberedelser utfärdade regeringen den 18 juni 1842 "Kungl. Maj:ts nådiga stadga angående folkundervisningen i riket", kontrasignerad av professor S. Grubbe, tillförordnad chef för ecklesiastikdepartementet.¹² I samband med departementsreformen 1840 hade en viss omplacering företagits inom statsrådet. Heurlin hade ej, vilket man hade väntat, blivit utnämnd till ecklesiastikminister utan därtill hade utnämnts A. E. Ihre. Senare under året förordnades Ihre att förestå utrikesdepartementet, och i statsrådet inkallades då professor Samuel Grubbe med förordnande att förestå ecklesiastikdepartementet under Ihres förordnande som t. f. utrikesminister. I december 1842 utnämndes Ihre till utrikes statsminister. Heurlin inkallades då på nytt i statsrådet och utnämndes till chef för ecklesiastikdepartementet, medan Grubbe blev konsultativt statsråd. Givetvis hade denna växling på ecklesiastikministerposten en viss inverkan på folkskolefrågans handläggning inom regeringen. Även frågans behandling inom riksdagen hade ej kunnat undgå att röna påverkan av denna växling på den närmast berörda statsrådsposten. Under de avgörande överläggningarna i prästeståndet i februari 1841 hade Heurlin visserligen uppträtt till försvar för den av honom kontrasignerade propositionen men då ej som ansvarigt statsråd. Något försvar från regeringshåll kunde det ej bli fråga om. Tillförordnade ecklesiastikministern professor Grubbe, som vid 1834—35 års riksdag varit representant i prästeståndet för Uppsala universitet, hade nämligen vid nu ifrågavarande riksdag ersatts av Geijer och var således ej i tillfälle att inom prästeståndet deltaga i ärendets handläggning.

Den utfärdade folkskolestadgan med kontrasignation av Grubbe har i jämförelse med det av riksdagen antagna förslaget undergått betydande redaktionella förändringar. Särskilt gäller detta den mycket omdebatterade första paragrafen i stadgan. Endast det

¹² Årsböcker i Svensk undervisningshistoria, serievolym 13.

fjärde momentet av denna pragraf har bibehållits någorlunda oförändrad. Lärares anskaffande och skolors inrättande skulle sättas i verket "inom fem år från denna författnings utfärdande". Det skulle bero på församlingarna själva "i samråd med skolstyrelserna" (det citerade tillagt i stadgan) att bibehålla redan antagna skollärare, "dock med förbindelse för dem att bibringa de här nedan bestämda kunskaper". Som exempel på den redaktionella omarbetningen kan man jämföra denna formulering med motsvarande stadgande i riksdagsförslaget, där det heter: "dock med skyldighet för dessa att iakttaga och uppfylla stadgandet i avseende på bibringandet av här nedan bestämda kunskaper".

Moment 3 av denna paragraf hade i riksdagsförslaget bestämmelsen, att skolstyrelsen skulle hava inseende "över församlingens skolverk samt besörja, att det i behörigt skick hålles och flitigt begagnas". Detta moment har i den utfärdade stadgan uteslutits från bestämmelserna under paragraf 1 men återfinnes med något ändrad formulering under § 2 mom. 2, där det heter: "Skolstyrelsen skall hava inseende över alla inom distriktet inrättade folkskolor, sorgfälligt vårda deras angelägenheter samt vaka däröver, att undervisningen samvetsgrant besörjes och flitigt begagnas."

Första och andra momentet av paragraf 1 har i den utfärdade stadgan fått en helt annan formulering än i riksdagsförslaget. Hit har först och främst förts de i riksdagsförslaget under § 8 ingående bestämmelserna om flyttande skolor. I stadgans § 1 mom. 2 föreskrives, att "där medellöshet eller lokala förhållanden hindra inrättandet av fast skola, må tills vidare barnundervisningen besörjas i flyttbara skolor med en eller flera behörigen godkända lärare". Sådana flyttbara skolor borde likaledes "inrättas, där uti ett vidsträcktare pastorat åtskilliga byar, hemman, torp eller lägenheter äro från den fasta skolan så avlägsna, att hinder för deras begagnande för många av församlingens barn uppkommer". Det är uppenbart, att stadgans formulering på denna punkt betydligt klarare och bestämdare än i riksdagsförslaget fastslår dessa skolors provisoriska karaktär, vilket ej minst kommer till uttryck i den tillfogade bestämningen "tills vidare". Första momentet innehåller huvudbestämmelsen om skolors inrättande. Det heter: "I varje stadsförsamling och varje socken på landet bör finnas minst en, helst fast, skola med vederbörligen godkänd lärare; så-

som undantag härifrån må dock tvenne eller flera till samma pastorat hörande stadsförsamlingar eller socknar på landet kunna sig om en skola förena, där en ringare folkmängd och övriga förhållanden en sådan förening påkalla."

Paragraf 2 i stadgan innehåller bestämmelser om skolstyrelse, och hit har förts föreskrifterna i § 16 av riksdagsförslaget om en av församlingen vald skolstyrelse med kyrkoherden som ordförande och med uppgift att hava inseende över distriktets folkskolor och vaka över att undervisningen samvetsgrant besörjes och flitigt begagnas. Till tredje momentet av denna paragraf har förts en del bestämmelser i §§ 15 och 16 av riksdagsförslaget rörande de reglementen för undervisningen, som skolstyrelsen hade att upprätta och för prövning och fastställelse insända till vederbörande domkapitel. Skolstyrelsen hade att uppgöra ett reglemente, heter det i stadgan § 2 mom. 3, "vilket bör bestämma undervisningsmetoden (i riksdagsförslaget hade i § 11 växelundervisningsmetoden blivit anbefalld), disciplinen och vad mera till skolornas behöriga vård och förvaltning hörer". Detta reglemente skulle alltid underställas vederbörande domkapitels prövning, "innan det må såsom gällande antagas". I § 15 av riksdagsförslaget hade stadgats, att församlingarna själva skulle äga att bestämma disciplinen inom skolorna, dock att upprättat förslag därom alltid skulle underställas vederbörande stiftsstyrelses prövning och godkännande, innan det må som gällande anses, och i § 16 hade stadgats, att upprättade förslag till reglementen alltid skulle till prövning och fastställelse insändas till domkapitlet, innan de i församlingarna fick antagas till efterlevnad.

Stadgans § 3 om anskaffande och underhåll av "tjänliga rum för de folkskolor, som inom distriktet finnas eller bliva inrättade" motsvarades av riksdagsförslagets § 2, dock med vissa redaktionella ändringar och förtydliganden. I slutet av denna paragraf har i stadgan tillagts en bestämmelse av principiell innebörd. I riksdagsförslaget hade sista meningen fått följande formulering: "ankommande det på församlingsborna själva att, efter sig företeende omständigheter, bestämma den fasta skolans läge". I stadgan har denna passus följande lydelse: "beroende det av församlingsborna själva att, där fast skola inrättas, efter sig företeende omständig-

heter bestämma dess läge, dock helst nära intill ordförandens i skolstyrelsen bostad, för att lätta hans uppsikt över skolan.”

Bestämmelserna i stadgans § 4 om lärarnas avlöning är i stort sett av samma lydelse som motsvarande paragraf i riksdagsförslaget, fränsett en viss omgruppering av de olika momenten. Ett tillagt moment, nämligen moment 6, innehåller bestämmelser om, hur kostnaderna för skolornas underhållande och lärarnas avlöning skulle bestridas. Dessa kostnader skulle, heter det i stadgan, ”utgöras gemensamt av varje skoldistrikt för alla inom distriktet befintliga fasta och flyttbara skolor, såvida ej annorlunda därom överenskommes”. Motsvarande bestämmelse återfinnes i riksdagsförslagens § 8 mom. 5 och har där följande lydelse: ”Där jämte den fasta skolan flyttande skolor äro av nöden, skola dessa, lika med de förra, bekostas gemensamt av hela den socken eller det pastorat, som den fasta skolan tillhör, evad större eller mindre delar därav begagna undervisningen i den flyttbara skolan.” Onekligen har den omarbetning, som här föreslagits, gett bestämmelserna en mera pregnant innebörd, oavsett den i språkligt avseende mera korrekta formulering, som ifrågasvarande stadgande erhållit.

Bestämmelserna om lärarutbildningen i § 5 har i stort sett samma utformning som i propositionen och utskottsbetänkandet och sedermera i riksdagskrivelsen, dock med ett par viktiga undantag. I utskottsbetänkandet hade lämnats närmare föreskrifter om seminarieföreståndarens åligganden. I riksdagskrivelsen hade dessa föreskrifter utelämnats, men i stadgan har de ånyo införts som mom. 2 och 3. För varje av de i stiftstäderna och i huvudstaden inrättade seminarierna hade vederbörande domkapitel att utse en skicklig föreståndare. Denna skulle, heter det, ”handleda och undervisa blivande skollärare samt vid intagning och avgång dem förhöra”. Därjämte skulle domkapitlet bereda eleverna tillfälle ”att erhålla undervisning i kyrkosång och enkel gymnastik samt att uti någon folkskola erhålla praktisk bildning för skollärarekallet”. Stadgan innehåller dessutom den viktiga bestämmelsen, att seminarieföreståndaren i denna sin egenskap ägde att tillgodoräkna sig tjänsteår vid ansökan till prästerlig befattning, detta ”till uppmuntran för skickliga män, att denna befattning emottaga”. Det skulle åligga domkapitlet att närmare bestämma vad som

rörde lärarelevernas ändamålsenliga utbildning med avseende på undervisningstid, prövningar m. m. ”samt att över undervisningens behöriga gång föra en noggrann uppsikt”. Dessa i stadgan tillagda bestämmelser rörande undervisningens bedrivande vid seminarierna innebar, att vår första folkskolestadga på samma gång blev vår första seminariestadga. Beträffande fordringarna för inträde i seminarierna hade dessa i riksdagskrivelsen angivits på följande sätt: ”Ingen må till elev i dessa seminarier antagas, som icke vid sökt inträde, då han av vederbörande skall förhöras, kan skriva färdigt, räkna quattuor species och läsa innantill svenskt och latinskt tryck samt utantill Luthers katekes med den antagna förklaringen och därjämte äger någorlunda försvarlig insikt i biblisk historia, allmän jordbeskrivning, fäderneslandets historia och kyrkosång.” I stadgan har detta moment fått följande formulering: ”Ingen må till elev i ett skollärarseminarium antagas, som icke företett tillförlitligt intyg om god frejd och en anständig vandel, samt vid av föreståndaren anställt förhör befunnits kunna med färdighet läsa innantill svenskt och latinskt tryck, skriva, räkna quattuor species i hela tal samt kunna utantill Luthers lilla katekes med den antagna förklaringen och äga försvarlig kännedom om bibliska historien.” Här har regeringen således företagit en grundlig omarbetning i formellt hänseende av riksdagsförslaget och dessutom i sak gjort viktiga ändringar, framför allt genom uteslutning av kravet på försvarlig insikt i geografi och historia och genom tillägg av bestämmelsen om god frejd och anständig vandel som villkor för intagning.

Om tillsättning av lärarbefattning hade i riksdagsförslaget lämnats en del föreskrifter bl. a. om förening av lärare- och klockaretjänster. Rörande tillsättning av icke förenad tjänst skulle det åligga skolstyrelsen att uppföra på förslag tre av de sökande, ”som företrädesvis utmärkt sig för gudsfruktan, sedlighet och kunskaper”, varefter församlingens röstägande ledamöter hade att genom val utse den, ”vilken de för tjänsten mest passande finna”. I stadgans 6 mom. lämnas i anslutning härtill mera preciserade bestämmelser om ledigförklarande, upprättande av förslag och förrättande av val samt om formerna för överklagande av förrättat val.

Stadgans § 7 innehåller bestämmelser om de ämnen, i vilka

undervisning skulle i folkskolan meddelas. Det heter, att de ämnen, som enligt § 6 mom. 1 fordras av den, som till lärare i folkskola skall kunna antagas, "utgöra ock föremål för undervisning i sådan skola". Dessa ämnen voro: "Katekesen, bibliska historien, fysisk och politisk geografi i säker översikt, fäderneslandets historia och huvuddragen av allmänna historien, räknekonsten, såväl teoretiskt som praktiskt, till och med sammansatt regula de tri uti hela och brutna tal, allmänna begreppen av geometri och linearteckning samt naturläran" och slutligen "enkel gymnastik" och kyrkosång. Barn, som av fattigdom hindrades att längre tid begagna undervisningen, och barn, som saknade erforderlig fattningsgåva att förvärva det fulla kunskapsmått, som undervisningen erbjöd, borde då de lämnade skolan åtminstone hava inhämtat nödig kunskap i följande ämnen: "a) ren och flytande innanläsning av svenska språket, så latinsk som svensk stil; b) religionskunskap och biblisk historia, till den grad som erfordras för att kunna hos prästerskapet börja den egentliga nattvardsläsningen; c) kyrkosång med undantag för dem, som därtill sakna allt anlag; d) skriva; och e) de fyra räknesätten i hela tal." Skolstyrelsen skulle äga bestämma, heter det till slut i denna paragraf, "den skillnad, som i hänseende till kunskapsfordringarna lämpligen må göras mellan gossar och flickor".

I paragraf 8 av stadgan har sammanförts bestämmelserna i §§ 7 och 12 av riksdagsförslaget, nämligen om åldern för skolgångens början, om skolplikt, om offentliga förhör, om belöningar åt barn för flit och gott uppförande, om hinder för skolgång och om tvångsåtgärder mot tredskande föräldrar. Texten i stadgan motsvarar i stort sett riksdagsskrivelsens formuleringar i dessa punkter, dock med vissa tillägg och omformuleringar. Rörande förteckningen över skolpliktiga barn hade riksdagsförslaget exempelvis en bestämmelse, att en skollängd skulle upprättas på de inom varje församling befintliga barn, som inträtt i skolåldern, och denna längd skulle vid början av varje termin uppläsa från predikstolen. Denna bestämmelse har i stadgan erhållit följande formulering: "Ordföranden i skolstyrelsen upprätte och meddele bemälda styrelse tvenne gånger om året noggranna förteckningar å de barn inom skoldistriktet, vilka under det senast förflutna halva året i skolåldern inträtt."

Den årliga lästiden såväl i de fasta som flyttande skolorna skulle enligt riksdagsförslaget bestämmas i skolans reglemente. I stadgans § 9 heter det, att "skolstyrelsen äge att", i samråd med församlingen, bestämma de tider av året och de timmar å dagen, då undervisning, vare sig i fasta eller flyttbara skolor, skall meddelas, med iakttaget avseende å de förhållanden, som å en del orter kunna göra en mera vidsträckt hemläsning nödig; ävensom utstaka de rotar, i vilka församlingen, med avseende på undervisningen i flyttbara skolor, lämpligast må fördelas. I nämnda paragraf av stadgan har de flyttbara skolorna behandlats mera i förbigående. I riksdagsförslaget hade åt undervisningen i de "flyttande" skolorna ägnats en särskild paragraf, omfattande ej mindre än 5 moment. Av denna paragraf har i stadgan endast medtagits mom. 3 med bestämmelser om att lärarna i de flyttbara skolorna skulle under den tid, som var bestämd för skolans hållande i de olika rotarna, "såvitt sig göra låter, stundom besöka även de övriga, i den ordning skolstyrelsen bestämmer, för att därstädes, vid utsatta förhör, kunna utröna, huruvida läsningen även under deras frånvaro behörigen fortgått".

I riksdagsförslaget hade upptagits bestämmelsen om åliggande för vederbörande prästerskap att infinna sig i skolorna för meddelande av undervisning i religionen, "särdeles såvitt den avser dess tillämpning på hjärta och leverne". I stadgan § 10 har denna punkt fått följande formulering: "Prästerskapet utöve en sorgfällig uppsikt i synnerhet över religionsundervisningen i folkskolorna. Församlingens lärare (dvs prästerna) skola fördenskull, såväl i de fasta som flyttbara skolorna, flitigt och så ofta deras övriga ämbetsåligganden medgiva, sig infinna, efterhöra och undersöka, huru detta skolans viktigaste kunskapsämne av skolläraren bibringas, giva honom, där det tarvas, upplysningar och råd, samt själva genom undervisning, förklaring och tillämpning göra de heliga lärorna levande i barnasinnnet." Som mom. 2 av § 10 återfinnes i stadgan bestämmelserna i § 13 av riksdagsförslaget om söndagskolor. I detta förslag hade vederbörande prästerskap blivit ålagda att på söndagarna, "där så ske kan", för den ungdom, som utgått från skolan, meddela undervisning i kristendom, samtidigt som skolläraren undervisade uti övriga för skolorna föreskrivna läroämnen, vid vilka tillfällen förhör också skulle anställas i de

angivna läroämnena. I stadgan har denna bestämmelse fått en gentemot prästerskapet betydligt mildare formulering. "För underhållandet av de i skolan förvärvade kunskaper och synnerligen för befrämjandet av en sann kristlig bildning" skulle, helst under den tid av året, då ledighet från skolan gavs, "skolläraren, under in-seende och med biträde, där så ske kan, av församlingens prästerskap, på söndagarna meddela undervisning och anställa förhör med den ungdom, som utgått från skolan". I anslutning till denna bestämmelse återfinnes i stadgan föreskriften i riksdagsbeslutet om sockenbibliotek. Det heter i stadgan: "För samma ändamål (dvs som beträffande söndagsskolan) åligge det ock prästerskapet att uppmuntra till inrättande och begagnande av sockenbibliotek, samt att därtill tjänliga böcker föreslå."

I stadgans § 11 mom. 1 har införts bestämmelsen från riksdagsbeslutets § 15 mom. 2 om lärares skiljande från tjänsten i fall av ålderdom eller sjukdom. Beträffande den lärare, heter det i stadgan, som oförvitligt förestått sin tjänst men genom ålderdom eller sjuklighet vore urständsat densamma ytterligare bestrida och av detta skäl måste entledigas, skulle det bero av församlingens och skolstyrelsens prövning att, "i mån av hans behov och av den längre eller kortare tid han tjänstgjort, större eller mindre del av den utav församlingen anslagna lönen såsom pension honom tilldelas".

Paragraf 12 i stadgan motsvarar riksdagsförslagets § 14 med föreskrifter om enskilda skolor. I ett tillägg till förslagets bestämmelser heter det i stadgan, att det skulle vara skolstyrelsen obehaget att "i avseende på dessa skolors inrättning eller förvaltning vidtaga sådana, emot stiftarens bestämda föreskrift icke stridande jämkningar eller förändringar, vilka kunna prövas lämpliga för undervisningens ändamålsenliga ordnande, i enlighet med vad i denna författning finnes stadgat".

Bestämmelserna om domkapitlens befattning med folkundervisningen och om skyldigheten för skolstyrelsen att till domkapitlet årligen inkomma med berättelse om folkundervisningsanstalterna inom distriktet återfinnes i stadgans § 13. Med ledning av dessa berättelser skulle domkapitlet vart tredje år till Kungl. Maj:t insända underdånigt utlåtande över folkundervisningens tillstånd inom stiftet. Stadgan följer här så gott som ordagrant bestäm-

melserna i riksdagsförslaget § 16 med ett par undantag. Den årliga berättelsen skulle enligt stadgan avgivas av kyrkoherden i stället för av skolstyrelsen, och det utlåtande om folkundervisningens tillstånd inom stiftet, som domkapitlet hade att insända till Kungl. Maj:t, skulle avgivas vart femte år istället för vart tredje.

Sista paragrafen, § 14, innehåller bestämmelsen om medgivande av undantag från bestämmelserna, om hinder på en eller annan ort skulle möta för tillämpningen av de i stadgan givna bestämmelserna. Om sådana hinder förelåg, skulle framställning göras hos domkapitlet, och därest undantag ansågs påkallade, skulle underdånig anmälan härom göras hos Kungl. Maj:t. Enligt riksdagsförslaget skulle hinder för tillämpningen prövas av "vederbörande myndigheter", som ägde att "efter desammas beskaffenhet pröva, vilka undantag från de givna föreskrifterna, som av omständigheterna påkallas".

Den utfärdade stadgan omfattade således 14 paragrafer mot 17 i det av riksdagen antagna förslaget till folkskolelag. Som framgått av den lämnade redogörelsen för innehållet hade en genomgripande omarbetning av riksdagsförslaget företagits vid ärendets behandling inom regeringen. De olika bestämmelserna hade i stor utsträckning omgrupperats eller förts samman till nya enheter. Även i sak hade viktiga förändringar vidtagits, vilka dock endast i ett fall rörde någon av de i riksdagen debatterade och avgjorda principfrågorna, nämligen frågan om prästerskapets skyldighet att en gång i veckan besöka den fasta skolan och där meddela undervisning. Som framgått av den ovan lämnade redogörelsen hade regeringen frångått riksdagens beslut i denna punkt och i stället ålagt prästerskapet "att flitigt och så ofta deras övriga ämbetsåligganden medgiva" infinna sig i skolorna och, där det tarvades, giva läraren upplysningar och råd "samt själva genom undervisning, förklaring och tillämpning göra de heliga lärorna levande i barnasinnets". I de viktigare kontroversiella frågorna i övrigt förelåg det givetvis mycket små möjligheter för regeringen under då rådande parlamentariska förhållanden att vid utfärdande av folkskolestadgan intaga annan principiell ståndpunkt än den riksdagen efter så mycket debatterande och efter så många återremisser till vederbörande utskott slutligen kommit fram till.

X. FÖRSLAG VID 1844—45 ÅRS RIKSDAG OM VISSA
ÄNDRINGAR I DEN UTFÄRDADE
FOLKSKOLESTADGAN

I "Kongl. Maj:ts nådiga stadga angående folkundervisningen i riket; given Stockholms slott den 18 juni 1842" föreskrefs i § 1 mom. 3, att lärares anskaffande och folkskolors inrättande "bör sättas i verket inom fem år ifrån denna författnings utfärdande". Innan den tidpunkt nåddes, då de i stadgan givna föreskrifterna skulle vara i gällande kraft, gjordes vid 1844—45 års riksdag en framstöt för att få till stånd vissa ändringar i densamma. Den nya stadgan, sådan den utformats av riksdag och regering, innebar i många avseenden besvikelse för de reformvänliga kretsarna inom särskilt prästeståndet, vilket kom till synes i ett stort antal reservationer i samband med de principiella avgörandena i ståndet. I synnerhet var det medgivandet, att där lokala förhållanden hindrade inrättande av en fast skola, flyttbara skolor finge inrättas, som ansågs utgöra ett väsentligt hinder för ett rationellt ordnande av folkskoleväsendet.

Frågan togs upp vid riksdagen 1844—45 i en motion i prästeståndet av prosten A. Sandberg, vari denne skildrade de svårigheter, som låg i vägen för ett ändamålsenligt ordnande av folkundervisningen enligt de i folkskolestadgan givna föreskrifterna. Å ena sidan möttes man av den fördomen hos allmänheten, att sådan bildning, som avsågs i stadgan, vore "överflödig för arbetaren och jordbrukaren, ja, till och med skadlig". På annat håll fick man höra beskyllningen, att skulden till att folkundervisningen ej kunnat ändamålsenligt ordnas, låg hos prästerna, vilka betecknades som "obscurantismens apostlar", som ej ville "släppa mera ljus till folket, än de själva meddela", och ingalunda önskade någon högre folkbildning än blott nödortftig kristendoms-kunskap. Sandberg fann denna beskyllning högeligen orättvis och ville för egen

del deklarerera, att han helt anslöt sig till de från reformvännernas sida framförda kraven på en vidgad folkbildning. "Den högre kunskapen", som huvudsakligen borde avse själskrafternas utveckling, skulle sätta "bondsonen" i tillfälle att bättre fatta och förstå Guds ord, han skulle bättre och ändamålsenligare kunna uträtta sitt arbete, han skulle sättas i stånd "att kunna med nytta begagna de hjälpredor, som honom erbjudes", han skulle få smak för läsningen på lediga stunder, han skulle klarare inse, "vad som är rätt, och själv kunna skriva och tillika läsa och förstå en skrift", så att han avhöll sig från onödiga processer och icke föll "i händerna på bedrövliga och dåliga sakförare o. s. v.". Under en tilltagande folkökning blev det enligt Sandbergs mening "alldeles nödvändigt att skaffa det uppväxande släktet en större bildning för att sätta det i stånd att uppdriva och förbättra de för handen varande eller söka nya lovliga utvägar till förvärv och bärgning, när de gamla bliva otillräckliga för den växande folkstocken".

Ett förverkligande av det angivna folkbildningsprogrammet kunde enligt Sandbergs bestämda uppfattning ej komma till stånd med stöd av bestämmelserna i den utfärdade folkskolestadgan. Föreskriften, att i varje socken på landet "bör finnas minst en, helst fast skola" var, ansåg han, allt för vagt formulerad. Genom ordet "bör" betog man föreskriften "dess kraft och befallning". Medgivandet, att undervisningen finge besörjas i flyttbara skolor, där bl. a. fattigdom hindrade inrättandet av fast skola, hade medfört, att dylika hinder överallt mötte, där ej särskilda fonder fanns att tillgå för ändamålet. Slutligen hade bestämmelserna i § 14 om undantag från de givna föreskrifterna, där hinder för deras tillämpning mötte, lett till att undantag kunde medgivas från samtliga de stadganden, som innehölls i författningen. Enligt Sandbergs mening var en fast skola i varje pastorat en nödvändighet och likaså ett ändamålsenligt skolhus vid varje moderkyrka. Hit kunde socknens invånare komma åtminstone varje söndag, och prästerskapet kunde då ha "närmare tillsyn och lättare förhöra och emellanåt undervisa". I en fast skola kunde den anställda läraren, "om han var gift", erhålla fast bostad, även om flyttning på vissa tider till avlägsnare byar kunde bli nödvändig. Den huvudsakligaste grundsatsen måste efter hans förmenande bliva, att det skulle stå i vars och ens fria behag "att emot en viss lindrig

avgift för sina barn begagna denna högre undervisningsanstalt, vartill prästerna böra uppmana alla dem, som därtill hava råd och lägenhet, eller vilkas barn hava större fallenhet att lära". Genom en sådan frihet skulle, ansåg han, den högre folkbildningen utan tvivel "vinna allt flera vänner bland allmogen, när den begynte visa sina goda verkningar och de därstädes bildade ynglingarna bleve insiktsfulla och dugliga män. På frihetens och icke på tvångets väg är det som bildningens frukter skola frambringas."

Kostnaderna för en sådan centralskolas anläggande skulle enligt Sandbergs mening kunna bestridas på det sättet, att en del av den s. k. personliga skyddsavgiften anslags för ändamålet. Denna avgift var en skatt, som sedan gammalt utgick efter huvudtalet utan hänsyn till klass eller förmögenhet av alla medborgare, som uppnått en viss ålder. Vid 1840—41 års riksdag hade Sandberg framlagt ett förslag, att halva skyddsavgiften skulle anslås till folkskoleändamål. Resultatet av riksdagens överläggningar i detta ärende hade blivit, att på yrkande från annat håll skyddsavgiften hade nedsatts till hälften, men utan att folkskolan kom i åtnjutande av motsvarande anslagsökning. I sin motion yrkade nu Sandberg att halva, eventuellt hela återstoden av den personliga skyddsavgiften skulle anslås till folkundervisningens ordnande, nämligen till anläggande av "centralskolor" i varje pastorat.

Sandbergs motion innehöll således två yrkanden, dels om revision av folkskolestadgan, så att inrättandet av fasta skolor blev en obligatorisk skyldighet för församlingarna, dels om nedsättning av skyddsavgiften och motsvarande anslag till anläggande av sådana skolor inom varje pastorat. Det var under sådana förhållanden att förutse, att vid behandlingen av denna motion folkskolefrågan i sin helhet på nytt skulle komma upp till debatt. Inför en sådan eventualitet ställde man sig i prästeståndet helt naturligt en smula tveksam. På initiativ av talmannen beslöt man också, att diskussionen beträffande den sandbergska motionen endast skulle röra frågan om skyddsavgiften, och att motionen således skulle remitteras till bevillningsutskottet. För dem inom prästeståndet, som önskade få upp frågan om en revision av den utfärdade folkskolestadgan till debatt, blev denna utgång en besvikelse. Vid ett följande sammanträde tog Sandberg upp remissfrågan och yrkade att motionen i sin helhet skulle remitteras till allmänna besvär-

och ekonomiutskottet, således det utskott, som vid föregående riksdag haft folkskolefrågan om hand. Vid den debatt, som med anledning härav uppstod, framhöll prosten Gumælius, att han för sakens skull fann det lämpligast att skilja på de i motionen framställda yrkandena och låta frågan om skyddsavgiften behandlas av bevillningsutskottet, i enlighet med det av ståndet redan fattade beslutet. "Just för att jag lika mycket som motionären nitälskar för sakens framgång samt vill befrämja medlen därför, just för den skull måste jag motsätta mig frågan om viss förändring i den beslutade remissen, på det att icke nu såsom förra riksdagen frågan måtte för sent komma under behandling på rätt ställe; och angeläget synes det mig vara, att bevillningsutskottet med första får företaga ärendet till omprövning."

Samtidigt med att Gumælius deklarerade detta sitt ställningstagande i remissfrågan, lämnade han den uppgiften, att han varit inställd på en debatt om folkskolefrågan i dess helhet, men att han ville böja sig för ståndets beslut, att debatten endast skulle röra frågan om skyddsavgiftens nedsättande. Han hade, framhöll han, varit beredd att yttra sig över skolfrågan i allmänhet men ville foga sig efter den inskränkning, som motionen i följd av ståndets beslut måst undergå. Det anförande, som Gumælius ämnat hålla om "skolfrågan i allmänhet", har han således måst lägga åt sidan och uteslutande hållit sig till frågan om skyddsavgiftens nedsättning, i vilken fråga han enligt protokollet utförligt motiverade sitt instämmande i motionen. Det sålunda undanlagda partiet av det anförande, som Gumælius vid detta tillfälle ämnade hålla, har bevarats bland hans efterlämnade papper och är av betydande intresse, enär det ger ytterligare belysning åt den principiella inställning till folkskoleproblemet, som var utmärkande för Gumælius och som kom till uttryck i det av honom utarbetade utskotts- betänkandet. I detta var den fasta skolan en huvudpunkt och så även i det undanlagda partiet av hans anförande. Genom riksdagsbeslutet, att folkskolan "helst" skulle vara fast, hade saken, heter det där, kommit i helt annat läge. I många socknar hade stadgandet blivit på sådant sätt efterlevt och förklarat, "att det helst borde vara ingen fast skola". Därigenom hade skolarbetet kommit att stanna kvar på samma punkt som förut, och man hade nöjt sig med enbart flyttbara skolor, "i vilka det är nära omöjligt att

meddela en sådan fullständigare undervisning, som författningen åsyftar”. ”Hade budet om en fast skolas inrättning, vilken endast kan grundlägga ett fast skolsystem och en fullständig undervisning, varit bestämt, så hade skolorganisationen mångenstädes mött vida mindre svårigheter än nu skett.”

Det bland Gumælius' efterlämnade papper påträffade konceptet är emellertid defekt, i det att ett parti av detsamma saknas, utgörande början av det inhiberade anförandet. Det visar sig vid en närmare granskning, att det saknade partiet återfinnes i en av Gumælius i prästeståndet den 24 augusti 1844 väckt motion i folkskolefrågan. Genom prästeståndets beslut vid sammanträde den 14 augusti, att den av prosten Sandberg väckta motionen skulle remitteras endast till bevillningsutskottet och att överläggningen skulle gälla endast den del av motionen, som rörde skyddsavgiftsfrågan, hade möjligheten till en debatt i ståndet om folkskolefrågan i dess helhet avskurits. Gumælius har med anledning härav då kommit på tanken att genom en egen motion få upp frågan om en revision av folkskolestadgan till behandling. Det anförande i folkskolefrågan, som Gumælius utarbetat för att hålla i ståndet den 14 augusti med anledning av den sandbergska motionen, har han således lagt till grund för en den 24 augusti väckt motion med yrkande på vissa ändringar i den 1842 utfärdade folkskolestadgan, innan denna år 1847 officiellt skulle träda i kraft.

Folkskolestadgan var, heter det i motionen, ännu för ny och för litet prövad för att tillåta ett säkert omdöme om dess fullkomliga ändamålsenlighet. Endast en längre erfarenhet kunde giva full ledning för omdömet, och Kungl. Maj:t, ”vilken resultaten av denna erfarenhet bliva underställda, lär ej dröja att i nåder föreskriva förändringar, när de befinnas nödiga”. Det kunde under sådana förhållanden enligt motionärens mening vara bäst att uppskjuta alla yttranden och förslag i detta ämne, ”tills erfarenheten hunnit pröva och utsäga sin dom”, och han sade sig ej vilja vara den förste, som överträdde denna regel. Då emellertid motioner blivit väckta i andra stånd, och då dessutom en punkt i författningen genom sin obestämdhet måste anses hinderlig för bättre skolors stiftande, hade motionären ej kunnat avhålla sig från att yttra sig över denna sak, som låg honom, liksom ”var och en varm vän av folkets bildning, nära om hjärtat”.

I sin motion gick Gumælius därefter in på de olika hinder, som ute i församlingarna mötte bemödandena från prästerskapets sida att bringa föreskrifterna till verkställighet. I stort sett tog han därvid upp de av Sandberg i dennes motion utvecklade skälen för mera bestämda föreskrifter beträffande skolors inrättande. I detta sammanhang framlade Gumælius sin syn på folkskolans uppgift i samhället. Landets undervisningsverk borde enligt hans mening utgöra ett sammanhängande helt, i vilket varje länk på sitt ställe passade in. ”Folkskolan är således icke något fristående och avsondrat utan endast den första länken i hela kedjan. Den möter ovanom sig apologist- eller lärdomsskolan och måste lämna sina lärjungar åt dem, så förberedda, att de genast kunna begagna den högre undervisning, som där meddelas. Detta bestämmer gränsen för det kunskapsmått, som folkskolan ovillkorligen bör kunna meddela.” Denna sin uppgift kunde folkskolan enligt Gumælius fylla, endast om den anordnades som en enda fullständigt organiserad skola, ”fästad på ett visst ställe i församlingen”. Nu fanns det emellertid på sina håll lokala hinder, som gjorde, att ej alla barn lika bekvämt kunde besöka den fasta skolan. Så långt möjligt borde man söka undanröjda dessa svårigheter genom att jämte den fasta skolan inrätta ”smärre hjälpskolor, flyttbara och således till sin inrättning naturligtvis mindre fullständiga”. Folkskolestadgan erkände sådana, men endast under förutsättning, att de försågs med vederbörligen godkända lärare. Det vore osäkert ansåg Gumælius, om därmed avsågs, att de skulle ha genomgått den föreskrivna seminariekursen och avlönas i enlighet med författningen. För vidsträcktare församlingar med behov av två, tre eller flera flyttbara skolor jämte den fasta, skulle detta bli ”alltför betungande, om ej alldeles omöjligt”.

På denna punkt önskade nu Gumælius, att bestämda föreskrifter skulle införas i folkskolestadgan. Fanns det i församlingen en väl organiserad fast folkskola, så kunde enligt hans mening ”ibland därifrån utgångna elever passande lärare erhållas för de flyttbara skolorna, vilka i de avlägsnare delarna av socknen kunna undervisa i de första kunskapsämnen i minimipensum och sedan lämna sina elever för lärokursens fullbordande till den fasta skolan, såsom till ett högre läroverk”. Därigenom kunde möjlighet vinnas även för de fattigare, avlägset boende föräldrarna att utan alltför

stora kostnader låta barnen få inhämta hela det kunskapsmått, som folkskolan borde meddela. På detta sätt skulle skolväsendet även i de vidsträcktare församlingarna kunna ordnas på ett tillfredsställande sätt. Dessa underlärare kunde, ansåg han, ”både vara tjänliga för sitt ändamål utan alla de kunskaper, som av en ’vederbörligen godkänd’ lärare fordras, och således även kunna nöja sig med mindre avlöning”. Gumælius’ yrkande gick således ut på, att till folkskolestadgans bestämmelser på denna punkt skulle fogas en förklaring, att vederbörligen examinerade och fullt avlönade lärare skulle fordras endast för den fasta skolan, ”men att för de flyttbara avlöningen må kunna bestämmas av församlingarna efter lokala förhållanden”.

En fast skola var således enligt Gumælius’ mening oundgängligen nödvändig i varje församling, den flyttbara däremot endast en nödfallsutväg, så länge bättre medel ej kunde ernås. Men häri låg just den nya folkskoleförfattningens grundfel, ”att den ej bestämt utsäger sitt bud om en fast skolas ovillkorliga inrättning i varje församling”. Så länge ett sådant bestämt stadgande saknades i författningen, skulle även en fast skola komma att saknas i många församlingar, ”där likväl ingen omöjlighet, knappast någon svårighet att dem inställa förefinnes”. Nu hette det i den utfärdade stadgan, att i varje socken borde finnas en, ”h e l s t fast skola”, men detta hade i många socknar blivit så efterlevt och förklarat, ”att där helst borde vara ingen f a s t s k o l a”. Därigenom hade ”skolverket” kommit att stanna i samma ofullständiga skick som förut ”och lärer väl även komma att så förbliva, tills staten använder sin myndighet och befaller, när den vet, vad den vill, och ej behöver stanna vid uttryckandet av en kraftlös önskan”. Motionen gick således ut på ett yrkande, att § 1 mom. 1 i folkskolestadgan skulle få följande formulering: ”I varje stadsförsamling och varje socken på landet bör finnas åtminstone en fast skola, där fullständig undervisning i de stycken, som denna stadga föreskriver, bör lämnas av vederbörligen godkänd lärare”. Därigenom skulle enligt Gumælius’ mening huvudregeln vara given, ”och undantag, där ej annorlunda ske kan”, beviljas i den ordning, som föreskrevs i stadgans § 14 och således icke efter församlingarnas eget gottfinnande. ”På det sättet blir regeln såsom den bör vara, regel och icke, såsom nu ofta fallet är, undantag.”

Den av Gumælius väckta motionen remitterades i vederbörlig ordning till ekonomiutskottet. I sitt utlåtande avstyrkte utskottet alla ändringar i folkskolestadgan, innan man vunnit mera erfarenhet om verkningarna av de utfärdade bestämmelserna. Vid föredragning av detta betänkande i prästeståndet den 15 februari 1845 sökte Gumælius trots avstyrkandet att vinna gehör i ståndet för den av honom yrkade ändringen beträffande § 1 i folkskolestadgan. I fråga om det av honom yrkade tillägget rörande lärarna i de flyttbara skolorna förklarade han sig mot utskottets avstyrkande icke vilja ”av förkärlek för sitt förslag” fästa alltför stor vikt vid detsamma. Däremot låg det honom mer om hjärtat uteslutande av ordet ’helst’ i § 1 mom. 1 av stadgan, vilket uteslutande han ansåg nödvändigt för folkundervisningens framgång. Något fullständigt ordnat skolväsen kunde enligt hans mening ej komma till stånd i församlingarna, ”så länge man möttes av förklaringen: ’Vi vilja helst icke hava en fast skola. Tvärtom: Vi vilja alls icke hava någon fast skola. Vi låta oss helst nöja med den mindre fullständiga undervisning, som i våra ambulerande skolor meddelas.’ Så länge den fasta skolan icke föreskrives såsom en ovillkorlig skyldighet, blir författningen ingen verklighet.” Gumælius hänvisade i detta sammanhang till att frågan om skyddsavgiften blivit av riksdagen avgjord i enlighet med det av prosten Sandberg i hans motion framlagda förslaget. Halva den återstående delen av skyddsavgiften hade sålunda blivit anslagen till folkundervisningens befrämjande. Under sådana förhållanden vore det enligt Gumælius önskvärt, att nämnda paragraf erhöle ”den mera ovillkorliga lydelse, som genom uteslutande av ordet ’helst’ skulle uppkomma, på det församlingarna icke måtte kunna protestera på grund av detta lilla ord”.

I ett senare anförande kom Gumælius ännu en gång in på frågan om den fasta skolans nödvändighet. Han sade sig ha ännu ett skäl, utöver vad han tidigare anförde i saken, för sitt yrkande, att ordet ’helst’ skulle uteslutas ur stadgans § 1 mom. 1. Man hade under diskussionen om stadgan uttryckt tvekan om folkskolans tjänlighet som religiös undervisningsanstalt och till och med gått så långt, att man befarat kollisioner mellan prästen och skolläraren i anseende till att den senare skulle ha till uppgift att även delta i religionsundervisningen. Just med hänsyn härtill förekom

honom den fasta skolan såsom alldeles nödvändig. Prästen fick härigenom tillfälle "att ofta, ganska ofta, om han det önskar, besöka skolan, vilket icke står honom lika öppet, om skolan är ambulatorisk. Han kan icke allenast vaka över undervisningen i allmänhet utan särskilt över religionsundervisningen". Han kunde till och med själv "handlägga" denna undervisning, och, om han hade "rätt hjärta för denna viktiga del av sitt kall, själv bestrida den, åtminstone tillämpningen på förståndets och hjärtats bildning och därigenom giva den sitt rätta liv och ande". Genom ett sådant deltagande i skolans religionsundervisning från prästerskaps sida kunde också den överklagade bristen på föräldraundervisning göras mindre kännbar. Det var från dessa synpunkter, som Gumælius förklarade sig vilja "ännu ivrigare påyrka den fasta skolans företrädare och nödvändighet".

Trots detta sitt energiska hävdande av det framförda yrkandet om ovillkorligt åläggande för församlingarna att inrätta fasta skolor, lyckades det ej för Gumælius att i prästeståndet vinna gehör för sin motion om ändringar i folkskolestadgan. Med 23 röster mot 21 beslöt ståndet bifalla utskottets förslag, som innebar avstyrkande av motionen, och både hos adeln och bondeståndet fattades samma beslut. Därmed hade de långvariga försöken att få den fasta folkskolan erkänd som den enda fullt författningensliga skolformen definitivt strandat.

PERSONFÖRTECKNING

- Agardh, C. A. 3, 41—44, 46, 52, 53, 55, 83, 84, 86, 94, 103, 141, 142. —105, 128, 131—135, 139, 140, 142, 177—182.
- Agrell, E. 70, 143, 144. Gustafsson, C. G. 146, 149, 150.
- Anckarsvärd, C. H. 46, 49, 50.
- Appelqvist, G. B. 59.
- Aqvilonius, K. 163.
- Berg, F. 95.
- Bergenstråle, C. G. 164.
- Berlin, C. G. 141.
- Bexell, S. P. 134.
- Björkman, C. F. 28, 61, 70.
- Bråkenhjelm, P. R. 50.
- Butsch, J. A. 78—80.
- Cassel, C. G. 124.
- Cederschöld, P. G. 50.
- Christiersen, H. F. 55.
- Christoffersson, J. 58, 59, 62, 64.
- Claesson, P. 61.
- Dahlgren, H. 91.
- Danielsson, A. 3.
- Faxe, W. 71.
- Gahne, J. 134.
- Geijer, E. G. 28, 71, 72, 78, 81, 135, 139, 146, 165.
- Geijer, K. F. 146.
- Gezelius, J. N. 149.
- Grafström, A. A. 79—81, 139.
- Gripenstedt, J. A. 95, 109.
- Grubbe, S. 165.
- Gumælius, G. W. 29—31, 80—95, 103
- Halling, C. C. 149, 150.
- Hallström, C. E. 69—71, 144.
- Hamilton, H. A. 29, 30, 93.
- Hansson, H. 117.
- Hartmansdorff, A. von 46, 48, 106—109, 114.
- Hedré, J. J. 72, 73, 137, 138, 144, 163.
- Helleday, A. 56.
- Helsingius, D. 54.
- Heurlin, C. I. 4, 9—18, 24, 25, 27—29, 39, 41, 128, 129—131, 133, 134, 138, 139, 145, 165.
- Heurlin S. 3, 67, 122.
- Hohenhausen, M. S. von 109, 113.
- Holmström, H. H. 137, 144, 163.
- Horn, C. F. von 51.
- Hård, C. G. 17, 18.
- Ihre, A. E. 15, 165.
- Jansson, H. 66, 121, 122, 126.
- Jeppsson, O. 67, 126.
- Jonsson, A. 64.
- Jonsson, S. 60.
- Jönsson, P. 63, 115, 116, 125.
- Karl XIV Johan 4, 16, 17, 29.
- Lagergren, A. 109.
- Lagergren, P. J. 145, 147, 148, 150.

Lange, B. 10, 13, 17.	Reuterdahl, H. 163.
Laurenius, L. 89, 135.	Ribbing, A. 112.
Lefrén, J. P. 47.	Ribbing, B. 109, 114.
Leijonhufvud, A. 49.	Rosen, G. von 45, 48, 109—111.
Lindmark, G. F. 80.	Rutberg, J. J. 125, 126.
Lundblad, S. 136.	Rydin, C. G. 146.
Lyth, H. 81.	
Mannerskantz, C. A. 113.	Sahlström, P. 57, 66, 68, 69, 123, 126.
Morén, T. 139, 142.	Sandberg, A. 28, 174—176, 178, 179, 181.
Mårtensson, P. 118.	Schartau, F. 56, 146, 148.
Nibelius, G. 70, 74, 75.	Stenhammar, K. 136.
Nordhammar, O. 75.	Strindlund, N. 125.
	Sylvan, K. 139.
Oldberg, A. 78.	Tegnér, E. 9, 10.
Oscar I 4, 5, 7, 8, 10, 14—16, 24, 25, 29.	Thomander, J. H. 13, 32, 71, 81, 139.
Osterman, J. 76, 77.	Thunander, G. 12, 13, 94.
	Troil, E. von 109.
	Trysén, A. 116.
Persson, E. 125.	
Persson, H. 126.	Westling, G. 74.
Persson, N. 122.	Wingård, C. F. 81.
Persson, S. 61, 64.	Wærn, C. F. 53, 54, 146—148.
Petersson, P. 119.	
Petre, T. 52.	Zweigbergk, F. von 58.
Pettersson, L. 117.	
Pålsson, P. 62, 65.	Ödman, E. S. 74, 76, 77.
	Öhrnberg, J. 81.
Retzius, A. A. 80.	Östberg, J. 140.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	sid.
Inledning	3
I. Kronprins Oscar och folkskolefrågan	4
II. Biskop Heurlin och grunderna för en proposition i ärendet	9
III. Regeringspropositionen rörande inrättande av folkskolor	17
IV. Utskottsbehandlingen av propositionen	27
V. Debatten om utskottsbetänkandet i de olika stånden	45
a. Ridderskapet och adeln	45
b. Borgarståndet	52
c. Bondeståndet	57
d. Prästeståndet	69
VI. Utskottens nya betänkande	91
VII. Nya principdebatter i de olika stånden	106
a. Ridderskapet och adeln	106
b. Bondeståndet	114
c. Prästeståndet	128
d. Borgarståndet	145
VIII. Utskottens förslag till sammanjämkning av ståndens skiljaktiga beslut	151
IX. Ätgärder från regeringens sida med anledning av riksdagsbeslutet	163
X. Förslag vid 1844—45 års riksdag om vissa ändringar i den utfärdade folkskolestadgan	174
Personförteckning	183

De som ingått som medlemmar i *Föreningen för svensk undervisningshistoria* (adress: Drottninggatan 108, Stockholm; postgiro 58001) med en årsavgift av 10:— kr erhåller utan kostnad Föreningens årsböcker — bokhandelspris per år i regel 20 à 25 kronor.

Här lämnas en förteckning på de senaste årgångarna:

Årg. XXXI (1951)	vol. 83—84	Stockholms Storskolas Journal, utgiven av <i>Severin Solders</i> och <i>Albert Wiberg</i>	Kr 25:—
Årg. XXXII (1952)	„ 85	<i>Josef S. Gralén</i> , Folkskoleinspektionen i Gävleborgs län I: Åren 1861—1876. Ett bidrag till folkundervisningens historia	Kr 10:—
	„ 86	<i>Asta Nordgren</i> och <i>Ester Zetterlund</i> , Hågkomster från skola och undervisning X	Kr 10:—
Årg. XXXIII (1953)	„ 87	<i>Severin Solders</i> och <i>J. Romson</i> , Folkundervisning i Älvdalen och Mora	Kr 10:—
	„ 88	<i>Albert Wiberg</i> och <i>Gustaf Kaleen</i> , Allmän bildning och yrkesskolning. Två reformförslag ..	Kr 10:—
Årg. XXXIV (1954)	„ 89—90	<i>Erik Nordberg</i> , Arjeplogs lappskola. Anteckningar	Kr 20:—
Årg. XXXV (1955)	„ 91	<i>Josef S. Gralén</i> , Folkskoleinspektionen i Gävleborgs län II: Åren 1877—1914. Ett bidrag till folkundervisningens historia	Kr 10:—
	„ 92	<i>Isidor Johansson</i> , Själevads skolväsen. Från mitten av 1800-talet och dess första folkskollärare	Kr 8:—
Årg. XXXVI (1956)	„ 93	<i>Albin Warne</i> , Agardh och läroverksfrågan ..	Kr 8:—
	„ 94	<i>Albert Wiberg</i> , Akademiska läsesällskapet i Lund 1812—1830 och dess föregångare	Kr 10:—
Årg. XXXVII (1957)	„ 95—96	<i>Albert Wiberg</i> , Uppsala läsesällskap under dess första utvecklingskede 1797—1824	Kr 20:—
Årg. XXXVIII (1958)	„ 97—98	<i>Josef S. Gralén</i> , Folkskoleinspektionen i Örebro län åren 1861—1914 jämte kortfattad översikt av folkundervisningen i länet före 1861	Kr 20:—
Årg. XXXIX (1959)	„ 99—100	<i>Albin Warne</i> , Läroverksfrågan i vårt land under 1840-talet	Kr 25:—
Årg. XL (1960)	„ 101	<i>Einar Ekman</i> , Diakonala insatser i svensk socialpedagogik åren 1852—1904 i belysning av den allmänna utvecklingen på området	Kr 20:—
	„ 102	<i>Hugo Tenerz</i> , Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900	Kr 20:—
Årg. XLI (1961)	„ 103	<i>Albin Warne</i> , Om tillkomsten av vår första folkskolestadga	Kr 10:—

Ytterligare en eller två vol. kommer i 1961 års årgång.

ringar, som kyrkoherden funne sig föranlåten framställa". Sådant måste förekommas, och därpå låg stor vikt, ansåg han. Wærn lyckades ej trots flera instämmanden att vinna gehör för sin mening. Utan votering beslöt ståndet godkänna utskottsförslaget i denna punkt.

Ifråga om tiden för skolans öppethållande innebar utskottsförslaget som nämnt, att de fasta skolorna borde hållas öppna för meddelande av undervisning minst åtta månader av året. Under debatten härom framhöll Wærn, att han ansåg det mindre lämpligt att meddela ett allmänt stadgande om lästiden. Denna fråga borde överlämnas till skolstyrelserna, och han hänvisade till att präste- och bondeståndet fattat beslut i denna riktning. Häremot invände en talare, att det förelåg en viss skillnad mellan besluten i de båda stånden. Enligt beslutet i bondeståndet skulle tiden för skolans öppethållande bestämmas av skolstyrelsen, men enligt prästeståndets beslut skulle lästiden "utstakas i skolstyrelsens av vederbörande myndighet fastställda reglemente". För sin del ville talaren förorda, att ståndet biträdde det av bondeståndet fattade beslutet. Detta blev också efter avslutad debatt ståndets beslut, dock att bestämmelsen uttryckligen skulle avse fast skola.

Beträffande det i utskottsförslaget stadgade kunskapsmättet för befrielse från skolplikt blev det även i borgarståndet en ingående debatt. Wærn med instämmande av ett flertal ledamöter yrkade bifall till utskottens förslag, under det att Lagergren yrkade, att ståndet skulle biträda det av adeln fattade beslutet. Detta innebar, som redan blivit nämnt, att kunskapsmättet skulle bestämmas till innanläsning, kristendom, kyrkosång, skrivning och de fyra räknesätten i hela tal och att undantag endast skulle beviljas för bristande naturanlag. Gentemot Lagergren framhöll Schartau, att adelns beslut innebar uteslutande av bl. a. ett ämne, för vilket bondeståndets representanter i utskotten hade visat sig särskilt intresserade, nämligen naturlära. Enligt hans mening kunde någon kunskap i detta ämne anses vara lika nödvändig som kännedom om fäderneslandets historia och geografi. Under debatten vände man sig rätt allmänt mot de inskränkningar, som både av adeln och prästeståndet gjorts beträffande det kunskapsmätt, som borde fordras av alla barn med normal intellektuell utrustning. Utskottens krav på kunskaper i historia, geografi och naturlära fann

man fullt befogade. En talare framhöll, att då kunskap i biblisk historia ansågs kunna bibringas barnen, så borde även det allmänaste av fäderneslandets historia och geografi på samma sätt kunna hos dem inplantas.

Överläggningen resulterade i ett beslut, som i stort sett överensstämde med utskottens förslag. Kunskapsmättet skulle omfatta samtliga de i utskottsförslaget upptagna momenten, dock med undantag för momentet om "försvarlig färdighet i svenska språkets rättskrivning".

Bestämmelsen om tvångsåtgärder mot tredskande föräldrar föranledde också i borgarståndet en del inlägg mot utskottsförslaget. Borgmästare J. N. Gezelius ansåg förslaget betänkligt. "Många orter finnas", yttrade han, "som väl kunna försörja sina egna barn; men om denna ordning skall införas, som här förutsattes, och varvid jämväl avses inflyttade tjänstehjons barn, komma dessa troligen fattigvården till last". Mera ändamålsenligt syntes det honom vara med den bestämmelse, som antagits på riddarhuset i detta avseende, nämligen att böter skulle kunna utdömas vid försummelser i sådana fall. Rådmannen C. C. Halling fann det däremot betänkligt, att en kommunal styrelse skulle inlåta sig på att utdöma böter. Han yrkade, att borgarståndet skulle instämma i bondeståndets beslut, som innebar ett godkännande i stort sett av utskottens förslag, "helst detta stånd kan i avseende härå bedömas hava erfarenhet". Detta blev också efter avslutad överläggning borgarståndets beslut.

I frågan om anslag till de föreslagna seminarierna hade, som redan blivit nämnt, både adeln och prästeståndet beslutat en höjning av det i propositionen och utskottsförslaget upptagna beloppet, nämligen från 500 till 1000 rdr för varje seminarium. I borgarståndet blev det vid behandlingen av denna punkt en stunds debatt. Målarästare Gustafsson i Stockholm ville ej vara med om den av de båda nämnda stånden beslutade höjningen. Han ansåg för övrigt, att det föreslagna antalet seminarier var alldeles för stort. Han hade varit närvarande vid utskottsbehandlingen av denna fråga och fått den uppfattningen, att det huvudsakliga skälet för höjningen var, att konsistorierna behövde ha vissa medel att röra sig med, då det gällde att organisera dessa anstalter. Han yrkade nu med instämmande av ett flertal av ståndets ledamöter

bifall till utskottsförslaget, och ståndet beslöt också i enlighet med detta yrkande.

Sedan ståndet punkt för punkt genomgått utskottsförslaget, tog Gustafsson ånyo till orda och framförde på nytt sitt tidigare under överläggningen framställda yrkande om inbjudan till adeln och bondeståndet att biträda borgarståndets beslut om godkännande av utskottsförslaget, att det i varje pastorat skulle finnas minst en fast skola. Mot detta invände borgmästare Lagergren, att sådana inbjudningar hade mycket ringa betydelse, enär "något rikets ständers beslut" ej därigenom kunde komma till stånd. I förevarande fråga hade för övrigt adeln och prästeståndet fattat olika beslut, och även om bondeståndet skulle bifalla en inbjudan att biträda borgarståndets beslut, så vore frågan därmed ej löst, eftersom adelns beslut innebar en ändring av utskottsförslaget i denna punkt. Mot detta invände rådmannen Halling, att ändringen endast bestod däri, att uppsikten över undervisningen utslutande skulle tillkomma skolstyrelsen och således ej som i utskottsförslaget åligga "kyrkoherden och skolstyrelsen". I själva huvudfrågan innebar adelns beslut ett godkännande av utskottsförslaget och sammanföll således med det av borgarståndet nyss fattade beslutet. Om man nu kunde förmå ytterligare ett stånd att förena sig med de båda nämnda stånden i denna huvudsak, så vore därmed enligt Hallings mening "rikets ständers beslut vunnet". En annan talare framhöll som sin uppfattning, att det vore av vikt att göra ett försök med den föreslagna inbjudan för att undvika att två stånd stannade mot två i denna grundläggande principfråga, varigenom förslaget om fasta skolor "ännu i 20 år" kunde komma att uppskjutas. Sedan debatten förklarats avslutad, beslöt borgarståndet, att vänligen inbjuda bondeståndet "att med borgarståndet sig förena uti det beslut, som ståndet vid sammanträde den 6 mars fattat angående folkundervisningsförordningsförslagets § 1", dvs angående den fasta skolan. Ej heller i detta fall kom hänvändelsen att påverka det slutliga ställningstagandet inom bondeståndet.

VIII. UTSKOTTENS FÖRSLAG TILL SAMMANJÄMKNING AV STÅNDENS SKILJAKTIGA BESLUT

Behandlingen i de olika stånden av det andra utskottsbetänkandet hade således resulterat i ett virrvarr av ändringar, tillägg och justeringar ifråga om de föreslagna bestämmelserna. Att få till stånd en sammanjämkning av de skiljaktiga besluten till ett positivt riksdagsbeslut i folkskolefrågan kunde under sådana förhållanden framstå som en nära nog hopplös uppgift för de förenade utskotten och närmast då för ekonomiutskottet, som i första hand hade att ta itu med ärendets fortsatta behandling. I sitt tredje betänkande konstaterade också utskotten, att de funnit ståndens beslut rörande allmänna stadganden och anslag till folkundervisningens befrämjande i vissa delar mycket skiljaktiga, men att det dock enligt § 73 i riksdagsordningen ålegat utskotten att avgiva förslag till deras sammanjämkande. I det av utskotten framlagda nya betänkandet med förslag till sammanjämkning redogjordes punkt för punkt för de i de olika stånden fattade besluten, även i de punkter, där på grund av sammanstående beslut någon sammanjämkning icke erfordrades.

Den av utskotten föreslagna undantagsbestämmelsen, att vederbörande ämbetsmyndigheter skulle kunna medgiva undantag från de givna föreskrifterna, då omständigheterna sådant påkallade, hade ifråga om innehållet godkänts av samtliga stånd. Beträffande placeringen av denna undantagsbestämmelse hade i tre av stånden besluten gått ut på, att densamma ej skulle, som utskotten föreslagit, stå som en slags inledning till stadgan utan placeras efter de övriga bestämmelserna som en särskild paragraf, nämligen § 17. Genom samstämmiga beslut av samtliga, respektive tre stånd fann utskotten denna fråga vara slutgiltigt avgjord av riksdagen, och någon åtgärd från utskottens sida således ej påkallad.

Meningsskiljaktigheterna inom stånden hade, som framgått av det föregående, framför allt gällt de grundläggande bestämmelserna i § 1 mom. 1 och 2 om minst en lärare i varje socken, minst en fast skola i varje pastorat och minst 8 månaders lästid i de fasta skolorna. Adeln och borgarståndet hade som nämnt godkänt utskottsförslaget i denna del, adeln dock med den ändringen, att orden ”kyrkoherden och” i mom. 2. av utskottsförslaget strukits. Prästeståndet hade beslutat en ändrad formulering av denna punkt, som gick ut på, att i varje socken skulle finnas ”minst en, helst fast skola, men där lokala förhållanden det förhindra en eller flera flyttbara skolor”. Bondeståndets beslut innebar, att de båda momenten skulle sammanslås till ett enda moment med följande formulering: ”I varje pastorat bör finnas en eller flera folkskolor, antingen fasta eller flyttbara, efter kommunernas eget bestämmande. Åt skolstyrelsen inom varje distrikt vare huvudinseendet å därvarande skolor anförtrott.”

I sitt nya betänkande konstaterade nu utskotten, att bondeståndets beslut om frihet för kommunerna att själva bestämma om skolornas antal och beskaffenhet ej biträtts av något annat stånd och således ej kunde komma i betraktande vid utskottens prövning av ärendet. Däremot hade utskottsförslagets bestämmelse i mom. 1, att i varje socken skulle anställas minst en lärare, dock att tvenne eller flera socknar finge förena sig om gemensam lärare, ordagrant godkänts av såväl adeln som präste- och borgarståndet, och därmed blivit av riksdagen godkänd.

Betydande svårigheter ställdes utskotten inför, då det gällde att åstadkomma en sammanjämkning beträffande de skiljaktiga besluten om formuleringen av mom. 2 med bestämmelserna om fasta skolor och om inseendet över församlingens skolväsen. Endast borgarståndet hade här godkänt utskottsförslaget i denna punkt, under det att de övriga tre stånden fattat sinsemellan skiljaktiga beslut. I det sammanjämningsförslag, som blev resultatet av överläggningarna, utgick utskotten från förutsättningen, att adeln i princip godkänt utskottsförslaget rörande fasta skolor. För att ett riksdagsbeslut på denna grundval skulle kunna komma till stånd, måste antingen präste- eller bondeståndet, eventuellt båda, förmås att ändra sitt beslut och ansluta sig till den av två stånd godkända linjen. Beträffande bondeståndets beslut konstaterade

utskotten, att den av detta stånd antagna formuleringen ej biträtts av något annat stånd och därför ej borde komma under övervägande vid nu ifrågavarande överläggning. Under sådana förhållanden ansåg sig utskotten böra föreslå, att prästeståndet frångick sitt fattade beslut och förenade sig med adeln och borgarståndet. Enligt utskottens mening borde prästeståndet ej finna några betänkligheter mot att instämma med de båda nämnda stånden, ”helst villkoret om undantag, där lokala hinder möta, är även i utskottets förslag förutsatt genom den allmänna bestämmelsen, som överlämnar åt vederbörande ämbetsmyndigheter att pröva, vilka undantag från föreskrifternas tillämpning, som måga medgivas”. Även bondeståndet borde, ansåg utskotten, kunna finna skäl till ett sådant instämmande, enär utskottsförslaget, ”mera än vad prästeståndet beslutat, närmar sig till överensstämmelse med det beslut, vari bondeståndet stannat”. Vad beträffade utslutningen av orden ”kyrkoherden och”, som adeln och bondeståndet beslutat, hänvisade utskotten till den föreslagna bestämmelsen i § 16, att kyrkoherden alltid skulle vara ordförande i skolstyrelsen och således vore inbegripen under den sistnämnda benämningen. Skiljaktigheten i besluten på denna punkt hade således enligt utskottens mening ”icke avseende på huvudsakliga innehållet”. Det borde då kunna anses överflödigt, att kyrkoherden särskilt utmärktes i detta sammanhang. Utskotten ansåg sig under hänvisning härtill böra föreslå, att präste- och borgarståndet förenade sig med de båda övriga stånden om den angivna ändringen. Moment 2 av första paragrafen i förslaget till folkskolestadga skulle således erhålla följande ändrade lydelse: ”I varje pastorat bör finnas minst en fast skola under inseende av skolstyrelsen.”

Det framlagda sammanjämningsförslaget innebar således, att utskotten, bortsett från en i realiteten betydelselös justering, i denna grundläggande principfråga vidhöll sitt ursprungliga förslag om minst en fast skola i varje pastorat, detta trots det starka motstånd mot förslaget, som under debatterna, särskilt i präste- och bondeståndet, kommit till uttryck. I viss mån torde man inom utskotten ha fäst avseende vid, att besluten i de båda nämnda stånden fattats med ytterst knapp majoritet, nämligen i bondeståndet med 51 röster mot 49 och i prästeståndet med 21 röster mot 20. Givetvis var under sådana förhållanden ej den

möjligheten utesluten, att åtminstone i ett av dessa stånd en förnyad omröstning med anledning av sammanjämningsförslaget skulle kunna ge ett annat resultat, och därmed ett riksdagsbeslut i enlighet med det ursprungliga utskottsförslaget komma till stånd.

I § 1 mom. 4 hade stadgats, att de fasta skolorna skulle hållas öppna till meddelande av undervisning minst åtta månader av året. I denna fråga hade samtliga stånd stannat i olika beslut. Adeln hade beslutat, att orden "minst 8" skulle utbytas mot ordet "vissa". Prästeståndets beslut innebar, att tiden för skolornas öppethållande skulle bestämmas "i skolstyrelsens av vederbörande myndighet fastställda reglemente". I borgarståndets beslut hette det, att "fast skola skall för undervisning hållas öppen vid den eller de tider av året, som skolstyrelsen bestämmer". Samma formulering hade beslutats av bondeståndet, dock med uteslutande av ordet "fast". Det av utskottet framlagda förslaget till sammanjämkning i denna punkt gick ut på, att bestämmelsen skulle formuleras i enlighet med borgarståndets beslut, dock med en formell justering. Fast skola skulle för undervisning hållas öppen "vid den tid eller å de tider, som skolstyrelsen bestämmer".

Som redan i det föregående blivit nämnt, hade även i fråga om minimifordringarna för befrielse från skolplikt stånden stannat i olika beslut. Adeln hade fastställt fordringarna till innanläsning, kristendom, kyrkosång, skrivning och räkning, nämligen de fyra räknesätten i hela tal. Enligt beslutet i prästeståndet skulle utskrivning från skolan kunna ske på grund av fattigdom eller bristande begåvning, sedan barnen uppnått nödig kunskap i innanläsning, biblisk historia, kristendomskunskap och kyrkosång. I borgarståndet hade beslutet gått ut på, att sådan utskrivning skulle kunna ske först sedan barnen förvärvat färdighet även i skrivning och räkning samt inhämtat kunskap i fäderneslandets historia och geografi jämte de första grunderna i naturlära. Bondeståndets beslut överensstämde i stort med prästeståndets, dock att orden "biblisk historia och kristendomskunskap" skulle ersättas med ordet "kristendom". I sitt betänkande med förslag till sammanjämkning konstaterade utskotten, att ifråga om minimifordringarna för barn, som på grund av fattigdom eller bristande begåvning skulle kunna utskrivas från skolan, hade man att räkna med två huvudförslag. Det ena fastställde fordringarna till följande pensum

(utom innanläsning och sång): "i sammanhang med biblisk historia den religionskunskap, som erfordrades för att av prästeståndet emottagas till nattvardsläsning, skriva och de fyra räknesätten i hela tal". Enligt det andra huvudförslaget, som nära överensstämde med besluten i präste- och bondestånden, skulle utom innanläsning och sång endast fordras: "i sammanhang med biblisk historia kristendomskunskap efter de läroböcker, som vid skolan äro antagna". I sitt betänkande med förslag till sammanjämkning i denna fråga föreslog utskotten, att präste- och bondeståndet skulle godkänna det förstnämnda huvudförslaget, som i princip överensstämde med de beslut, som fattats av adeln och borgarståndet. För den händelse detta av utskotten framlagda sammanjämningsförslag ej komme att godkännas av de båda förstnämnda stånden, skulle frågan hänskjutas till s. k. förstärkt ekonomiutskott för avgörande.

Beträffande bestämmelserna om skolåldern konstaterades i betänkandet, att utskottsförslaget ifråga om innehållet godkänts av samtliga stånd, av adeln och prästeståndet dock med något avvikande formulering. Utskotten föreslog med anledning härav, att ifrågavarande punkt skulle erhålla följande lydelse: "För alla de barn, som det åligger att folkskolan besöka, ävensom för dem, vilka, efter föräldrars eller målsmäns önskan, bliva i de föreskrivna läroämnen handledda hemma, bör undervisningen vidtaga, då de uppnått en ålder av 7 år; skolande det likväl överlämnas till församlingarna själva att närmare bestämma skolåldern, efter förhållandena i varje ort; dock så, att undervisningens början ej må uppskjutas längre än till 9:de året, men öppet lämnas varje barn att, även före 7 års ålder, få av skolundervisningen sig begagna."

Utskottsförslaget om prästernas deltagande i kristendomsundervisningen i folkskolorna hade godkänts av borgar- och bondestånden, under det att adeln och prästeståndet beslutat en viss omformulering av stadgandet. Särskilt i prästeståndet hade man, som redan blivit nämnt, kraftigt reagerat mot föreskriften om skyldighet för prästerna att minst en gång i veckan infinna sig i den fasta skolan för meddelande av sådan undervisning. Beslutet i prästeståndet gick ut på, att det skulle åligga prästerskapet att för sådant ändamål besöka skolorna, "så ofta tjänsteåliggande och övriga förhållanden det medgiva". Det av adeln fattade beslutet

innebar enligt utskottens mening i princip ingen avvikelse från utskottsförslaget. Utskotten föreslog därför, att adeln och prästeståndet skulle biträda det beslut, som fattats av borgar- och bondestånden, dvs godkänna den i utskottsbetänkandet föreslagna formuleringen. Det skulle enligt denna åligga vederbörande prästerskap att meddela barnen undervisning i religionen, "särdeles så vitt den avser dess tillämpning på hjärta och leverne, samt att för sådant ändamål infinna sig i de fasta skolorna minst en gång varje vecka och i de flyttande så ofta tjänsteåliggande och övriga förhållanden det medgiva".

Stadgandet om tvångsåtgärder mot tredskande föräldrar hade godkänts av samtliga stånd, av adeln och prästeståndet dock med det tillägget, att innan den stadgade påföljden tillämpades skulle, efter förgäves använda varningar, böter åläggas den felande. Då i denna punkt två stånd stannat mot två, föreslog nu utskotten, att för den händelse varken adeln eller prästeståndet ville avstå från beslutet om detta tillägg, skulle frågan hänskjutas till förstärkt ekonomiutskott för avgörande.

Beträffande anslaget till seminarierna hade adeln och prästeståndet, som redan blivit nämnt, beslutat att detta skulle höjas från av utskotten föreslagna 6 500 rdr till det dubbla, dvs 13 000 rdr, att utgå med 1 000 rdr till vart och ett av de föreslagna 13 seminarierna. Borgar- och bondestånden däremot hade bifallit utskottsförslaget. Då denna fråga gällde anslag, skulle den, konstaterade utskotten, enligt gällande bestämmelser avgöras genom votering i förstärkt statsutskott. För en sådan votering framlade utskotten i sitt nu avgivna betänkande förslag till voteringsproposition med utskottsförslaget om anslag på 6 500 rdr som ja-proposition.

I det av utskotten framlagda förslaget till sammanjämkning märker man, som framgått av den ovan lämnade redogörelsen, en strävan att så långt möjligt få detta att överensstämma med det ursprungliga utskottsförslaget. Därmed kom man i ett flertal fall att underkänna den av prästeståndet intagna ståndpunkten och i enlighet därmed hemställa till ståndet att biträda det beslut, som fattats i något av de övriga stånden eller i två av dessa. Utskotten räknade med, att i enstaka fall det framlagda sammanjämkningsförslaget skulle komma att avslås av vederbörande stånd, och

föreslog att i sådan händelse frågan skulle hänskjutas till förstärkt ekonomiutskott för avgörande. Votering i förstärkt utskott hade i riksdagsordningen föreskrivits närmast för frågor rörande statsregleringen, i de fall då i en anslagsfråga två stånd stannat mot två. Men sådan votering kunde komma ifråga även inom andra utskott än statsutskottet, om en viss samstämmighet mellan stånden kunde anses förefinnas i själva principfrågan, men besluten skilde sig från varandra ifråga om detaljbestämmelser. Om t. ex. i de av utskotten angivna punkterna det framlagda sammanjämkningsförslaget ej godkändes av minst 3 stånd, skulle frågan kunna hänskjutas till förstärkt utskott, i det nu föreliggande fallet till förstärkt ekonomiutskott. Detta skulle enligt bestämmelserna bestå av 30 ledamöter från varje stånd, dvs 120 ledamöter, och ha befogenhet att genom omröstning per capita å riksdagens vägnar avgöra frågan. Förutsättningen härför var emellertid, att utskotten då framlagt förslag till voteringsproposition och att denna godkänts av minst 3 stånd.

Det hela var således en mycket invecklad procedur, och vid behandlingen av sammanjämkningsförslaget inom de olika stånden lyckades man ej heller komma fram till något resultat. Adeln och borgarståndet biföll visserligen utskottsförslaget i de olika punkterna, men i präste- och bondestånden blev beslutet, att hela betänkandet skulle återremitteras till utskotten på grund av de anmärkningar, som under debatten riktats mot detsamma i olika avseenden. De under debatten i bondeståndet framförda anmärkningarna avsåg de olika momenten av lagförslagets första paragraf. Utskottens förslag till sammanjämkning beträffande denna paragraf innebar, att bondeståndets beslut lämnats helt utan avseende. Enligt bondeståndets mening borde denna punkt ha hänskjutits till förstärkt ekonomiutskott, och votering skulle då där anställas mellan adelns och borgarståndets beslut å ena sidan och å den andra genom votering avgöras, huruvida prästeståndets eller bondeståndets förslag skulle antagas till kontraposition i huvudvoteringen.

Prästeståndets invändningar mot sammanjämkningsförslaget riktade sig mot ett flertal av de olika punkterna i betänkandet. Bland annat ställde man sig helt avvisande till utskottsförslaget rörande formuleringen av de olika momenten i paragraf 1 av lagförslaget.

Prästeståndet hade beträffande denna punkt fattat ett beslut, som innebar att i varje socken skulle finnas minst en, helst fast skola, under det utskotts-förslaget hade stadgande om minst en fast skola i varje pastorat. Ett sådant stadgande skulle enligt prästeståndets mening försvåra prästerskapets bemödande att vid sockenstämma få skolväsendet ändamålsenligt organiserat. Änjo framfördes inom ståndet starka betänkligheter mot den fasta skolan, som endast kunde bli gagnelig "inom vissa tätare bebyggda delar av några få stift". Inom de flesta stift, där pastoraten bestod av flera församlingar "med långa avstånd och gles befolkning, spridd på en vidsträckt yta", skulle dylika fasta skolor möta oövervinnliga svårigheter. Det viktigaste vore, att inom varje socken måtte finnas antagen en behörigen prövad och godkänd lärare. Detta hade varit innebörden av det beslut, som prästeståndet fattat i frågan jämte antydan om den fasta skolans företrädare. Endast adeln och borgarståndet hade bifallit utskotts-förslaget om minst en fast skola i varje pastorat, under det att präste- och bondestånden ansett, att anläggning av fast skola borde bero av församlingens fria prövning. De av dessa båda stånd fattade besluten, hade dock i övrigt olika innebörd, och de borde få tillfälle att i förstärkt ekonomiutskott "göra sig gällande gentemot varandra genom en förberedande votering om vilkettera av dem som i huvudvoteringen skulle ställas som kontraposition till det av adeln och borgareskapet fattade beslutet om bifall till utskotts-förslaget i denna punkt.

I ett fjärde och sista betänkande bemötte utskotten dessa anmärkningar från präste- och bondeståndens sida. Utskotten hade i sitt föregående betänkande konstaterat, att besluten i såväl borgar- och bondestånden som hos adeln varit sammanstående däri, att skolorna borde ordnas för varje pastorat och icke sockenvis, som prästeståndet beslutat. Med samstämmiga beslut i tre stånd vore denna fråga avgjord, och därom kunde således någon vidare prövning ej äga rum. Skiljaktigheten gällde föreskriften om minst en fast skola i varje pastorat. Utskotten hade ej kunnat finna annat, än att prästeståndets beslut i sak överensstämde med utskotts-förslaget, som i mom. 1 innehöll stadgande om minst en lärare i varje socken och i mom. 2 angav den fasta skolans företrädare. "Emellertid, då själva ordalagen i prästeståndets beslut icke

kunna oförändrade bibehållas i en med ridderskapets och adelns samt borgarståndets beslut överensstämmande redaktion av stadgandet, och varje förändring av denna ordalydelse, såvitt den icke blivit en följd av trenne stånd redan fattade beslut, torde anses innebära en förklaring, som endast på prästeståndet självt ankommer, lär det böra överlämnas till förstärkt ekonomiutskott att avgöra skiljaktigheterna." I anseende till olikheterna mellan präste- och bondeståndens beslut måste därvid genom förberedande votering bestämmas, "vilketdera av dessa, som skall utgöra kontraposition emot utskottens av de båda övriga stånden godkända förslag". Utskottens nya förslag på denna punkt innebar således, att därest icke präste- och bondestånden förenade sig med ridderskapet och adeln samt borgarståndet om antagande av det i föregående betänkande framlagda förslaget om minst en fast skola i varje pastorat, skulle votering anställas i förstärkt ekonomiutskott, först för bestämmande av kontraposition och därefter huvudvotering mellan det i den förberedande voteringen segrande förslaget och utskottens ursprungliga förslag.

Prästeståndets anmärkningar i övrigt föranledde ej något yttrande från utskottens sida, enär de tre övriga stånden godkänt utskottens i föregående betänkande framlagda sammanjämnings-förslag i dessa punkter. Vad som nu återstod, innan ett riksdagsbeslut i folkskolefrågan kunde komma till stånd, var således omröstningen i förstärkt utskott, framför allt i den grundläggande principfrågan, huruvida den blivande folkskolestadgan skulle innehålla obligatorisk föreskrift om minst en fast skola i varje pastorat eller icke. På denna frågas avgörande i ena eller andra riktningen skulle det till stor del komma att bero, om det av ekonomiutskottet utformade programmet för folkskoleväsendets ordnande inom församlingarna skulle kunna förverkligas under den närmaste framtiden i enlighet med de ursprungligen uppdragna riktlinjerna. Omröstningen i förstärkt ekonomiutskott blev under sådana förhållanden av avgörande betydelse för den slutliga utformningen av riksdagens beslut i folkskolefrågan. I ett memorial, dagtecknat den 5 juni 1841 lämnade utskottet en redogörelse för resultatet av omröstningen. Mot utskotts-förslaget om minst en fast skola i varje pastorat stod här som nämnt två motförslag, nämligen dels prästeståndets om "minst en, helst fast skola, men

där lokala förhållandet det förhindra, en eller flera flyttbara skolor”, dels bondeståndets om ”en eller flera folkskolor, antingen fasta eller flyttbara, efter kommunernas eget bestämmande”. Den förberedande voteringen om kontraposition till utskottsförslaget hade givit till resultat, att prästeståndets förslag segrat med 99 röster mot 20. I huvudvoteringen mellan detta och utskottsförslaget hade prästeståndsförslaget likaledes segrat med 68 röster mot 50.

Även frågan om minimifordringarna för avgång från folkskolan hade hänskjutits till förstärkt utskott, sedan det av utskotten framlagda sammanjämningsförslag ej godtagits av de närmast berörda stånden. Här stod två förslag mot varandra, dels ett av adeln och borgarståndet antaget, som utom innanläsning och sång föreskrev ”i sammanhang med biblisk historia den religionskunskap, som erfordras för att av prästerskapet emottagas till nattvardsläsning”, samt skrivning och de fyra räknesätten i hela tal, dels det av präste- och bondeståndet antagna, som utom innanläsning och sång stadgade ”i sammanhang med biblisk historia kristendomskunskap efter de läroböcker, som av skolan äro antagna”. Vid omröstning i förstärkt utskottet hade det förstnämnda förslaget segrat med 61 röster mot 58.

Beträffande stadgandet om åtgärder mot tredskande föräldrar hade adeln och prästeståndet som nämnt beslutat ett tillägg till utskottsförslaget gående ut på att innan föreskriften om barnets skiljande från föräldrarna tillämpades, skulle böter först utdömas. Då det av utskotten framlagda sammanjämningsförslaget innebärande att adeln och prästeståndet skulle frångå nämnda tillägg ej godtogs av de båda stånden, hade frågan hänskjutits till förstärkt ekonomiutskott. Omröstningen där hade givit till resultat, att utskottsförslaget, således utan det nämnda tillägget godkänts med 72 röster mot 47.

Frågan om anslaget till seminarierna hade som nämnts hänskjutits till förstärkt statsutskott för avgörande. Omröstningen där hade enligt memorial från statsutskottet givit till resultat, att utskottsförslaget om ett anslag på 6 500 rdr blivit godkänt.

På grundval av de sålunda fattade besluten rörande detaljbestämmelserna i det av utskotten framlagda förslaget till folkskolestadga uppsattes av expeditionsutskottet ett förslag till riksdags-

skrivelse, som sedermera godkändes av samtliga stånd vid plena den 14 juni 1841 och dagtecknades under samma datum. I denna skrivelse redogjordes först för innehållet i den kungliga propositionen i folkskolefrågan. Rikets ständer hade, heter det, tagit ”denna viktiga samhällsangelägenhet” i det sorgfälligaste övervägande och förklarade sig ”huvudsakligen instämma uti vad Eders Kungl. Maj:t i nåder föreslagit såsom medel för befordrande därav”. Ständerna hade emellertid funnit, att de föreslagna anstalterna icke gav tillräcklig säkerhet för upphinnande av det stora huvudmålet, ”en allmänt spridd förståndsodling, såsom villkor för en ren religiös anda eller sann kristendom och förmågan av en gagnelig och värdig samhällslevnad”. Samhället måste äga rätt att av varje dess medlem fordra ”icke allenast att han är oskadlig utan ock att han äger det kunskapsmått, som gör honom till en nyttig medborgare och skicklig att rätt uppfatta samhällsplikten”. Således kunde och borde ett visst kunskapsmått föreskrivas ”såsom lägsta fordringar av varje ur barnaåldern utträdande person”. Även om man i allmänhet kunde antaga, att denna fordran självmant iakttogs, så var det dock angeläget att, där sådant åsidosattes, utvägar måtte givas att göra samhällets krav gällande, ”så mycket hellre som detta åsidosättande antyder en vanvård om uppfostringsplikten i allmänhet, som, vanligen förenad med ofta lastbara exempel, kan medföra en för samhället vådlig verkan på det uppväxande släktet, om den icke genom särskild omvårdnad motarbetas”.

I sammanhang med föreskrifterna om ordnandet av anstalterna för folkundervisningen hade rikets ständer därför ansett det nödvändigt, att bestämda stadganden utfärdades ”om de kunskaper, som skola inhämtas, samt om föräldrars och målsmäns åliggande i detta avseende, utan inskränkning av obegränsat tillfälle åt föräldraundervisningen att utöva de välgörande verkningar på bildningen, som av den säkrast är att vänta, där föräldrarna med tillbörlig omsorg för denna ömma angelägenhet förena den därtill erforderliga kunskapen och tillika äro stadda i de villkor, att de obehindrade kunna ägna sig däråt”.

Om sättet för undervisningsanstalternas ordnande kunde, heter det vidare i skrivelsen, fullkomligt bestämda, allmänt giltiga föreskrifter icke meddelas, då de måste lämpas efter den olikhet i för-

hållanden, som på särskilda orter visade sig. Föreskrifterna måste således lämna rum för valet mellan fasta och flyttande skolor. Rikets ständer ansåg sig dock "böra bestämt antyda de fasta skolornas företräde, och att sådana böra helst införas, där icke lokala förhållanden det hindra, då endast i dem undervisningen kan fullkomligt ändamålsenligt meddelas och grannliga handhas". Inom de församlingar, där jämte dessa flyttande skolor tillika måste begagnas, var det angeläget, "att den egentliga kontrollen å undervisningen i sin helhet vid de fasta skolorna utövas, och att undervisningen må där kunna fortsättas och fulländas, i den mån den icke vid de flyttande skolorna kunnat fullständigt bibringas".

Då rikets ständer nu, heter det till slut i skrivelsen, "till Eders Kungl. Maj:t frambära sin underdåniga önskan, att Eders Kungl. Maj:t, efter prövning av det åberopade förslaget och i den mån det finnes antagligt, tackes i Nåder låta i enlighet härmed utfärda författning i ämnet, få rikets ständer tillika i underdånighet anmäla, att för de i Eders Kungl. Maj:ts nådiga proposition uppgivna behov äro av rikets ständer anslagna följande belopp", nämligen för seminarier 6 500 rdr, till stipendier 9 000 rdr samt "till understöd för bestridande av kostnaderna för folklärares avlöande för de församlingar, som kunna befinnas i behov därav, 50 000 rdr. Till skrivelsen var fogad ett på grundval av de fattade besluten utarbetat "Förslag till lag om folkundervisningen i riket".

IX. ÅTGÄRDER FRÅN REGERINGENS SIDA MED ANLEDNING AV RIKSDAGSBESLUTET

Sedan riksdagens skrivelse inkommit till regeringen, tog denna omedelbart upp ärendet till behandling. Genom beslut den 27 juni remitterades det av riksdagen antagna lagförslaget till domkapitlen och länsstyrelserna för yttrande. De till regeringen under den närmast följande tiden inkomna utlåtandena varierade i stort sett de synpunkter på den föreliggande frågan, som under de utdragna riksdagsdebatterna kommit till uttryck. I andra delen av "Svenska folkskolans historia" har K. Aqvilonius närmare redogjort för innehållet i de från myndigheterna inkomna remissvaren. Av domkapitlen hade det stora flertalet tillstyrkt det av riksdagen antagna lagförslaget. Endast ett av dessa, nämligen domkapitlet i Lund, hade ställt sig helt avvisande till de av riksdagen föreslagna åtgärderna. Yttrandet därifrån hade utformats av dåvarande professorn, sedermera ärkebiskopen H. Reuter Dahl, känd för sin utpräglat kritiska inställning till den samhällsaskådning, som kommit till uttryck i det till regeringen överlämnade förslaget till folkskolestadga. Även Strängnäs' domkapitel hade en mängd anmärkningar att göra mot det remitterade lagförslaget, trots att stiftschefen biskop Holmström i ej ringa utsträckning fått sina underdebatterna i prästeståndet framförda synpunkter tillgodosedda i det förslag, som till slut blev resultatet av ståndens överläggningar. Avstyrkande utlåtande avgavs, som man kunde vänta, också av Linköpings domkapitel med biskop Hedrén i spetsen, som i prästeståndet energiskt bekämpat alla tendenser, som avsåg att göra folkskolan till en medborgarskola. I yttrandet från Västerås domkapitel gjordes bl. a. gällande, att det måste anses betänkligt att ovillkorligen avfordra varje ur barnaåldern utträdande person några kunskapsprov annat än i kristendomskunskap i samband

med husförhören. Ingen borde mot sin vilja tvingas att begagna annan undervisning, dvs i folkskola.

Yttrandena från länsstyrelserna gick i stor utsträckning i tillstyrkande riktning. I vissa avseenden hade man dock invändningar att göra mot de principer, som legat till grund för det av riksdagen antagna lagförslaget. Landshövding C. G. Bergenstråle i Jönköping hade ej någon större förståelse för de moderna kraven på förbättrad folkbildning. Folkundervisningen borde enligt hans mening vara uteslutande religiös och prästerskapet därför tillerkännas ett större inflytande över densamma, än vad lagförslaget medgav. Man borde icke, "såsom rikets ständers förslag i flera fall synes åsyfta, göra prästen allenast till verktyg för den dirigerande folkviljan". Allmogens böjelse att höja sig över sin plats i samhället borde ej näras genom ytliga kunskaper i geografi, allmän historia, naturlära o. s. v. Därigenom skulle man endast öka "antalet av den mot samhället fientliga klass, som redan är känd under namnet rabulister och brännvinsadvokater".

I yttrandet från länsstyrelsen i Örebro berördes bl. a. frågan om statsbidrag till folkskolorna, och det framhölls däri önskvärdheten av att bidrag från statens sida kunde komma även dessa läroanstalter till del. Vidare berördes frågan om kompetenskraven beträffande de lärare, som skulle komma att anställas vid de flyttande skolorna. Man borde i dessa skolor kunna nöja sig med andra än vederbörligen examinerade lärare, dock att i sådana fall deras verksamhet övervakades av skolstyrelsen och den examinerade läraren vid den fasta skolan. Nödvändigheten av att staten bekostade folkskolans verksamhet, på samma sätt som då det gällde läroverken, betonades även av landshövdingen i Östersund. I yttrandet från länsstyrelsen i Norrbotten anmärktes på, att i lagförslaget det obligatoriska kunskapsmålet fått en alltför stor omfattning, särskilt beträffande flickorna. Tvånget att skicka barnen till skolan för inhämtande av det stadgade kunskapsmålet innebar dessutom ett alltför djupt ingrepp på den personliga frihetens område.

Inställningen till förslaget från länsstyrelsernas sida var dock som nämnts i stort sett välvillig, även om man ansåg sig böra betona svårigheterna vid förslagens genomförande på grund av gles befolkning, stora avstånd och bristande ekonomiska möjlig-

heter för allmogen att bestrida de med skolbyggnader och lärarlöner förenade kostnaderna. Man framhöll också, att allmogens behov av att tidigt kunna utnyttja barnens arbetskraft utgjorde ett mycket väsentligt hinder för genomförande av den allmänna skolplikt med regelbunden skolgång, som det av riksdagen antagna förslaget till folkskolelag innerst avsåg.

Efter dessa förberedelser utfärdade regeringen den 18 juni 1842 "Kungl. Maj:ts nådiga stadga angående folkundervisningen i riket", kontrasignerad av professor S. Grubbe, tillförordnad chef för ecklesiastikdepartementet.¹² I samband med departementsreformen 1840 hade en viss omplacering företagits inom statsrådet. Heurlin hade ej, vilket man hade väntat, blivit utnämnd till ecklesiastikminister utan därtill hade utnämnts A. E. Ihre. Senare under året förordnades Ihre att förestå utrikesdepartementet, och i statsrådet inkallades då professor Samuel Grubbe med förordnande att förestå ecklesiastikdepartementet under Ihres förordnande som t. f. utrikesminister. I december 1842 utnämndes Ihre till utrikes statsminister. Heurlin inkallades då på nytt i statsrådet och utnämndes till chef för ecklesiastikdepartementet, medan Grubbe blev konsultativt statsråd. Givetvis hade denna växling på ecklesiastikministerposten en viss inverkan på folkskolefrågans handläggning inom regeringen. Även frågans behandling inom riksdagen hade ej kunnat undgå att röna påverkan av denna växling på den närmast berörda statsrådsposten. Under de avgörande överläggningarna i prästeståndet i februari 1841 hade Heurlin visserligen uppträtt till försvar för den av honom kontrasignerade propositionen men då ej som ansvarigt statsråd. Något försvar från regeringshåll kunde det ej bli fråga om. Tillförordnade ecklesiastikministern professor Grubbe, som vid 1834—35 års riksdag varit representant i prästeståndet för Uppsala universitet, hade nämligen vid nu ifrågavarande riksdag ersatts av Geijer och var således ej i tillfälle att inom prästeståndet delta i ärendets handläggning.

Den utfärdade folkskolestadgan med kontrasignation av Grubbe har i jämförelse med det av riksdagen antagna förslaget undergått betydande redaktionella förändringar. Särskilt gäller detta den mycket omdebatterade första paragrafen i stadgan. Endast det

¹² Årsböcker i Svensk undervisningshistoria, serievolym 13.

fjärde momentet av denna pragraf har bibehållits någorlunda oförändrad. Lärares anskaffande och skolors inrättande skulle sättas i verket "inom fem år från denna författnings utfärdande". Det skulle bero på församlingarna själva "i samråd med skolstyrelserna" (det citerade tillagt i stadgan) att bibehålla redan antagna skollärare, "dock med förbindelse för dem att bibringa de här nedan bestämda kunskaper". Som exempel på den redaktionella omarbetningen kan man jämföra denna formulering med motsvarande stadgande i riksdagsförslaget, där det heter: "dock med skyldighet för dessa att iakttaga och uppfylla stadgandet i avseende på bibringandet av här nedan bestämda kunskaper".

Moment 3 av denna paragraf hade i riksdagsförslaget bestämmelsen, att skolstyrelsen skulle hava inseende "över församlingens skolverk samt besörja, att det i behörigt skick hålles och flitigt begagnas". Detta moment har i den utfärdade stadgan uteslutits från bestämmelserna under paragraf 1 men återfinnes med något ändrad formulering under § 2 mom. 2, där det heter: "Skolstyrelsen skall hava inseende över alla inom distriktet inrättade folkskolor, sorgfälligt vårda deras angelägenheter samt vaka däröver, att undervisningen samvetsgrant besörjes och flitigt begagnas."

Första och andra momentet av paragraf 1 har i den utfärdade stadgan fått en helt annan formulering än i riksdagsförslaget. Hit har först och främst förts de i riksdagsförslaget under § 8 ingående bestämmelserna om flyttande skolor. I stadgans § 1 mom. 2 föreskrives, att "där medellöshet eller lokala förhållanden hindra inrättandet av fast skola, må tills vidare barnundervisningen besörjas i flyttbara skolor med en eller flera behörigen godkända lärare". Sådana flyttbara skolor borde likaledes "inrättas, där uti ett vidsträcktare pastorat åtskilliga byar, hemman, torp eller lägenheter äro från den fasta skolan så avlägsna, att hinder för deras begagnande för många av församlingens barn uppkommer". Det är uppenbart, att stadgans formulering på denna punkt betydligt klarare och bestämdare än i riksdagsförslaget fastslår dessa skolors provisoriska karaktär, vilket ej minst kommer till uttryck i den tillfogade bestämningen "tills vidare". Första momentet innehåller huvudbestämmelsen om skolors inrättande. Det heter: "I varje stadsförsamling och varje socken på landet bör finnas minst en, helst fast, skola med vederbörligen godkänd lärare; så-

som undantag härifrån må dock tvenne eller flera till samma pastorat hörande stadsförsamlingar eller socknar på landet kunna sig om en skola förena, där en ringare folkmängd och övriga förhållanden en sådan förening påkalla."

Paragraf 2 i stadgan innehåller bestämmelser om skolstyrelse, och hit har förts föreskrifterna i § 16 av riksdagsförslaget om en av församlingen vald skolstyrelse med kyrkoherden som ordförande och med uppgift att hava inseende över distriktets folkskolor och vaka över att undervisningen samvetsgrant besörjes och flitigt begagnas. Till tredje momentet av denna paragraf har förts en del bestämmelser i §§ 15 och 16 av riksdagsförslaget rörande de reglementen för undervisningen, som skolstyrelsen hade att upprätta och för prövning och fastställelse insända till vederbörande domkapitel. Skolstyrelsen hade att uppgöra ett reglemente, heter det i stadgan § 2 mom. 3, "vilket bör bestämma undervisningsmetoden (i riksdagsförslaget hade i § 11 växelundervisningsmetoden blivit anbefalld), disciplinen och vad mera till skolornas behöriga vård och förvaltning hörer". Detta reglemente skulle alltid underställas vederbörande domkapitels prövning, "innan det må såsom gällande antagas". I § 15 av riksdagsförslaget hade stadgats, att församlingarna själva skulle äga att bestämma disciplinen inom skolorna, dock att upprättat förslag därom alltid skulle underställas vederbörande stiftsstyrelses prövning och godkännande, innan det må som gällande anses, och i § 16 hade stadgats, att upprättade förslag till reglementen alltid skulle till prövning och fastställelse insändas till domkapitlet, innan de i församlingarna fick antagas till efterlevnad.

Stadgans § 3 om anskaffande och underhåll av "tjänliga rum för de folkskolor, som inom distriktet finnas eller bliva inrättade" motsvarades av riksdagsförslagets § 2, dock med vissa redaktionella ändringar och förtydliganden. I slutet av denna paragraf har i stadgan tillagts en bestämmelse av principiell innebörd. I riksdagsförslaget hade sista meningen fått följande formulering: "ankommande det på församlingsborna själva att, efter sig företeende omständigheter, bestämma den fasta skolans läge". I stadgan har denna passus följande lydelse: "beroende det av församlingsborna själva att, där fast skola inrättas, efter sig företeende omständig-

heter bestämma dess läge, dock helst nära intill ordförandens i skolstyrelsen bostad, för att lätta hans uppsikt över skolan.”

Bestämmelserna i stadgans § 4 om lärarnas avlöning är i stort sett av samma lydelse som motsvarande paragraf i riksdagsförslaget, fränsett en viss omgruppering av de olika momenten. Ett tillagt moment, nämligen moment 6, innehåller bestämmelser om, hur kostnaderna för skolornas underhållande och lärarnas avlöning skulle bestridas. Dessa kostnader skulle, heter det i stadgan, ”utgöras gemensamt av varje skoldistrikt för alla inom distriktet befintliga fasta och flyttbara skolor, såvida ej annorlunda därom överenskommes”. Motsvarande bestämmelse återfinnes i riksdagsförslagets § 8 mom. 5 och har där följande lydelse: ”Där jämte den fasta skolan flyttande skolor äro av nöden, skola dessa, lika med de förra, bekostas gemensamt av hela den socken eller det pastorat, som den fasta skolan tillhör, evad större eller mindre delar därav begagna undervisningen i den flyttbara skolan.” Onekligen har den omarbetning, som här föreslagits, gett bestämmelserna en mera pregnant innebörd, oavsett den i språkligt avseende mera korrekta formulering, som ifrågavarande stadgande erhållit.

Bestämmelserna om lärarutbildningen i § 5 har i stort sett samma utformning som i propositionen och utskottsbetänkandet och sedermera i riksdagsskrivelsen, dock med ett par viktiga undantag. I utskottsbetänkandet hade lämnats närmare föreskrifter om seminarieföreståndarens åligganden. I riksdagsskrivelsen hade dessa föreskrifter utelämnats, men i stadgan har de ånyo införts som mom. 2 och 3. För varje av de i stiftsstäderna och i huvudstaden inrättade seminarierna hade vederbörande domkapitel att utse en skicklig föreståndare. Denna skulle, heter det, ”handleda och undervisa blivande skollärare samt vid intagning och avgång dem förhöra”. Därjämte skulle domkapitlet bereda eleverna tillfälle ”att erhålla undervisning i kyrkosång och enkel gymnastik samt att uti någon folkskola erhålla praktisk bildning för skollärarekallet”. Stadgan innehåller dessutom den viktiga bestämmelsen, att seminarieföreståndaren i denna sin egenskap ägde att tillgodoräkna sig tjänsteår vid ansökan till prästerlig befattning, detta ”till uppmuntran för skickliga män, att denna befattning emottaga”. Det skulle åligga domkapitlet att närmare bestämma vad som

rörde lärarelevernas ändamålsenliga utbildning med avseende på undervisningstid, provningar m. m. ”samt att över undervisningens behöriga gång föra en noggrann uppsikt”. Dessa i stadgan tillagda bestämmelser rörande undervisningens bedrivande vid seminarierna innebar, att vår första folkskolestadga på samma gång blev vår första seminariestadga. Beträffande fordringarna för inträde i seminarierna hade dessa i riksdagsskrivelsen angivits på följande sätt: ”Ingen må till elev i dessa seminarier antagas, som icke vid sökt inträde, då han av vederbörande skall förhöras, kan skriva färdigt, räkna quattuor species och läsa innantill svenskt och latinskt tryck samt utantill Luthers katekes med den antagna förklaringen och därjämte äger någorlunda försvarlig insikt i biblisk historia, allmän jordbeskrivning, fäderneslandets historia och kyrkosång.” I stadgan har detta moment fått följande formulering: ”Ingen må till elev i ett skollärarseminarium antagas, som icke företett tillförlitligt intyg om god frejd och en anständigandel, samt vid av föreståndaren anställt förhör befunnits kunna med färdighet läsa innantill svenskt och latinskt tryck, skriva, räkna quattuor species i hela tal samt kunna utantill Luthers lilla katekes med den antagna förklaringen och äga försvarlig kännedom om bibliska historien.” Här har regeringen således företagit en grundlig omarbetning i formellt hänseende av riksdagsförslaget och dessutom i sak gjort viktiga ändringar, framför allt genom uteslutning av kravet på försvarlig insikt i geografi och historia och genom tillägg av bestämmelsen om god frejd och anständigandel som villkor för intagning.

Om tillsättning av lärarbefattning hade i riksdagsförslaget lämnats en del föreskrifter bl. a. om förening av lärare- och klockartjänster. Rörande tillsättning av icke förenad tjänst skulle det åligga skolstyrelsen att uppföra på förslag tre av de sökande, ”som företrädesvis utmärkt sig för gudsfruktan, sedlighet och kunskaper”, varefter församlingens röstägande ledamöter hade att genomval utse den, ”vilken de för tjänsten mest passande finna”. I stadgans 6 mom. lämnas i anslutning härtill mera preciserade bestämmelser om ledigförklarande, upprättande av förslag och förrättande av val samt om formerna för överklagande av förrättat val.

Stadgans § 7 innehåller bestämmelser om de ämnen, i vilka

undervisning skulle i folkskolan meddelas. Det heter, att de ämnen, som enligt § 6 mom. 1 fordras av den, som till lärare i folkskola skall kunna antagas, "utgöra ock föremål för undervisning i sådan skola". Dessa ämnen voro: "Katekesen, bibliska historien, fysisk och politisk geografi i säker översikt, fäderneslandets historia och huvuddragen av allmänna historien, räknekonsten, såväl teoretiskt som praktiskt, till och med sammansatt regula de tri uti hela och brutna tal, allmänna begreppen av geometri och linearteckning samt naturläran" och slutligen "enkel gymnastik" och kyrkosång. Barn, som av fattigdom hindrades att längre tid begagna undervisningen, och barn, som saknade erforderlig fattningsgåva att förvärva det fulla kunskapsmått, som undervisningen erbjöd, borde då de lämnade skolan åtminstone hava inhämtat nödig kunskap i följande ämnen: "a) ren och flytande innanläsning av svenska språket, så latinsk som svensk stil; b) religionskunskap och biblisk historia, till den grad som erfordras för att kunna hos prästerskapet börja den egentliga nattvardsläsningen; c) kyrkosång med undantag för dem, som därtill sakna allt anlag; d) skriva; och e) de fyra räknesätten i hela tal." Skolstyrelsen skulle äga bestämma, heter det till slut i denna paragraf, "den skillnad, som i hänseende till kunskapsfordringarna lämpligen må göras mellan gossar och flickor".

I paragraf 8 av stadgan har sammanförts bestämmelserna i §§ 7 och 12 av riksdagsförslaget, nämligen om åldern för skolgångens början, om skolplikt, om offentliga förhör, om belöningar åt barn för flit och gott uppförande, om hinder för skolgång och om tvångsåtgärder mot tredskande föräldrar. Texten i stadgan motsvarar i stort sett riksdagsskrivelsens formuleringar i dessa punkter, dock med vissa tillägg och omformuleringar. Rörande förteckningen över skolpliktiga barn hade riksdagsförslaget exempelvis en bestämmelse, att en skollängd skulle upprättas på de inom varje församling befintliga barn, som inträtt i skolåldern, och denna längd skulle vid början av varje termin uppläsa från predikstolen. Denna bestämmelse har i stadgan erhållit följande formulering: "Ordföranden i skolstyrelsen upprätte och meddele bemälda styrelse tvenne gånger om året noggranna förteckningar å de barn inom skoldistriktet, vilka under det senast förflutna halva året i skolåldern inträtt."

Den årliga lästiden såväl i de fasta som flyttande skolorna skulle enligt riksdagsförslaget bestämmas i skolans reglemente. I stadgans § 9 heter det, att "skolstyrelsen äge att", i samråd med församlingen, bestämma de tider av året och de timmar å dagen, då undervisning, vare sig i fasta eller flyttbara skolor, skall meddelas, med iakttaget avseende å de förhållanden, som å en del orter kunna göra en mera vidsträckt hemläsning nödig; ävensom utstaka de rotar, i vilka församlingen, med avseende på undervisningen i flyttbara skolor, lämpligast må fördelas. I nämnda paragraf av stadgan har de flyttbara skolorna behandlats mera i förbigående. I riksdagsförslaget hade åt undervisningen i de "flyttande" skolorna ägnats en särskild paragraf, omfattande ej mindre än 5 moment. Av denna paragraf har i stadgan endast medtagits mom. 3 med bestämmelser om att lärarna i de flyttbara skolorna skulle under den tid, som var bestämd för skolans hållande i de olika rotarna, "såvitt sig göra låter, stundom besöka även de övriga, i den ordning skolstyrelsen bestämmer, för att därstädes, vid utsatta förhör, kunna utröna, huruvida läsningen även under deras frånvaro behöriigen fortgått".

I riksdagsförslaget hade upptagits bestämmelsen om åliggande för vederbörande prästerskap att infinna sig i skolorna för meddelande av undervisning i religionen, "särdeles såvitt den avser dess tillämpning på hjärta och leverne". I stadgan § 10 har denna punkt fått följande formulering: "Prästerskapet utöve en sorgfällig uppsikt i synnerhet över religionsundervisningen i folkskolorna. Församlingens lärare (dvs prästerna) skola fördenskull, såväl i de fasta som flyttbara skolorna, flitigt och så ofta deras övriga ämbetsåligganden medgiva, sig infinna, efterhöra och undersöka, huru detta skolans viktigaste kunskapsämne av skolläraren bibringas, giva honom, där det tarvas, upplysningar och råd, samt själva genom undervisning, förklaring och tillämpning göra de heliga lärorna levande i barnasinnets." Som mom. 2 av § 10 återfinnes i stadgan bestämmelserna i § 13 av riksdagsförslaget om söndagskolor. I detta förslag hade vederbörande prästerskap blivit ålagda att på söndagarna, "där så ske kan", för den ungdom, som utgått från skolan, meddela undervisning i kristendom, samtidigt som skolläraren undervisade uti övriga för skolorna föreskrivna läroämnen, vid vilka tillfällen förhör också skulle anställas i de

angivna läroämnen. I stadgan har denna bestämmelse fått en gentemot prästerskapet betydligt mildare formulering. "För underhållet av de i skolan förvärvade kunskaper och synnerligen för befrämjandet av en sann kristlig bildning" skulle, helst under den tid av året, då ledighet från skolan gavs, "skolläraren, under in-seende och med biträde, där så ske kan, av församlingens prästerskap, på söndagarna meddela undervisning och anställa förhör med den ungdom, som utgått från skolan". I anslutning till denna bestämmelse återfinnes i stadgan föreskriften i riksdagsbeslutet om sockenbibliotek. Det heter i stadgan: "För samma ändamål (dvs som beträffande söndagsskolan) åligge det ock prästerskapet att uppmuntra till inrättande och begagnande av sockenbibliotek, samt att därtill tjänliga böcker föreslå."

I stadgans § 11 mom. 1 har införts bestämmelsen från riksdagsbeslutets § 15 mom. 2 om lärares skiljande från tjänsten i fall av ålderdom eller sjukdom. Beträffande den lärare, heter det i stadgan, som oförvitligt förestått sin tjänst men genom ålderdom eller sjuklighet vore urståndsatt densamma ytterligare bestrida och av detta skäl måste entledigas, skulle det bero av församlingens och skolstyrelsens prövning att, "i mån av hans behov och av den längre eller kortare tid han tjänstgjort, större eller mindre del av den utav församlingen anslagna lönen såsom pension honom tilldelas".

Paragraf 12 i stadgan motsvarar riksdagsförslaget § 14 med föreskrifter om enskilda skolor. I ett tillägg till förslaget bestämmelser heter det i stadgan, att det skulle vara skolstyrelsen obehaget att "i avseende på dessa skolors inrättning eller förvaltning vidtaga sådana, emot stiftarens bestämda föreskrift icke stridande jämkningar eller förändringar, vilka kunna prövas lämpliga för undervisningens ändamålsenliga ordnande, i enlighet med vad i denna författning finnes stadgat".

Bestämmelserna om domkapitlens befattning med folkundervisningen och om skyldigheten för skolstyrelsen att till domkapitlet årligen inkomma med berättelse om folkundervisningsanstalterna inom distriktet återfinnes i stadgans § 13. Med ledning av dessa berättelser skulle domkapitlet vart tredje år till Kungl. Maj:t insända underdånigt utlåtande över folkundervisningens tillstånd inom stiftet. Stadgan följer här så gott som ordagrant bestäm-

melserna i riksdagsförslaget § 16 med ett par undantag. Den årliga berättelsen skulle enligt stadgan avgivas av kyrkoherden i stället för av skolstyrelsen, och det utlåtande om folkundervisningens tillstånd inom stiftet, som domkapitlet hade att insända till Kungl. Maj:t, skulle avgivas vart femte år istället för vart tredje.

Sista paragrafen, § 14, innehåller bestämmelsen om medgivande av undantag från bestämmelserna, om hinder på en eller annan ort skulle möta för tillämpningen av de i stadgan givna bestämmelserna. Om sådana hinder förelåg, skulle framställning göras hos domkapitlet, och därest undantag ansågs påkallade, skulle underdånig anmälan härom göras hos Kungl. Maj:t. Enligt riksdagsförslaget skulle hinder för tillämpningen prövas av "vederbörande myndigheter", som ägde att "efter desammas beskaffenhet pröva, vilka undantag från de givna föreskrifterna, som av omständigheterna påkallas".

Den utfärdade stadgan omfattade således 14 paragrafer mot 17 i det av riksdagen antagna förslaget till folkskolelag. Som framgått av den lämnade redogörelsen för innehållet hade en genomgripande omarbetning av riksdagsförslaget företagits vid ärendets behandling inom regeringen. De olika bestämmelserna hade i stor utsträckning omgrupperats eller förts samman till nya enheter. Även i sak hade viktiga förändringar vidtagits, vilka dock endast i ett fall rörde någon av de i riksdagen debatterade och avgjorda principfrågorna, nämligen frågan om prästerskapets skyldighet att en gång i veckan besöka den fasta skolan och där meddela undervisning. Som framgått av den ovan lämnade redogörelsen hade regeringen frångått riksdagens beslut i denna punkt och i stället ålagt prästerskapet "att flitigt och så ofta deras övriga ämbetsåligganden medgiva" infinna sig i skolorna och, där det tarvades, giva läraren upplysningar och råd "samt själva genom undervisning, förklaring och tillämpning göra de heliga lärorna levande i barnasinnets". I de viktigare kontroversiella frågorna i övrigt förelåg det givetvis mycket små möjligheter för regeringen under då rådande parlamentariska förhållanden att vid utfärdande av folkskolestadgan intaga annan principiell ståndpunkt än den riksdagen efter så mycket debatterande och efter så många återremisser till vederbörande utskott slutligen kommit fram till.

X. FÖRSLAG VID 1844—45 ÅRS RIKSDAG OM VISSA
ÄNDRINGAR I DEN UTFÄRDADE
FOLKSKOLESTADGAN

I "Kongl. Maj:ts nådiga stadga angående folkundervisningen i riket; given Stockholms slott den 18 juni 1842" föreskrefs i § 1 mom. 3, att lärares anskaffande och folkskolors inrättande "bör sättas i verket inom fem år ifrån denna författnings utfärdande". Innan den tidpunkt nåddes, då de i stadgan givna föreskrifterna skulle vara i gällande kraft, gjordes vid 1844—45 års riksdag en framstöt för att få till stånd vissa ändringar i densamma. Den nya stadgan, sådan den utformats av riksdag och regering, innebar i många avseenden besvikelse för de reformvänliga kretsarna inom särskilt prästeståndet, vilket kom till synes i ett stort antal reservationer i samband med de principiella avgörandena i ståndet. I synnerhet var det medgivandet, att där lokala förhållanden hindrade inrättande av en fast skola, flyttbara skolor finge inrättas, som ansågs utgöra ett väsentligt hinder för ett rationellt ordnande av folkskoleväsendet.

Frågan togs upp vid riksdagen 1844—45 i en motion i prästeståndet av prosten A. Sandberg, vari denne skildrade de svårigheter, som låg i vägen för ett ändamålsenligt ordnande av folkundervisningen enligt de i folkskolestadgan givna föreskrifterna. Å ena sidan möttes man av den fördomen hos allmänheten, att sådan bildning, som avsågs i stadgan, vore "överflödig för arbetaren och jordbrukaren, ja, till och med skadlig". På annat håll fick man höra beskyllningen, att skulden till att folkundervisningen ej kunnat ändamålsenligt ordnas, låg hos prästerna, vilka betecknades som "obscurantismens apostlar", som ej ville "släppa mera ljus till folket, än de själva meddela", och ingalunda önskade någon högre folkbildning än blott nödortftig kristendoms-kunskap. Sandberg fann denna beskyllning högeligen orättvis och ville för egen

del deklarerera, att han helt anslöt sig till de från reformvännernas sida framförda kraven på en vidgad folkbildning. "Den högre kunskapen", som huvudsakligen borde avse själskrafternas utveckling, skulle sätta "bondsonen" i tillfälle att bättre fatta och förstå Guds ord, han skulle bättre och ändamålsenligare kunna uträtta sitt arbete, han skulle sättas i stånd "att kunna med nytta begagna de hjälpredor, som honom erbjudes", han skulle få smak för läsningen på lediga stunder, han skulle klarare inse, "vad som är rätt, och själv kunna skriva och tillika läsa och förstå en skrift", så att han avhöll sig från onödiga processer och icke föll "i händerna på bedrövliga och dåliga sakkörare o. s. v.". Under en tilltagande folkökning blev det enligt Sandbergs mening "alldeles nödvändigt att skaffa det uppväxande släktet en större bildning för att sätta det i stånd att uppdriva och förbättra de för handen varande eller söka nya lovliga utvägar till förvärv och bärning, när de gamla bliva otillräckliga för den växande folkstocken".

Ett förverkligande av det angivna folkbildningsprogrammet kunde enligt Sandbergs bestämda uppfattning ej komma till stånd med stöd av bestämmelserna i den utfärdade folkskolestadgan. Föreskriften, att i varje socken på landet "bör finnas minst en, helst fast skola" var, ansåg han, allt för vagt formulerad. Genom ordet "bör" betog man föreskriften "dess kraft och befallning". Medgivandet, att undervisningen finge besörjas i flyttbara skolor, där bl. a. fattigdom hindrade inrättandet av fast skola, hade medfört, att dylika hinder överallt mötte, där ej särskilda fonder fanns att tillgå för ändamålet. Slutligen hade bestämmelserna i § 14 om undantag från de givna föreskrifterna, där hinder för deras tillämpning mötte, lett till att undantag kunde medgivas från samtliga de stadganden, som innehölls i författningen. Enligt Sandbergs mening var en fast skola i varje pastorat en nödvändighet och likaså ett ändamålsenligt skolhus vid varje moderkyrka. Hit kunde socknens invånare komma åtminstone varje söndag, och prästerskapet kunde då ha "närmare tillsyn och lättare förhöra och emellanåt undervisa". I en fast skola kunde den anställde läraren, "om han var gift", erhålla fast bostad, även om flyttning på vissa tider till avlägsnare byar kunde bli nödvändig. Den huvudsakligaste grundsatsen måste efter hans förmenande bliva, att det skulle stå i vars och ens fria behag "att emot en viss lindrig

avgift för sina barn begagna denna högre undervisningsanstalt, vartill prästerna böra uppmana alla dem, som därtill hava råd och lägenhet, eller vilkas barn hava större fallenhet att lära". Genom en sådan frihet skulle, ansåg han, den högre folkbildningen utan tvivel "vinna allt flera vänner bland allmogen, när den begynte visa sina goda verkningar och de därstädes bildade ynglingarna bleve insiktsfulla och dugliga män. På frihetens och icke på tvångets väg är det som bildningens frukter skola frambringas."

Kostnaderna för en sådan centralskolas anläggande skulle enligt Sandbergs mening kunna bestridas på det sättet, att en del av den s. k. personliga skyddsavgiften anslogs för ändamålet. Denna avgift var en skatt, som sedan gammalt utgick efter huvudtalet utan hänsyn till klass eller förmögenhet av alla medborgare, som uppnått en viss ålder. Vid 1840—41 års riksdag hade Sandberg framlagt ett förslag, att halva skyddsavgiften skulle anslås till folkskoleändamål. Resultatet av riksdagens överläggningar i detta ärende hade blivit, att på yrkande från annat håll skyddsavgiften hade nedsatts till hälften, men utan att folkskolan kom i åtnjutande av motsvarande anslagsökning. I sin motion yrkade nu Sandberg att halva, eventuellt hela återstoden av den personliga skyddsavgiften skulle anslås till folkundervisningens ordnande, nämligen till anläggande av "centralskolor" i varje pastorat.

Sandbergs motion innehöll således två yrkanden, dels om revision av folkskolestadgan, så att inrättandet av fasta skolor blev en obligatorisk skyldighet för församlingarna, dels om nedsättning av skyddsavgiften och motsvarande anslag till anläggande av sådana skolor inom varje pastorat. Det var under sådana förhållanden att förutse, att vid behandlingen av denna motion folkskolefrågan i sin helhet på nytt skulle komma upp till debatt. Inför en sådan eventualitet ställde man sig i prästeståndet helt naturligt en smula tveksam. På initiativ av talmannen beslöt man också, att diskussionen beträffande den sandbergska motionen endast skulle röra frågan om skyddsavgiften, och att motionen således skulle remitteras till bevillningsutskottet. För dem inom prästeståndet, som önskade få upp frågan om en revision av den utfärdade folkskolestadgan till debatt, blev denna utgång en besvikelse. Vid ett följande sammanträde tog Sandberg upp remissfrågan och yrkade att motionen i sin helhet skulle remitteras till allmänna besvär-

och ekonomiutskottet, således det utskott, som vid föregående riksdag haft folkskolefrågan om hand. Vid den debatt, som med anledning härav uppstod, framhöll prosten Gumælius, att han för sakens skull fann det lämpligast att skilja på de i motionen framställda yrkandena och låta frågan om skyddsavgiften behandlas av bevillningsutskottet, i enlighet med det av ståndet redan fattade beslutet. "Just för att jag lika mycket som motionären nitälskar för sakens framgång samt vill befrämja medlen därför, just för den skull måste jag motsätta mig frågan om viss förändring i den beslutade remissen, på det att icke nu såsom förra riksdagen frågan måtte för sent komma under behandling på rätt ställe; och angeläget synes det mig vara, att bevillningsutskottet med första får företaga ärendet till omprövning."

Samtidigt med att Gumælius deklarerade detta sitt ställningstagande i remissfrågan, lämnade han den uppgiften, att han varit inställd på en debatt om folkskolefrågan i dess helhet, men att han ville böja sig för ståndets beslut, att debatten endast skulle röra frågan om skyddsavgiftens nedsättande. Han hade, framhöll han, varit beredd att yttra sig över skolfrågan i allmänhet men ville foga sig efter den inskränkning, som motionen i följd av ståndets beslut måst undergå. Det anförande, som Gumælius ämnat hålla om "skolfrågan i allmänhet", har han således måst lägga åt sidan och uteslutande hållit sig till frågan om skyddsavgiftens nedsättning, i vilken fråga han enligt protokollet utförligt motiverade sitt instämmande i motionen. Det sålunda undanlagda partiet av det anförande, som Gumælius vid detta tillfälle ämnade hålla, har bevarats bland hans efterlämnade papper och är av betydande intresse, enär det ger ytterligare belysning åt den principiella inställning till folkskoleproblemet, som var utmärkande för Gumælius och som kom till uttryck i det av honom utarbetade utskotts- betänkandet. I detta var den fasta skolan en huvudpunkt och så även i det undanlagda partiet av hans anförande. Genom riksdagsbeslutet, att folkskolan "helst" skulle vara fast, hade saken, heter det där, kommit i helt annat läge. I många socknar hade stadgandet blivit på sådant sätt efterlevt och förklarad, "att det helst borde vara ingen fast skola". Därigenom hade skolarbetet kommit att stanna kvar på samma punkt som förut, och man hade nöjt sig med enbart flyttbara skolor, "i vilka det är nära omöjligt att

meddela en sådan fullständigare undervisning, som författningen åsyftar". "Hade budet om en fast skolas inrättning, vilken endast kan grundlägga ett fast skolsystem och en fullständig undervisning, varit bestämt, så hade skolorganisationen mångenstädes mött vida mindre svårigheter än nu skett."

Det bland Gumælius' efterlämnade papper påträffade konceptet är emellertid defekt, i det att ett parti av detsamma saknas, utgörande början av det inhiberade anförandet. Det visar sig vid en närmare granskning, att det saknade partiet återfinnes i en av Gumælius i prästeståndet den 24 augusti 1844 väckt motion i folkskolefrågan. Genom prästeståndets beslut vid sammanträde den 14 augusti, att den av prosten Sandberg väckta motionen skulle remitteras endast till bevillningsutskottet och att överläggningen skulle gälla endast den del av motionen, som rörde skyddsavgiftsfrågan, hade möjligheten till en debatt i ståndet om folkskolefrågan i dess helhet avskurits. Gumælius har med anledning härav då kommit på tanken att genom en egen motion få upp frågan om en revision av folkskolestadgan till behandling. Det anförande i folkskolefrågan, som Gumælius utarbetat för att hålla i ståndet den 14 augusti med anledning av den sandbergska motionen, har han således lagt till grund för en den 24 augusti väckt motion med yrkande på vissa ändringar i den 1842 utfärdade folkskolestadgan, innan denna år 1847 officiellt skulle träda i kraft.

Folkskolestadgan var, heter det i motionen, ännu för ny och för litet prövad för att tillåta ett säkert omdöme om dess fullkomliga ändamålsenlighet. Endast en längre erfarenhet kunde giva full ledning för omdömet, och Kungl. Maj:t, "vilken resultaten av denna erfarenhet bliva underställda, lärer ej dröja att i nåder föreskriva förändringar, när de befinnas nödiga". Det kunde under sådana förhållanden enligt motionärens mening vara bäst att uppskjuta alla yttranden och förslag i detta ämne, "tills erfarenheten hunnit pröva och utsäga sin dom", och han sade sig ej vilja vara den förste, som överträdde denna regel. Då emellertid motioner blivit väckta i andra stånd, och då dessutom en punkt i författningen genom sin obestämdhet måste anses hinderlig för bättre skolors stiftande, hade motionären ej kunnat avhålla sig från att yttra sig över denna sak, som låg honom, liksom "var och en varm vän av folkets bildning, nära om hjärtat".

I sin motion gick Gumælius därefter in på de olika hinder, som ute i församlingarna mötte bemödandena från prästerskapets sida att bringa föreskrifterna till verkställighet. I stort sett tog han därvid upp de av Sandberg i dennes motion utvecklade skälen för mera bestämda föreskrifter beträffande skolors inrättande. I detta sammanhang framlade Gumælius sin syn på folkskolans uppgift i samhället. Landets undervisningsverk borde enligt hans mening utgöra ett sammanhängande helt, i vilket varje länk på sitt ställe passade in. "Folkskolan är således icke något fristående och avsondrat utan endast den första länken i hela kedjan. Den möter ovanom sig apologist- eller lärdomsskolan och måste lämna sina lärjungar åt dem, så förberedda, att de genast kunna begagna den högre undervisning, som där meddelas. Detta bestämmer gränsen för det kunskapsmått, som folkskolan ovillkorligen bör kunna meddela." Denna sin uppgift kunde folkskolan enligt Gumælius fylla, endast om den anordnades som en enda fullständigt organiserad skola, "fästad på ett visst ställe i församlingen". Nu fanns det emellertid på sina håll lokala hinder, som gjorde, att ej alla barn lika bekvämt kunde besöka den fasta skolan. Så långt möjligt borde man söka undanröjda dessa svårigheter genom att jämte den fasta skolan inrätta "smärre hjälpskolor, flyttbara och således till sin inrättning naturligtvis mindre fullständiga". Folkskolestadgan erkände sådana, men endast under förutsättning, att de försågs med vederbörligen godkända lärare. Det vore osäkert ansåg Gumælius, om därmed avsågs, att de skulle ha genomgått den föreskrivna seminariekursen och avlönas i enlighet med författningen. För vidsträcktare församlingar med behov av två, tre eller flera flyttbara skolor jämte den fasta, skulle detta bli "alltför betungande, om ej alldeles omöjligt".

På denna punkt önskade nu Gumælius, att bestämda föreskrifter skulle införas i folkskolestadgan. Fanns det i församlingen en väl organiserad fast folkskola, så kunde enligt hans mening "ibland därifrån utgångna elever passande lärare erhållas för de flyttbara skolorna, vilka i de avlägsnare delarna av socknen kunna undervisa i de första kunskapsämnen i minimipensum och sedan lämna sina elever för lärokursens fullbordande till den fasta skolan, såsom till ett högre läroverk". Därigenom kunde möjlighet vinnas även för de fattigare, avlägset boende föräldrarna att utan alltför

stora kostnader låta barnen få inhämta hela det kunskapsmått, som folkskolan borde meddela. På detta sätt skulle skolväsendet även i de vidsträcktare församlingarna kunna ordnas på ett tillfredsställande sätt. Dessa underlärare kunde, ansåg han, "både vara tjänliga för sitt ändamål utan alla de kunskaper, som av en 'vederbörligen godkänd' lärare fordras, och således även kunna nöja sig med mindre avlöning". Gumælius' yrkande gick således ut på, att till folkskolestadgans bestämmelser på denna punkt skulle fogas en förklaring, att vederbörligen examinerade och fullt avlönade lärare skulle fordras endast för den fasta skolan, "men att för de flyttbara avlöningen må kunna bestämmas av församlingarna efter lokala förhållanden".

En fast skola var således enligt Gumælius' mening oundgängligen nödvändig i varje församling, den flyttbara däremot endast en nödfallsutväg, så länge bättre medel ej kunde ernås. Men häri låg just den nya folkskoleförfattningens grundfel, "att den ej bestämt utsäger sitt bud om en fast skolas ovillkorliga inrättning i varje församling". Så länge ett sådant bestämt stadgande saknades i författningen, skulle även en fast skola komma att saknas i många församlingar, "där likväl ingen omöjlighet, knappast någon svårighet att dem inställa förefinnes". Nu hette det i den utfärdade stadgan, att i varje socken borde finnas en, "h e l s t fast skola", men detta hade i många socknar blivit så efterlevt och förklarat, "att där helst borde vara ingen f a s t s k o l a". Därigenom hade "skolverket" kommit att stanna i samma ofullständiga skick som förut "och lärar väl även komma att så förbliva, tills staten använder sin myndighet och befaller, när den vet, vad den vill, och ej behöver stanna vid uttryckandet av en kraftlös önskan". Motionen gick således ut på ett yrkande, att § 1 mom. 1 i folkskolestadgan skulle få följande formulering: "I varje stadsförsamling och varje socken på landet bör finnas åtminstone en fast skola, där fullständig undervisning i de stycken, som denna stadga föreskriver, bör lämnas av vederbörligen godkänd lärare". Därigenom skulle enligt Gumælius' mening huvudregeln vara given, "och undantag, där ej annorlunda ske kan", beviljas i den ordning, som föreskrevs i stadgans § 14 och således icke efter församlingarnas eget gottfinnande. "På det sättet blir regeln såsom den bör vara, regel och icke, såsom nu ofta fallet är, undantag."

Den av Gumælius väckta motionen remitterades i vederbörlig ordning till ekonomiutskottet. I sitt utlåtande avstyrkte utskottet alla ändringar i folkskolestadgan, innan man vunnit mera erfarenhet om verkningarna av de utfärdade bestämmelserna. Vid föredragning av detta betänkande i prästeståndet den 15 februari 1845 sökte Gumælius trots avstyrkandet att vinna gehör i ståndet för den av honom yrkade ändringen beträffande § 1 i folkskolestadgan. I fråga om det av honom yrkade tillägget rörande lärarna i de flyttbara skolorna förklarade han sig mot utskottets avstyrkande icke vilja "av förkärlek för sitt förslag" fästa alltför stor vikt vid detsamma. Däremot låg det honom mer om hjärtat utslutande av ordet 'helst' i § 1 mom. 1 av stadgan, vilket utslutande han ansåg nödvändigt för folkundervisningens framgång. Något fullständigt ordnat skolväsen kunde enligt hans mening ej komma till stånd i församlingarna, "så länge man möttes av förklaringen: 'Vi vilja helst icke hava en fast skola. Tvärtom: Vi vilja alls icke hava någon fast skola. Vi låta oss helst nöja med den mindre fullständiga undervisning, som i våra ambulerande skolor meddelas.' Så länge den fasta skolan icke föreskrives såsom en ovillkorlig skyldighet, blir författningen ingen verklighet." Gumælius hänvisade i detta sammanhang till att frågan om skyddsavgiften blivit av riksdagen avgjord i enlighet med det av prosten Sandberg i hans motion framlagda förslaget. Halva den återstående delen av skyddsavgiften hade sålunda blivit anslagen till folkundervisningens befrämjande. Under sådana förhållanden vore det enligt Gumælius önskvärt, att nämnda paragraf erhöles "den mera ovillkorliga lydelse, som genom utslutande av ordet 'helst' skulle uppkomma, på det församlingarna icke måtte kunna protestera på grund av detta lilla ord".

I ett senare anförande kom Gumælius ännu en gång in på frågan om den fasta skolans nödvändighet. Han sade sig ha ännu ett skäl, utöver vad han tidigare anförde i saken, för sitt yrkande, att ordet 'helst' skulle utslutas ur stadgans § 1 mom. 1. Man hade under diskussionen om stadgan uttryckt tvekan om folkskolans tjänlighet som religiös undervisningsanstalt och till och med gått så långt, att man befarat kollisioner mellan prästen och skolläraren i anseende till att den senare skulle ha till uppgift att även deltaga i religionsundervisningen. Just med hänsyn härtill förekom

honom den fasta skolan såsom alldeles nödvändig. Prästen fick härigenom tillfälle "att ofta, ganska ofta, om han det önskar, besöka skolan, vilket icke står honom lika öppet, om skolan är ambulatorisk. Han kan icke allenast vaka över undervisningen i allmänhet utan särskilt över religionsundervisningen". Han kunde till och med själv "handlägga" denna undervisning, och, om han hade "rätt hjärta för denna viktiga del av sitt kall, själv bestrida den, åtminstone tillämpningen på förståndets och hjärtats bildning och därigenom giva den sitt rätta liv och ande". Genom ett sådant deltagande i skolans religionsundervisning från prästerskapets sida kunde också den överklagade bristen på föräldraundervisning göras mindre kännbar. Det var från dessa synpunkter, som Gumælius förklarade sig vilja "ännu ivrigare påyrka den fasta skolans företräde och nödvändighet".

Trots detta sitt energiska hävdande av det framförda yrkandet om ovillkorligt åläggande för församlingarna att inrätta fasta skolor, lyckades det ej för Gumælius att i prästeståndet vinna gehör för sin motion om ändringar i folkskolestadgan. Med 23 röster mot 21 beslöt ståndet bifalla utskottets förslag, som innebar avstyrkande av motionen, och både hos adeln och bondeståndet fattades samma beslut. Därmed hade de långvariga försöken att få den fasta folkskolan erkänd som den enda fullt författningensliga skolformen definitivt strandat.

PERSONFÖRTECKNING

- Agardh, C. A. 3, 41—44, 46, 52, 53, 55, 83, 84, 86, 94, 103, 141, 142.
 Agrell, E. 70, 143, 144.
 Anckarsvärd, C. H. 46, 49, 50.
 Appelqvist, G. B. 59.
 Aqvilonius, K. 163.
- Berg, F. 95.
 Bergenstråle, C. G. 164.
 Berlin, C. G. 141.
 Bexell, S. P. 134.
 Björkman, C. F. 28, 61, 70.
 Bråkenhjelm, P. R. 50
 Butsch, J. A. 78—80.
- Cassel, C. G. 124.
 Cederschöld, P. G. 50.
 Christiersen, H. F. 55.
 Christoffersson, J. 58, 59, 62, 64.
 Claesson, P. 61.
- Dahlgren, H. 91.
 Danielsson, A. 3.
- Faxe, W. 71.
- Gahne, J. 134.
 Geijer, E. G. 28, 71, 72, 78, 81, 135, 139, 146, 165.
 Geijer, K. F. 146.
 Gezelius, J. N. 149.
 Grafström, A. A. 79—81, 139.
 Gripenstedt, J. A. 95, 109.
 Grubbe, S. 165.
 Gumælius, G. W. 29—31, 80—95, 103
- 105, 128, 131—135, 139, 140, 142, 177—182.
 Gustafsson, C. G. 146, 149, 150.
- Halling, C. C. 149, 150.
 Hallström, C. E. 69—71, 144.
 Hamilton, H. A. 29, 30, 93.
 Hansson, H. 117.
 Hartmansdorff, A. von 46, 48, 106—109, 114.
 Hedrén, J. J. 72, 73, 137, 138, 144, 163.
 Helleday, A. 56.
 Helsingius, D. 54.
 Heurlin, C. I. 4, 9—18, 24, 25, 27—29, 39, 41, 128, 129—131, 133, 134, 138, 139, 145, 165.
 Heurlin S. 3, 67, 122.
 Hohenhausen, M. S. von 109, 113.
 Holmström, H. H. 137, 144, 163.
 Horn, C. F. von 51.
 Hård, C. G. 17, 18.
- Ihre, A. E. 15, 165.
- Jansson, H. 66, 121, 122, 126.
 Jeppsson, O. 67, 126.
 Jonsson, A. 64.
 Jonsson, S. 60.
 Jönsson, P. 63, 115, 116, 125.
- Karl XIV Johan 4, 16, 17, 29.
- Lagergren, A. 109.
 Lagergren, P. J. 145, 147, 148, 150.

Lange, B. 10, 13, 17.	Reuterdahl, H. 163.
Laurenius, L. 89, 135.	Ribbing, A. 112.
Lefrén, J. P. 47.	Ribbing, B. 109, 114.
Leijonhufvud, A. 49.	Rosen, G. von 45, 48, 109—111.
Lindmark, G. F. 80.	Rutberg, J. J. 125, 126.
Lundblad, S. 136.	Rydin, C. G. 146.
Lyth, H. 81.	
	Sahlström, P. 57, 66, 68, 69, 123, 126.
Mannerskantz, C. A. 113.	Sandberg, A. 28, 174—176, 178, 179, 181.
Morén, T. 139, 142.	Schartau, F. 56, 146, 148.
Mårtensson, P. 118.	Stenhammar, K. 136.
	Strindlund, N. 125.
Nibelius, G. 70, 74, 75.	Sylvan, K. 139.
Nordhammar, O. 75.	
	Tegnér, E. 9, 10.
Oldberg, A. 78.	Thomander, J. H. 13, 32, 71, 81, 139.
Oscar I 4, 5, 7, 8, 10, 14—16, 24, 25, 29.	Thunander, G. 12, 13, 94.
Osterman, J. 76, 77.	Troil, E. von 109.
	Trysén, A. 116.
Persson, E. 125.	
Persson, H. 126.	Westling, G. 74.
Persson, N. 122.	Wingård, C. F. 81.
Persson, S. 61, 64.	Wærn, C. F. 53, 54, 146—148.
Petersson, P. 119.	
Petre, T. 52.	Zweigbergk, F. von 58.
Pettersson, L. 117.	
Pålsson, P. 62, 65.	Ödman, E. S. 74, 76, 77.
	Öhrnberg, J. 81.
Retzius, A. A. 80.	Östberg, J. 140.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	sid.
Inledning	3
I. Kronprins Oscar och folkskolefrågan	4
II. Biskop Heurlin och grunderna för en proposition i ärendet	9
III. Regeringspropositionen rörande inrättande av folkskolor	17
IV. Utskottsbehandlingen av propositionen	27
V. Debatten om utskottsbetänkandet i de olika stånden	45
a. Ridderskapet och adeln	45
b. Borgarståndet	52
c. Bondeståndet	57
d. Prästeståndet	69
VI. Utskottens nya betänkande	91
VII. Nya principdebatter i de olika stånden	106
a. Ridderskapet och adeln	106
b. Bondeståndet	114
c. Prästeståndet	128
d. Borgarståndet	145
VIII. Utskottens förslag till sammanjämkning av ståndens skiljaktiga beslut	151
IX. Åtgärder från regeringens sida med anledning av riksdagsbeslutet	163
X. Förslag vid 1844—45 års riksdag om vissa ändringar i den utfärdade folkskolestadgan	174
Personförteckning	183

De som ingått som medlemmar i *Föreningen för svensk undervisningshistoria* (adress: Drottninggatan 108, Stockholm; postgiro 58001) med en årsavgift av 10:— kr erhåller utan kostnad Föreningens årsböcker — bokhandelspris per år i regel 20 à 25 kronor.

Här lämnas en förteckning på de senaste årgångarna:

Årg. XXXI (1951)	vol. 83—84	Stockholms Storskolas Journal, utgiven av <i>Severin Solders</i> och <i>Albert Wiberg</i>	Kr 25:—
Årg. XXXII (1952)	„ 85	<i>Josef S. Gralén</i> , Folkskoleinspektionen i Gävleborgs län I: Åren 1861—1876. Ett bidrag till folkundervisningens historia	Kr 10:—
	„ 86	<i>Asta Nordgren</i> och <i>Ester Zetterlund</i> , Hågkomster från skola och undervisning X	Kr 10:—
Årg. XXXIII (1953)	„ 87	<i>Severin Solders</i> och <i>J. Romson</i> , Folkundervisning i Älvdalen och Mora	Kr 10:—
	„ 88	<i>Albert Wiberg</i> och <i>Gustaf Kaleen</i> , Allmän bildning och yrkesskolning. Två reformförslag ..	Kr 10:—
Årg. XXXIV (1954)	„ 89—90	<i>Erik Nordberg</i> , Arjeplogs lappskola. Anteckningar	Kr 20:—
Årg. XXXV (1955)	„ 91	<i>Josef S. Gralén</i> , Folkskoleinspektionen i Gävleborgs län II: Åren 1877—1914. Ett bidrag till folkundervisningens historia	Kr 10:—
	„ 92	<i>Isidor Johansson</i> , Själevads skolväsen. Från mitten av 1800-talet och dess första folkskollärare	Kr 8:—
Årg. XXXVI (1956)	„ 93	<i>Albin Warne</i> , Agardh och läroverksfrågan ..	Kr 8:—
	„ 94	<i>Albert Wiberg</i> , Akademiska läsesällskapet i Lund 1812—1830 och dess föregångare	Kr 10:—
Årg. XXXVII (1957)	„ 95—96	<i>Albert Wiberg</i> , Uppsala läsesällskap under dess första utvecklingskede 1797—1824	Kr 20:—
Årg. XXXVIII (1958)	„ 97—98	<i>Josef S. Gralén</i> , Folkskoleinspektionen i Örebro län åren 1861—1914 jämte kortfattad översikt av folkundervisningen i länet före 1861	Kr 20:—
Årg. XXXIX (1959)	„ 99—100	<i>Albin Warne</i> , Läroverksfrågan i vårt land under 1840-talet	Kr 25:—
Årg. XL (1960)	„ 101	<i>Einar Ekman</i> , Diakonala insatser i svensk socialpedagogik åren 1852—1904 i belysning av den allmänna utvecklingen på området	Kr 20:—
	„ 102	<i>Hugo Tenerz</i> , Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900	Kr 20:—
Årg. XLI (1961)	„ 103	<i>Albin Warne</i> , Om tillkomsten av vår första folkskolestadga	Kr 10:—

Ytterligare en eller två vol. kommer i 1961 års årgång.